ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ВБД: 336.12.(575.3) **Бо ҳуқуқи дастнавис**

РАСУЛОВ ҶОВИД ҚУРБОНОВИЧ

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ-ТАБИӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР САТҲИ МИНТАҚАҲО

(дар мисоли вилояти Хатлон)

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.03 - Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Умаров Хоҷамаҳмад

ДУШАНБЕ-2024

МУНДАРИҶА

НОМГӮЙИ ИХТИСОРАҲО...	**3**
МУҚАДДИМА...	**4**
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ-ТАБИӢ ДАР МИНТАҚА.....................	**15**
1.1. Ҷанбаҳои назариявӣ-услубии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақа..	**15**
1.2. Рушди комплекси агросаноатӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити минтақа...	**33**
1.3.Таҷрибаи хориҷӣ оид ба самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа...............	**52**
БОБИ 2. ТАҲЛИЛ ВА ҲОЛАТИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ-ТАБИӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН..................	**66**
2.1. Таҳлил ва ҳолати истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақаҳои вилояти Хатлон..	**66**
2.2. Баҳои нишондиҳандаҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои агросаноатии Хатлон...	**86**
БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ-ТАБИӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН..	**108**
3.1. Танзими давлатии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа дар шароити муосир...	**108**
3.2. Истифодаи оқилонаи заминҳои кишоварзӣ ҳамчун омили муҳими таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа...	**127**
3.3. Модели баҳои самаранокии иқтидори захиравӣ-табиӣ дар вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон...	**145**
ХУЛОСА..	**159**
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО............................	**161**
РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА.......................................	**164**
ИНТИШОРОТИ ДОВТАЛАБ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ..............	**180**

НОМГУЙИ ИХТИСОРАҲО

ИДМ - Иттиҳоди давлатҳои мустақил

ФАО - Ташкилотии байналмилалии кишоварзӣ ва озуқаворӣ

ВОЗ - Ташкилоти байналмилалии Тандурустӣ

НТҶ - Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ

ФР - Федератсияи Россия

КАС- Комплекси агросаноатӣ

СУС- Созмони умумиҷаҳонии савдо

СҲН - Сатҳи ҳифзи номиналӣ

ҲРУ- Ҳадафҳои рушди устувор

ГМО - Организмҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда

ГМП - Маҳсулотҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда

«Ӣе OGT», «Non-GMO» - Маҳсулотҳои бидуни компонентҳои аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта сохта шуда

ИМА- Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

CHNS - Тадқиқоти саломатӣ ва ғизои Чин

%	фоиз
млн.	миллион
млрд	Миллиард
км.	километр
км2	километри мураббаъ (квадратӣ)
м2	метри мураббаъ (квадратӣ)
м3	метри мукааб
га	гектар
кг.	килограмм
т.	тонна

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Таъмини бехатарии озуқаворӣ яке аз масъалаҳои муҳимми байналмилалӣ барои ҳамаи кишварҳои дунё, аз ҷумла барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, он бо хусусиятҳои хоси минтақавии рушди минтақаҳо фарқ менамояд. Бо назардошти ин, ҳанӯз 10 сол пеш Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи 63-юми СММ баромад намуда, оиди се масъалаи муҳими арсаи байналмилалӣ, аз ҷумла масъалаи тағйирёбии иқлим дар курраи Замин, таъмини бехатарии озуқаворӣ, истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ва расидан ба истиқлолияти энергетикӣ, ки дар сатҳи локалӣ таъкид намуда, онро ҳамчун чор ҳадафи асосӣ дар сиёсати иқтисодии Тоҷикистон муҳим арзёбӣ намуданд. Илова бар ин, омили асосии таъмини бехтарии озуқаворӣ, рушди минтақаҳои кишвар ва сиёсати аграрии давлат тайи солҳои минбаъда таъмини талаботи рузафзуни аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣи худӣ ин самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа, махсусгардонӣ ва ҷойгиркунии истеҳсолоти кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамзамон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ (аз 26.01.2021с.) ба Маҷлиси олии кишвар қайд намуданд, ки «...бо назардошти вазъи мураккаби ҷаҳони имрӯза моро лозим аст, ки чунон кору фаъолият намоем, ки ба ҳар гуна мушкилоти эҳтимолӣ омода бошем ва нагузорем, ки мардуми мо аз норасоии маводи ғизоӣ танқисӣ кашанд...».[1] Масъалаи мазкур дар пасманзари бухрони (COVID-19), нооромиҳои сиёсии тайи солҳои охир дар баъзе аз кишварҳои ИДМ ва Ғарб ва идомаи бухрони молиявӣ-иқтисодӣ барои минтақаҳои мамлакат яке аз масъалаҳои муҳимми иқтисодӣ ва дар шароити яку якбора болоравии нархҳои маҳсулотҳои ғизоӣ ва камчини онҳо ба ҳисоб рафта, яке аз нишондиҳандаҳои асосии таъмини истиқлолияти озуқаворӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

[1] Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26.01.2021.

Сиёсати аграрӣ, ки тайи солҳои истиқлолият дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардида истодааст, пеш аз ҳама, ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ, махсусан, паст намудани сатҳи камбизоатӣ, дастрасии аҳолии минтақаҳо бо маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ ва худтаъминкунӣ бо озуқаҳои асосӣ, дар заминаи самаранок истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва беҳдошти вазъи экологӣ равона мегардад. Қайд кардан зарур аст, ки новобаста ба дастовардҳо ва таъмини рушди иқтисодӣ, масъалаи самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо то имруз масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад.

Таҳлили нишондиҳандаҳои оморӣ нишон медиҳад, ки тайи 25 соли охир (1998-2023) афзоиши аҳолӣ дар минтақаҳои кишвар ба 4,6 млн нафар расидааст, ки аз ҳама рушди афзоиши аҳолӣ маҳз дар вилояти Хатлон ба назар мерасад. Аз руйи пешгӯиҳои коршиносон чунин раванди афзоиши аҳолӣ дар минтақаҳои кишвар то соли 2030 ба 12 млн. нафар мерасад, ки ин дар навбати худ, ба таъмини сатҳи бехатарии озуқаворӣ ва сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ бетаъсир намемонад. Ҳамзамон, ҳалли масъалаҳои мазкур бо назардоштиояндабинӣ, зарурати ҳалли вазифаҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ, амалӣ намудани сиёсати аграрӣ, воридоти маҳсулотҳои озуқаворӣ ва таъмини аҳолиро бо озуқаи ватанӣ тақозо менамояд.

Ҳамин тавр, яке аз ҳадафҳои асоси сиёсати иқтисодии давлат дар бахши кишоварзӣ ин таъмини сатҳи баланди бехатарии озуқаворӣ аз ҳисоби самараноки истифодаи захираҳои табиӣ, меҳнатӣ ва молиявиро дар минтақаҳо, беҳдошти вазъи иҷтимоии аҳолӣ, махсусгардонии хоҷагиҳо, ҷори намудани техника ва технологияҳои нави парвариши зироатҳо ва ғайра ба ҳисоб меравад. Ва маҳз, ҳалли масъалаҳои мазкур зарурияти омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ-методологӣ ва пешниҳодҳои амалиро оид ба баҳои самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар тақозо менамояд. Таҳқиқ ва ҳалли масъалаҳои мазкур мубрамияти таҳқиқоти илмии мазкурро муайян намуда, яке аз масъалаҳои рӯзмарра дар сатҳи байналмилалӣ ва минтақавӣ ба ҳисоб меравад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва хусусиятҳои минтақавии таъмини бехатарии озуқаворӣ аз ҷониби иқтисодчиёни ватанӣ, ба мисли И.А. Асроров, Т.Б. Ғаниев, Ғ.Х. Ғафуров, Ҳ.Р. Исайнов, Р.Р. Қудратов, Ф.С. Обидов, Ҳ.А. Одинаев, Ҷ.С. Пиризода, И.С. Ашуров, З.Ш. Шарифов, И.Ҳ. Самандаров, Ҳ.Б. Раҳматзода, Д.Д. Бобоҷонов, О.М., Алиев, Б.Д. Тағоев, И.С. Фасеҳзода, Ш. Одинаев, Э.Н. Шералиев ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Масъалаи таъмини бехатарии озуқаворӣ ҳанӯз дар корҳои олимони иқтисодшинос аз он ҷумла мактаби классикӣ, ба мисли К. Маркс, Д. Рикардо, А. Смит, Р. Коуз ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Баъзе ҷанбаҳои танзими давлатии бозори озуқаврии минтақавӣ ва таъмини аҳолӣ бо ғизои босифат дар корҳои олимони рус, ба мисли Ю. Крижанич, А.Волинский, М. Ломоносов, И. Посошков, П. Пестал, А. Герсен, Н. Чернишевский, А. Чаянов, Н. Кондратев ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Рушди муносибатҳои бозорӣ дар бахши кишоварзӣ, истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини истиқлолияти озуқаворӣ дар корҳои илмии олимони рус, ба мисли Л.И. Абалкин, А.И. Алтухов, Е.Н. Борисенко, А. Булатов, А. Савка, А. Шутков, В.И. Архипов ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Ба андешаи муаллиф, новобаста аз корҳои зиёд дар ин самт таҳқиқгардида, баъзе ҷанбаҳои самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа, аз ҷумла истифодаи оқилонаи заминҳои кишоварзӣ, баҳои таъмини сатҳи бехатарии озуқаворӣ ва меъёри физиологии озуқаворӣ ба талаботи иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯ набуда, дар он омилҳои иҷтимоӣ-демографӣ ва экологӣ дар рушди минтақа на он қадар ба назар гирифта шудааст. Ҳалли масоилҳои дар боло зикргардида, зарурати аз нигоҳи илмӣ асоснок намудани баҳои самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқавориро дар минтақа, ки мақсад ва вазифаҳои диссертатсияи мазкурро муайян намудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзуъҳои илмӣ. Муҳтаво ва муқаррароти диссертатсия бо як қатор барномаҳои давлатӣ ва минтақавии

рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ мутобиқат намуда, ба татбиқи амалии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи солҳои 2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодӣ-иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, Барномаи таъмини амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 ва дигар барномаҳои давлатии рушди минтақавӣ ва соҳавӣ мутобиқат менамояд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот ин омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ-услубии масъалаи самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва пешниҳодҳои амалии мушаххас оид ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои Хатлон ба ҳисоб меравад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Ноил гардидан ба мақсадҳои гузошташуда ҳалли вазифаҳои зеринро тақозо менамояд:

- таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва хусусиятҳои минтақавии таъмини бехатарии озуқаворӣ;
- услуби баҳои самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақа;
- муайян намудани принсипҳои асосӣ ва хусусиятҳои минтақавии таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди бозори озуқаворӣ;
- баҳои механизми экологӣ-иқтисодии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа;
- коркарди пешниҳодҳо оид ба такмили самтҳои асосии дастгирии давлатии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити минтақа;
- асоснок намудани модели баҳои самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа бо назардошти таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаи Хатлон.

Объекти таҳқиқот - ин раванди самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақаи Хатлон маҳсуб меёбад.

Мавзуи таҳқиқот - ин маҷмуи муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодиест, ки раванди самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиии минтақа, ки ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар вилояти Хатлон равона карда шудааст.

Фарзияи таҳқиқот бар пояи муқаррароте асос ёфтааст, ки дар сурати самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди бозори озуқаворӣ, ки ба баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳолӣ, таъмини истиқлолияти озуқаворӣ ва рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа равона мегардад. Илова бар ин, самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа омили муҳими таъмини бехатарии озуқаворӣ ба ҳисоб меравад, ки ба баланд бардоштани талаботи рузафзуни аҳолии кишвар нигаронида шудааст. Аз ин хотир, таъмини бехатарии иқтисодӣ дар маҷмуъ бе ҳалли масъалаи бехатарии озуқаворӣ ғайриимкон мебошад.

Асосҳои назариявӣ-методологии таҳқиқот. Асосҳои назариявӣ-методологии таҳқиқотро асарҳои олимони иқтисодшиноси ватанӣ ва хориҷӣ оид ба самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва қонунҳо, ки танзими муносибатҳои истеҳсолӣ-хоҷагидориро дар соҳаи кишоварзӣ, барномаҳои давлатии таъмини истиқлолияти озуқаворӣ, рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва кластерҳои минтақавӣ, дар асосии истифодаи таҷрибаи хориҷӣ, ки барои шароити минтақаҳои агросаноатӣ мо мувофиқ мебошад, ташкил медиҳад.

Асосҳои методологии таҳқиқотро баҳои самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва дар асосии он таъмини бехатарии озуқаворӣ бо назардошти омилҳои иҷтимоӣ-демографӣ ва экологии рушди минтақа ташкил медиҳад. Мушкилот дар баҳои воқеии сатҳи таъмини истиқлолияти озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар мебошад, ки мақсад ва вазифаҳои асосии диссертатсияро ташкил медиҳад.

Дар раванди таҳқиқот усулҳои зерин: усули монографӣ, оморӣ, математикӣ-иқтисодӣ, демографию қиёсӣ ва таҷрибавию озмоишӣ истифода бурда шудааст. Истифодаи усулҳои мазкур натиҷабахши баҳои самараноки

истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа, асоснок намудани натиҷаҳои назариявӣ - амалӣ, хулосаю пешниҳодҳоро таъмин менамояд.

Сарчашмаи маълумот. Ба сифати сарчашмаи илмии таҳқиқот санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сарраёсати Агентии омори вилояти Хатлон, маълумотҳои Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агентии ҳифзи муҳити зисти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ҳисоботҳои солонаи корхонаҳои кишоварзи ноҳияҳои минтақаи Хатлон истифода бурда шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти илмӣ дар кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2013-2024 иҷро шудааст.

Навгониҳои таҳқиқоти илмӣ дар асоснок намудани ҷанбаҳои назариявӣ-услубии баланд бардоштани самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва пешниҳодҳои амалӣ оид ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои Хатлон ташкил медиҳад. Унсурҳои асосии навгонии илмӣ инҳоянд:

- дар асоси омӯзиш ва ҷамъбасти нуқтаҳои назари мухталифи мактабҳои илмӣ, таърифи муаллиф оид ба «иқтидори захиравӣ-табиӣ» пешниҳод гардидааст, ки ҳамчун ҷузъи асосии захираҳои табиӣ минтақа, ки ба таъмини бехатарии озуқаворихи аҳолӣ, маҳсулотҳои аз нигоҳи сифат ва экологӣ тозаи маҳсулотҳои озуқаворӣ, коркарди саноат бо ашёи хоми кишоварзӣ, беҳдошти вазъи зиндагии аҳолӣ ва ҳифзи экосистемаи минтақавӣ равона карда шудааст;

- пешниҳоди услуби баҳои самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақа, ки ба таъмини аҳолӣ бо маҳсулотҳои хушсифат ва бо микдории кофӣ дастрас, бо назардошти омилҳои табиӣ-иқлимӣ, иҷтимоӣ-демографӣ ва нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи захираҳои мавҷудаи замини кишоварзӣ, инчунин ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ, ки ҳамчун омили захиравии таъмини бехтарии озуқаворӣ дар минтақа ба ҳисоб меравад;

- дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ механизм ва усулҳои нави танзими давлатии самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа пешниҳод гардидааст, ки ба таъмини аҳолӣ бо маҳсулоти безарар ва миқдори кофии маводи озуқаворӣ, ки он ба саломатӣ ва шароити зиндагии аҳолӣ дар минтақа мусоидат менамояд.

- самтҳо асосии баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа муаяйн гардидааст, ки ба таъмини бехатарии озуқаворӣ, ҳимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ, танзими бозори озуқаворӣ, самараноки истифодаи захираҳои замину об ва беҳдошти вазъи экологӣ нигаронида шудааст;

- зарурати дастгирии давлатии рушди минтақаҳои кишвар ва самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ он, ки бо назардошти истифодаи оқилонаи заминҳои мавҷудаи кишоварзӣ ва ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ, беҳдошти вазъи экосистемаи минтақавӣ, рушди соҳаҳои кишоварзӣ, ҳавасмандиҳои молиявии истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои аз нигоҳи экологӣ тоза ва ҷалби бештари сармояҳои хориҷӣ равона карда шудааст;

- коркарди модели самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар вилояти Хатлон, ки аз маҷмуи чорабиниҳои дастаҷамъонаи ташкилӣ-иқтисодӣ, технологӣ-инноватсионӣ, ки ба баланд бардоштани таъмини бехатарии озуқаворӣ, беҳдошти вазъи зиндагии аҳолӣ ва рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа равона мегардад.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- муайян карда шудааст, ки «иқтидори захиравӣ-табиӣ» ин ҳамчун як унсури муҳимми рушди иқтисодиёти минтақа ва таъмини бехатарии озуқаворӣ, ки бо назардошти хусусиятҳои минтақавии рушди кишоварзӣ ва сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ дар минтақаҳои агросаноатӣ масҳуб меёбад;

- муайян намудани хусусиятҳои минтақавии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ, ки ба таъмини бехатарии иқтисодии кишвар нигаронида шудааст;

- омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ оид ба самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва истифодаи вариантҳои хуби он дар шароити минтақаҳои Хатлон;

- пешниҳоди самтҳои асосии самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, ки ба рушди соҳаи кишоварзӣ, коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа нигаронида шудааст;

- пешниҳоди механизми танзими давлатии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақа, ки бо назардошти самаранокии истифодаи заминҳои мавҷудаи кишоварзӣ ва азхудкунии минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ, истеҳсоли маҳсулотҳои аз нигоҳи экологӣ тоза ва қонеъ намудани талаботи аҳолии минтақа бо озуқаи босифат ва безарар;

- коркарди модели баланд бардоштани самараноки истифодаи заминҳои кишти кишоварзӣ дар вилояти Хатлон, ки ба истеҳсоли ҳарчӣ бештари маҳсулотҳои озуқаворӣ, таъмини сатҳи баланди зиндагӣ ва рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа равона карда шудааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои илмӣ-амалии диссертатсияро мумкин аст, ки дар мақомотҳои давлатӣ ва маҳаллии вилояти Хатлон, ки фаъолияти онҳо ба самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва рушди иқтисодиёти минтақа равона карда шудааст. Баъзе аз тавсияҳои илмӣ-амалии муаллиф мумкин аст бо истифода дар сохторҳои дахлдори давлатӣ ва минтақавӣ, инчунин корхонаҳои кишоварзӣ мавриди истифода қарор гирад. Аз ҷумла, маълумотҳои он дар Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар минтақаҳои кишвар ва дигар мақомоти дахлдори давлатӣ истифода бурда шавад.

Ҷанбаҳои методологии кори мазкур, мумкин аст ҳангоми баҳои самаранокии истифодаи заминҳои кишоварзӣ, ки ба таъмини бехатарии озуқаворӣ ва истиқлолияти комили он, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ мусоидат намояд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо гузаронидани таҷрибаҳо, дақиқии маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқот, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Дар таҳқиқоти мазкур, дар заминаи маълумотҳои дақиқи минтақавӣ ва соҳавӣ таҳлили самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ ва соҳавӣ, инчунин таҳқиқи назария, методология ва амалӣ асоснок карда шудааст. Хулоса ва тавсияҳои муаллиф бо маълумотҳои оморӣ ва факту рақамҳо, ҳисоботҳои вазорату идораҳои дахлдор, ки ба мавзуи мазкур дахл доранд, асоснок карда шудааст. Пешниҳодҳои муаллифи диссертатсия бо натиҷаҳои илмӣ, назариявӣ ва таҳқиқотҳои таҷрибавӣ асос меёбад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба бандҳои зерини Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.03 –Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ мувофиқат мекунанд: 1. Инкишофи назарияҳои иқтисодиёти ҳудудӣ ва минтақавӣ; методҳо ва фишангҳои таҳқиқотҳои иқтисодии ҳудудӣ; проблемаҳои андозагирии иқтисодии минтақавӣ; эконометрикаи ҳудудӣ; ташхиси системавии муаммоҳо ва ҳолатҳои минтақавӣ; 7. Бозорҳои локалӣ (маҳаллӣ), ташаккулёбии онҳо, амалкард ва ҳамкорӣ; тиҷорати байниминтақавӣ. Назарияи ҷуғрофиёи нави иқтисодӣ; 9. Арзёбии нақши минтақа дар иқтисодиёти миллӣ (нишондиҳандаҳо, методҳо, методологияи таҳлил); махсусгардонии истеҳсолии минтақаҳо; ҷанбаи ҳудудии сохтори иқтисодӣ, қонуниятҳои шаклдигаркунии он; сиёсати сохторӣ ва азнавсозии сохторӣ, 11. Фишангҳои муътадилгардонии ба қутбҳо ҷудошавии ҳудудҳо (трансфертҳои давлатӣ, фондҳои инвеститсионӣ, фондҳои дастгирии минтақавӣ, низоми андоз ва ғ.), самаранокии истифодаи онҳо. Проблемаҳои рушди устувору мутавозини минтақаҳо; мониторинги рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳо; 13. Сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат дар сатҳи минтақаҳо; таҳлили хусусиятҳо ва арзёбии самаранокии сиёсати иқтисодии давлат дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, минтақаҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо ва

ҳудудҳо; 19. Самаранокии истифодаи омилҳои истеҳсолот дар рушди иқтисодиёти минтақавӣ. Қонуниятҳо ва хусусиятҳои ташкил ва идоракунии сохторҳои иқтисодӣ дар минтақаҳо. Бартариҳои мутлақ ва нисбии кластерҳои иқтисодии минтақавӣ; 24. Рушди комплекси агросаноатӣ дар минтақаҳо, вижагиҳои минтақавӣ ва ҳудудии рушди кишоварзӣ.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Ҳамаи давраҳои таҳқиқоти илмӣ бо иштироки муаллиф, аз ҷумла интихоби мавзуъ, асосноксозӣ, мақсад, вазифаҳо, мубрамият ва аҳаммиятнокии он иҷро гардидаст. Саҳми шахсии муаллиф дар коркарди ҳамаи тавсияҳои кори илмӣ ва пешниҳодҳои мушаххас, ки ба татбиқи амалии сиёсати аграрии давлат, аз ҷумла шаклу усулҳои пешқадами рушди соҳаи кишоварзӣ, таъмини истиқлолияти озуқаворӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ мусоидат менамояд. Пешниҳоди алоҳидаи муаллиф бо натиҷаи илмии ба ҳимоя пешниҳод намуда, мутобиқат намуда, навгони илмӣ ва истифодаи амалии худро дорад.

Ҳамчунин, коркарди илмии муаллиф дар раванди таълим дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ҳангоми омӯзиши курсҳои таълимии "Иқтисодиёти КАС", "Иқтисоди миллӣ", "Иқтисодиёти аграрӣ" истифода шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия бо мувофиқат кардани натиҷаҳои бадастомада бо афкори назариявии классикӣ ва муосир, ҷанбаҳои назариявии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа муайян мегардад. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва КАС ҳангоми истифодаи самараноки захираҳои замину об, инчунин қисман мумкин аст ҳангоми коркарди барномаҳои давлатӣ оид ба таъмини истиқлолияти озуқаворӣ, бо роҳи таҳқиқот дар субъектҳои хоҷагии халқ ва иқтисодиёти соҳаи кишоварзии мамлакат, дар ташкилотҳои илмӣ-таълимӣ истифода бурд. Қисматҳои алоҳидаи пешниҳоди муаллиф мумкин аст дар татбиқи амалии Стратегияи миллии рушди иқтисодиёт барои солҳои 2030 дар бахши кишоварзӣ, инчунин ҳангоми таъмини бехатарии иқтисодии кишвар мавриди истифода қарор гирад.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Вобаста ба мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ 10 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 6-то дар маҷаллаҳои тақризшавандаи шомили феҳристи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор гардидааст, ки ҳаҷми умумии он 3,6 ҷузъи чопиро ташкил медиҳад.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, ҳашт зербоб, хулоса, пешниҳодот ва феҳристи адабиёти истифодашуда иборат буда, муҳтавои кор дар 181 саҳифаи матни компютерӣ баён гардидааст, ки шомили 21 ҷадвал, 1 диаграмма ва 7 расм мебошад. Феҳристи адабиёти истифодашуда 166 номгӯй сарчашмаҳои мавриди истифода қарор гирифта, аз ҷумла муаллифони ватанӣ ва хориҷиро дар бар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ-ТАБИӢ ДАР МИНТАҚА

1.1. Ҷанбаҳои назариявӣ-услубии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақа

Масъалаи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва дар заминаи он таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа барои иқтисодиёти тамоми кишварҳои дунё ҳамеша муҳим ва дар мадди аввал боқӣ мемонад ва тайи даҳсолаҳои охир ин муаммо ба яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа ва рӯзмарра дар сатҳи байналмилалӣ ва минтақавӣ табдил ёфтааст. Ҳатто чунин ақидае мавҷуд ҳаст, ки аз масъалаи самараноки истифодаи захираҳои табиӣ ҳамчун унсури асосӣ барои рушди минтақа ба ҳисоб рафта, аз оқилона истифодабарии захираҳои замину об дар соҳаи кишоварзӣ масъалаи дигаргуншавии экосистемаи минтақавӣ ва паст шудани сатҳи зиндагии аҳолӣ, аз ҷумла ба баҳои рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии он беътасир намемонад. Аз ин лиҳоз, таъмини бехатарии озуқаворӣ дар қатори дигар вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва характери истеҳсолӣ дошта, яке аз самтҳои асосии рушди иқтисодиёти минтақаҳои кишвар маҳсуб меёбад.

Дар ин мавридҳо ҳалли таъмини бехатарии озуқаворӣ ва худтаъминкунии аҳолии минтақа аз самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва вазъи экологии экосистемаи минтақавӣ вобастагӣ дошта, дар сиёсати аграрии давлат яке аз самтҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Махсусан,, «.... дар шароити имрӯза, ки ҷумҳурӣ аз лиҳози таъмини аҳолӣ бо маводи озуқа танқисӣ мекашад, ин муаммо ҳалли ҳамаҷониба ва аз нигоҳи илмӣ асосноккардашудаи худро тақозо менамояд...», [2] ки он хусусиятҳои минтақавӣ, табиӣ-иқлимӣ ва демографӣ вобастағи ба яке вазифаҳои аввалнидараҷаи таъмини истиқлолияти озуқаворӣ табдил меёбад.

[2] Пириев Ҷ. С. Исайнов Ҳ.Р. ва диг. Иқтисоди кишоварзӣ (васоити таълимӣ) // Ҷ. С. Пириев, Ҳ.Р. Исайнов. -Душанбе: «Ирфон», 2005. -С.4.

Оид ба масъалаҳои мазкур фикру ақидаҳои гуногуни олимону мутахассисони соҳа мавҷуд мебошад. Ин ҳолат, пеш аз ҳама, дар он инъикос меёбад, ки дар шароити ҳозира, вазъи соҳаҳои иқтисодиёти минтақаҳои кишвар, бахусус низоми комплекси агросаноатӣ сатҳи бехатарии озуқавориро муайян намуда, кишваре, ки истеҳсоли маҳсулоти озуқавории худиро таъмин карда наметавонанд, боиси зиёд гардидани ҳаҷми воридоти маҳсулоти озуқаворӣ, сабаби баландшавии нархҳо ва истифодаи нодурусти захираҳои табиӣ мегардад. Ин раванд, махсусан,, дар минтақаҳои дорои шароити мушкили табиӣ-иқлимӣ, ки аҳолии он на танҳо қобилияти харидорӣ, балки миқдори кофии истеҳсоли маҳсулоти озуқавории ватаниро надоранд, хеле муҳим мебошад.

Агар масъалаи самаранокии иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа аз нигоҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ назар афканем дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳанӯз дар солҳои 70-уми асри гузашта, баъд аз буҳрони ғалла аз тарафи ФАО (Ташкилоти байналхалқии кишоварзӣ ва озуқаворӣ) ворид карда шуда, дар вобастагӣ ба мушкилоти болоравии нархи ҷаҳонии ғалла истифода бурда шудааст. Аниқтараш ин мафҳум соли 1974 дар шаҳри Рим (давлати Италия), дар конфронси байналмилалӣ, ки бо ташаббуси ФАО баргузор гардид, баъдан ба миқдори се маротиба болоравии нархи ҷаҳонӣ ба ғалла ва муаммоҳои минтақавии озуқаворӣ тайи солҳои 1972-1974 пайгирӣ карда шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки ғалла манбаи асосии таъминоти озуқа дар ҷаҳон буда, дар шароити минтақа ҳамчун маводи асосии хӯрока ба ҳисоб рафта, мутобиқи маълумоти ташкилоти ФАО вай ҳамчун эталони ченкунии баланси озуқаворӣ қабул шудааст, ки он барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар ҳаҷми 140 кг/одам дар як сол мебошад.

Оиди масъалаи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ ақидаҳои гуногуни олимону мутахассисони соҳаи мазкур мавҷуд мебошад. Олимони мактаби классикӣ асрҳои XII-XIX ба мисли Т. Малтус, Ф. Кенэ, А. Смит, Д. Рикардо, К. Маркс ва дигарон дар консепсияи рушди соҳаи кишоварзӣ ва иқтисодиёти минтақавӣ ақидаҳои илмии худро баён

намуда, бо истифода аз равишҳои нав масъалаи таъмини аҳолӣ ба маводҳои озуқавориро хеле муҳим арзёбӣ намудаанд. Дар назарияи илмии Т. Малтус, ки ба давраҳои камчинии буҳрони ғизоӣ (солҳои 60-70-и асри XX) рост меояд, ин масъалаҳо хеле хуб баён гардида, мушкилоти гуруснагиро дар ҷаҳон бо саҳланкориҳо дар рушди соҳаи кишоварзӣ ва таъмини аҳолии минтақаҳо бо маҳсулотҳои озуқаворӣ мебинад.

Олими дигар Ф. Кенэ дар асарҳои худ дар масъалаи истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва дар заминаи он таъмини бехатарии озуқаворӣ бо назардошти омилҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва экологӣ-демографии аҳолӣ марбут дониста, самти асосии сиёсати иқтисодиро дар рушди соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла истилоҳи «дастрасии озуқаворӣ» медиданд. А. Смит ва Д. Рикардо ба масъалаҳои рушди истеҳсолоти кишоварзӣ диққати махсус дода, дурнамои имкониятҳои афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқавориро бо бартариятҳои рушди интенсивии соҳаи мазкур асос мекарданд. Дар асари Ҷ.М. Кейнс зарурати танзими давлатии рушди соҳаҳои хоҷагии халқ, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ ва таъмини аҳолӣ бо маводҳои ғизоӣ медиданд.

Ба ақидаи аксарияти олимон мафҳуми бехатарии озуқаворӣ ин, «... вазъи иқтисодие мебошад, ки дар он кафолати таъмини дастрасии озуқаворӣ барои аҳолӣ дар дилхоҳ вақт ва миқдори кофӣ барои зиндагӣ ва солимӣ зарур, шарҳ дода мешавад...».[3] Ба ибораи дигар «...таъмини бехатарии озуқаворӣ дар маънои хеле возеҳу равшани он худтаъминкунии озуқавории миллӣ, яъне қобилияти аҳолии кишварро бо қонеъ гардонидани талаботи ҳар як аҳолии он бо озуқаи босифат ва аз ҷиҳати экологӣ тоза (ин ҷо сухан дар бораи хӯрока, оби нӯшокӣ ва дигар маҳсулотҳои ғизоӣ, инчунин воситаҳои биологӣ), дар сатҳе, ки фаъолияти муътадили ҳаётии одамон зарур (яъне дар ҳаҷму миқдори кофӣ ва номгӯйи зарурӣ барои рушди ҷисмонӣ ва маънии одам, таъмини саломатӣ ва такрористеҳсоли васеи гиргардиши аҳолӣ), новобаста аз таҳдидҳои дохила ва

[3]Бурдюков П. Т., Сетгалиев Р.З. «Россия в системе глобальной продовольственной безопасности». //П.Т. Бурдюков, Р.З. Сетгалиев - М., 1999. – С.121.

беруна, инчунин таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва таъмини суботи иҷтимоию сиёсии ҷомеа мебошад...».[4]

«Иқтидори захиравӣ-табиӣ» бошад ҳамчун ҷамъи захираҳои табиӣ, ки барои истифода дар минтақаи мазкур ва азхуднамои захираҳои нав бо назардошти омилҳои табиӣ-иқлимӣ, соҳавӣ ва хусусиятҳои минтақавии рушди он муайян карда мешавад. Агар аз нигоҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ назар афканем самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ба таъмини аҳолӣ бо маҳсулотҳои ғизоӣ ва дастрасии аҳолии минтақа бо озуқа дар дилхоҳ вақт ва бо миқдори зарурӣ ва ҳаҷми лозима барои дастгирии сатҳи зиндагӣ ва саломатии мардум равона мегардад.

Имконияти ба даст овардани озуқаи кофии сифаташ баланд ва безарар барои аҳолии минтақаҳои мамлакат шарти ҳатмӣ ва зарурии рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, зимни он «....бехатарии озуқаворӣ на ҳамчун категорияи махсуси иқтисодӣ, балки ҳамчун шароити дастрасии ҷисмонии ғизо ва бехатарии он, арзёбии сифати хӯрок, сохтор ва тозагии экологии озуқа фаҳмида мешавад...».[5] Дар ин маврид «...бехатарии озуқаворӣ бо фароҳам овардани имконияти кафолатнок аз ҳисоби манбаъҳои худӣ, таъмини аҳолии минтақаҳои кишварро дар назар дошта, талаботи биологӣ-физиологии одамонро бо ғизои баландсифат таъмин менамояд..»[6], ки он аз омилҳои зерин манша мегирад:

- рушди устувори истеҳсолоти кишоварзӣ ва таъмини аҳолӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ, меъёри (ратсионӣ) ғизоӣ, ки ба талаботи физиологӣ ва фаъолияти ҳаёти одамон, инчунин рақобатпазирӣ ва самаранокии комплекси агросаноатӣ ҷавобгӯ;

- имкони худтаъминкунӣ бо озуқаи барои аҳолии ғайрифаъоли иқтисодӣ ва корношоями минтақа;

---

[4] Степенко В.Е. «Продовольственная безопасность»: научно-теоретические подходы к определению терминологии: //В.Е. Степенко. Юридический мир. - 2006. - №10. - С. 23-27.
[5] Анфиногентова А.А., Ермолова О.В. и др. Продовольственная безопасность России: проблемы и перспективы.// А.А. Анфиногентова, О.В. Ермолова. - С. 7 - 8, 29 - 30.
[6] Лылов А.А. Проблемы региональной продовольственной безопасности в Сибири // Научные основы разработки и реализации региональных программ стабилизации и развития АПК, систем ведения агропромышленного производства и обеспечения продовольственной безопасности Российской Федерации. //А.А. Лылов - Новосибирск: СибНИИЭСХ, 2008. - С. 152-153.

- фароҳам овардани кафолати таъминоти озуқаворӣ барои маъюбон ва аҳолие, ки қобилияти корӣ ё фаъолияти меҳнатии худро аз даст доданд.

Дар маҷмӯъ ҳар як олимони соҳа ба таври худ мафҳуми бехатарии озуқаворӣ ва алоқамандии онро бо самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, аз ҷумла истифодаи оқилонаи захираҳои замину об шарҳ дода, лекин як нуқтаи назари монанд дар ҳамаи андешаҳои онҳо баён гардидааст, ки «...бехатарии озуқаворӣ таъмини муътадили аҳолӣ бо маҳсулоти озуқа бо назардошти талаботи имконияти қонеъгардонии онҳо аз ҳисоби истифодаи самаранокии захираҳои табиӣ мебошад..».[7] Мақсади асосӣ дар ин раванд таъмини таълаботи аҳолии кишвар аз ҳисоби самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақаҳои кишвар ба ҳисоб рафта, вазифаи асосии он таъмини озуқа ва сиҳату солимии аҳолӣ мебошад.

Аз ин рӯ, бехатарии озуқавориро ҳамчун «зернизом» дар низоми амнияти иқтисодиёти миллӣ, ҳамчун як унсури мушаххас, ки аз ҳисоби самаранокии унсури муҳими иқтидори захиравӣ-табиӣи минтақа, махсусан, заминҳои кишти кишоварзӣ таъмин карда мешавад. Ба маънои дигар, вай ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоии ҷомеа, ки дар раванди таъмини аҳолии минтақа бо озуқаворӣ, ки мутобиқи меъёру миқдор ва сифати муайян, бо дастрасии истифодаи маводи озуқаворӣ фаҳмида шуда, аз унсурҳои зерин таркиб меёбад: ба микдори кофӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза будани маҳсулотҳои озуқаворӣ, мувофиқаткунии он ба ратсионӣ ё вояи хӯрок, дастрас будани маводи хӯрока бо намаки ёддор ва саломатии одамон безарар ва амсоли инҳо.

Масъалаҳои мазкур дар сатҳи байналмилалӣ, миллӣ ва минтақавӣ низ муҳим буда, қобилияти тағйирёбии низоми таъмини бехатарии озуқаворӣ ва дар ин замина беҳшавии сатҳи зиндагии аҳолиро инъикос менамоянд. Ин тағйиротҳо ба омилҳои ӣктисодӣ-иҷтимоӣ ва экологӣ низ вобаста буда, ба тариқи эволютсионӣ, аз ҳисоби муносибатҳои муайяни истеҳсолӣ ба тариқи инқилобӣ, дар мавриди ба ҳам мувофиқат кардани қувваҳои истеҳсолкунанда

[7]Алтухов А. И. Национальная Продовольственная безопасность: проблемы и пути решения. //А.И. Алтухов -М.: ФГУП «ВО Минсельхоза России», 2006.- С. 12.

ва муносибатҳои муайяни истеҳсолӣ тағйийр ёфта, мафҳумҳои «бехатарии озуқаворӣ» ва самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табииро инъкос намуда, омӯзиши паҳлуҳои гуногуни таҳқиқотҳои илмиии худро доранд (расми 1.1.) .

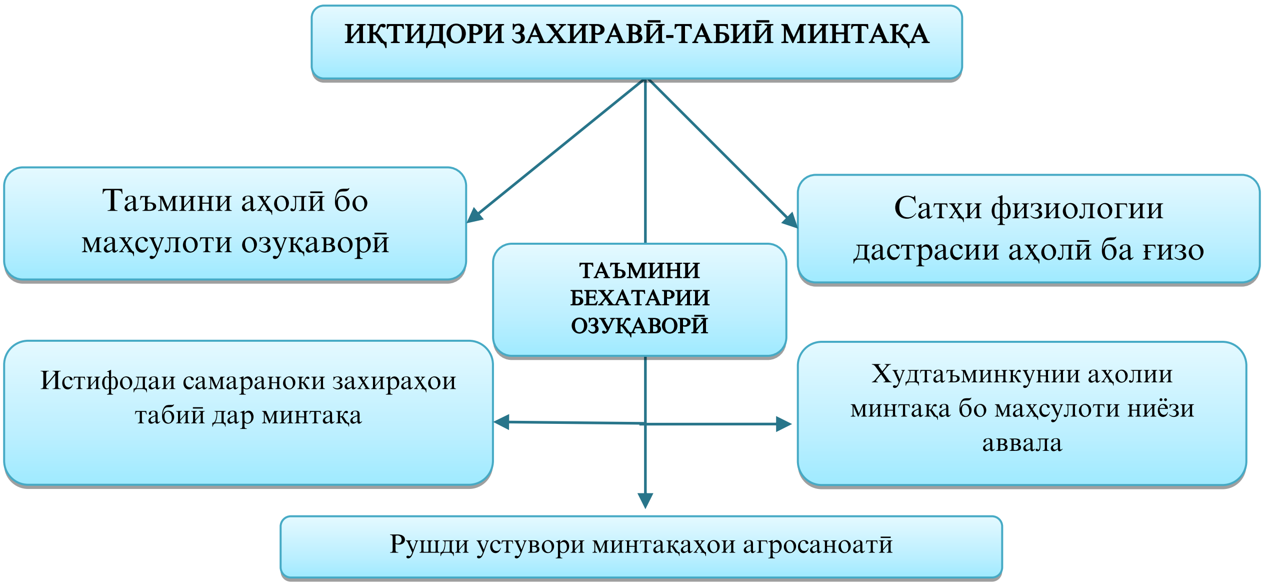

Расми 1.1. Сохтори функсионалии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар шароити минтақа
Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Иқтидори захиравӣ-табиӣ ҳамчун унсури муҳимми иқтисоди минтақа яке аз нишондиҳандаҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ зарурати ҷустуҷӯ ва роҳҳои нави ҷорӣ намудани рушди кишоварзӣ, сохтори оптималии истифодаи захираҳои замин, ҷойгиркунӣ ва махсусгардонии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, масъалаи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ тамоми кишварҳои дунё муҳим буда, тайи даҳсолаҳои охир бо чунин бархурдҳои инсоният, ба мисли: рушди афзоиши аҳолӣ, таназуллёбии экосистемаҳои минтақавӣ, паст шудани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ ва ғайра рӯ ба рӯ гаштааст. Аз ин лиҳоз, ҳар як ин омили қайдгардида дар рушди иқтисодиёти минтақавӣ нақши калон мебозад.

Ҳангоми омӯзиши мафҳумҳои самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ бояд дарк намуд, ки моҳияти онҳо барои мамлакат ва минтақаҳои алоҳидаи он хусусиятҳои хосси худро дорад. Дар

микёси минтақавӣ ин мафҳумҳо то сатҳи таъмини истиқлолияти озуқаворӣ ва зиндагии шоистаи мардум хизмат менамоянд. Махсусан,, «...дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ, шаклҳои нави идоракунии истеҳсолоти комплекси агросаноатӣ ва дигаргунсозиҳои иқтисодиёти кишвар меъёр ва усулҳои баҳогузории таъмини бехатарии озуқаворӣ тағйир меёбад. Таҳдидҳо ба бехатарии озуқаворӣ ба қадри лозимӣ омӯхта нашуда, арзиши ҳадди аққали он номуайян мебошад...». [8] Аз ин лиҳоз, масъалаи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ доимо таҳти назорати давлат қарор дорад.

Масъалаи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар бисёр мавридҳо ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, пешрафти илму техника, сатҳи некӯаҳволӣ ва саломатии одамон таъсири ҷиддӣ расонида, аз якчанд унсурҳои асосӣ манша мегирад: дастрасии ҷисмонии аҳолӣ ба маҳсулотҳои озуқаворӣ, ки хатари камбуди онро дар бозори истеъмолӣ истисно менамояд; дастрасии ғизои босифат, ки он ба ҳар як шаҳрванд сатҳи кофии даромад барои хариди маҳсулотҳои озуқавориро таъмин менамояд; дастрасӣ ба озуқа ва таҳдиди пайдо шудани маҳсулоти хӯрокворӣи пастсифат ва хатарнок дар бозори озуқавории минтақаҳо, ки он метавонад ба саломатии мардум таҳдид намоянд.

Дар шароити минтақа масъалаи истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ метавонад моҳияти амнияти озуқавории кишварро инъикос намояд. Тибқи ақидаи баъзе муаллифон, «...бехатарии озуқаворӣ ба таври қонунӣ ҳамчун вазъи иқтисодие фаҳмида мешавад, ки дар он новобаста аз ғизо дар миқдори ба имкониятҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок (таъминот) ва аз ҷониби дигар, шароитҳо барои нигоҳ доштани истеъмол дар сатҳи меъёрҳои тиббӣ (талабот) фароҳам оварда мешавад...» [9] Ин равишҳо, натанҳо моҳияти таъмини бехатарии озуқаворӣ, балки шароити ташаккули

[8] Киёмидинов Х. Эволюция подходов к формированию понятия - продовольственная безопасность //Х. Киёмиддинов. Вестник ТНУ. Серия экономических наук. -Душанбе: «Сино», 2008. -№ 2 (47). - С. 192-195.

[9] Алиев Е., Ермуханов Д., Мухаметжанов Г., Окшантаева Н. Внешнеторговая политика Республики Казахстан // Е. Алиев, Д. Ермуханов, Г. Мухаметжанов. Транзитная экономика. - 1988. - № 2. - С. 139.

бозори минтақавии озуқа ва истиқлолияти озуқавориро дар маҷмӯъ фаро мегирад. Аз ин нуқтаи назар ҳангоми муайян кардани мафҳумҳои иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ истифодаи танҳо як сатҳ-объект, яъне як минтақаро ҳамчун асос қабул кардан кофӣ нест, чунки он бояд дар шакли дастаҷамъона на танҳо дар сатҳи минтақавӣ, балки дар сатҳи миллӣ ва байналхалқӣ омӯхта шавад.

Меъёрҳои бехатарии озуқаворӣ ин дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии аҳолӣ ба миқдори кофии озуқаи бехатар ва серғизо, пурра қонеъ гардонидани аҳолӣ бо маҳсулотҳои аз нигоҳи экологӣ тоза ва безарар мебошад. Аз ин нуқтаи назар сиёсати таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар, самаранокӣ, дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии аҳолии тамоми кишварро ба миқдори кофии озуқаи безарар ва серғизо дар назар дорад. Ҳадафҳои чунин сиёсат дар минтақаҳои кишвар барои қонеъ намудани ниёзҳои аҳолӣ, таъмини устувори озуқаворӣ тибқи меъёрҳои тиббӣ мебошад ва роҳҳои ноил шудан ба ин ҳадафҳо метавонад дар мавриди самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ кишвар ба даст оварда шавад.

Муаммои самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ боз ба он хотир ба масъалаи минтақавӣ шомил карда мешавад, ки тайи даҳсолаҳои охир инсоният ба масъалаҳои таназзулёбии иқтидори захиравӣ-табиӣ, аз ҷумла паст шудани ҳосилхезии заминҳои кишоварзӣ, ифлосшавии муҳити зист, паст гардидани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ва зиёдшавии шумораи аҳолӣ, ки онҳо боиси мураккаб гардидани муаммоҳои таъминоти аҳолӣ бо маводи озуқа гардидааст.

Дар ин бора Президенти кишвар, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 1-уми сентябри соли 2015 дар ҷаласаи маросими кушодашавии бинои марказии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ баромад намуда, як маротибаи дигар аз муаммоҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ ёдрас гардид. Ба ақидаи ӯ, ҳар як шаҳрванди ҷумҳурӣ новобаста аз касбу кор захираи на камтар аз 2 соли озуқавориро дошта бошад, зеро тағйирёбии иқлими сайёра қариб ҳамасола ба

соҳаҳои иқтисодиёти миллии кишвари мо таъсири манфии худро расонида, дар натиҷа соҳаи кишоварзӣ, ки таъминкунандаи маводи озуқа ба ҳисоб меравад, бештар осеб мебинад.

Ин масъала дар солҳои қаблӣ низ аз ин ҳам вазнинтар хоҳад шуд, чунки мувофиқи баъзе пешгӯиҳои мутахассисон бо сабаби таъсири бухрони пандемияи (COVD-19) вазъи таъмини бехатарии озуқаворӣ дар ҷаҳон мушкил хоҳад гардид. Ин раванд бори дигар моро водор месозад, ки захираи озуқавории худро дошта бошем ва дар лаҳзаҳои зарурӣ боэҳтиёт ва сарфакорона аз он истифода барем. Ин ҷо, як чиз хеле муҳим аст, ки таъмини бехатарии озуқаворӣ ва ғизои истеъмолӣ ҳамон вақт худтаъминкунии аҳолии кишварро иҷро менамояд, ки агар озуқавории мувофиқ аз нуқтаи назари миқдор ва сифат бехатар ва аз ҷиҳати физиологӣ бояд дастрас бошад.

Дар таъмини бехатарии озуқаворӣ нақши сиёсати аграрӣ хеле калон мебошад. Дар минтақаҳое, ки миқдори зиёди маводи озуқаворӣ аз ҳисоби захираҳои худӣ истеҳсол карда мешавад, фаъолияти мақомоти давлатӣ бояд ба дастгирии соҳибкорони ватанӣ, ки ба истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ машғуланд, бештар дода шавад. Ҳангоми таъмини бехатарии озуқаворӣ зарур аст, ки ҳамаи унсурҳои бехатарии иқтисодӣ дар маҷмӯъ, аз ҷумла истеҳсол ва истеъмоли маҳсулотҳои аз нигоҳи экологӣ тоза, вобаста ба меъёри физологӣ ба назар гирифта шаванд.

Ҳалли ин вазифаҳо аз мақомоти идоракунии давлатӣ дар минтақаҳо мутобиқи салоҳияти худ дар соҳаҳои савдо, ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, сиёсати минтақавии дастгирии соҳибкорӣ, сиёсати иқтисодӣ-молиявӣ ва ғайраҳо таъмин гардида, дар алоқамандӣ бо соҳаҳои иқтисодиёт ва такрористеҳсоли васеи иқтидори захиравӣ-табиии минтақаҳои кишвар роҳандозӣ мегардад. Махсусан,, «....дар шароити ислоҳот ва бухрони вазъи комплекси агросаноатӣ ва ядрои асосии он - соҳаи кишоварзӣ моҳияти назариявӣ ва амалии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ мамлакат нуфузи калон

пайдо менамояд...».[10]Аз ин хотир, омӯзиши ҷанбаҳои назариявии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва дар заминаи он таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити камчинии заминҳои кишти кишоварзии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим мебошад.

Бо назардошти хусусиятҳои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ аҳамияти махсус пайдо менамояд. Таъмини бехатарии озуқаворӣ барои минтақаҳои кишвар аз ҳамкориҳои дастаҷамъонаи соҳаҳои КАС, омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ ва истеъмоли намудҳои асосии озуқаворӣ, новобаста аз тағйирёбии истеҳсоли онҳо дар кишвар ё минтақа, конъюнктураи бозорҳои дохилии озуқаворӣ ва ҷаҳонии он пешбинӣ карда мешавад. Сатҳи он аз вазъи иҷтимоӣ-иктисодии минтақа, таносуби шумораи аҳолии шаҳр ва деҳот, мавҷудияти шаҳрҳо ва андозаи онҳо, вазъи комплекси агросаноатӣ, самаранокии фаъолияти бозорҳои озуқаворӣ дар минтақаҳо вобастагии калон дорад.

Масъалаи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо мавҷудияти чунин шароит ва омилҳоеро пешбинӣ мекунад, ки рушди комплекси агросаноатӣ, инчунин истиқлолияти озуқаворӣ ва ҳамгироии тамоми соҳаҳои хоҷагии халқро таъмин намуда, аз чунин омилҳо манша мегиранд:

- қобилияти пешбурди сиёсати дурусти аграрӣ, ки бояд манфиатҳои ҳамаи минтақаҳои кишварро фаро гирад;

- қобилияти зуд ивазкунии тағйироти ногаҳонии сиёсӣ дар миқёси минтақавӣ ва ҷаҳонӣ;

- қобилияти дуруст дарк намудани ҳолатҳои марбут ба офатҳои табиӣ-иқлимӣ;

- имкони бастани созишномаҳои байналмилалӣ дар рушди минтақаҳои ҷумҳурӣ бо минтақаҳои кишварҳои ҳамсоя, ки дар онҳо вазъияти номутаносиби

[10] Асроров, З.У. Некторые теоретические вопросы обеспечения продовольственной безопасности в малоземельных регионах Республики Таджикистан. // З.У. Асроров. Вестник ТНУ, Серия экономических наук.-2010. - № 6 (62). -С. 284-287.

иқтисодӣ ба манфиатҳои рушди бозори озуқаворuи байниминтақавӣ таъмин гардад;

- қобилияти нигоҳ доштани сатҳи муносиби зиндагии аҳолӣ бо риояи меъёрҳои мавҷудаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ.

Минтақаҳои Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Хатлон ҳамаи имкониятҳоро оиди истеҳсоли намудҳои зироатҳои кишоварзӣ дорад. Масалан, иқтидори захиравӣ-табиии минтақа имконият медиҳад, ки истеҳсоли ғалла, картошка, навъҳои гуногуни меваю сабзавот тавассути истифодаи самараноки заминҳои кишт ва натиҷаҳои баланди иқтисодии соҳаи кишоварзӣ ба даст оварда шавад. Рушди вилояти мазкур имконияти пурраи коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ ва рушди бозори озуқавориро метавонад таъмин намояд. Ҳамин тавр, вилояти Хатлон дар рушди устувори кишвар саҳми бузург дорад. Аз ин нуқтаи назар, дар шароити дастрасии доимӣ ба ғизо ва миқдори лозимаи маҳсулоти озуқаворuи аҳолӣ, вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ беҳтар ва он доимо таҳти назорати давлат бояд қарор гирад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақа ҳамчун унсури муҳимми истиқлолияти озуқаворӣ ва қисмати бехатарии иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Ба маънои дигар, вайро ҳамчун маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар раванди таъмини аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ, дар мутобиқат ба меъёру миқдор ва сифати маҳсулот муайян намоем. Бехатарии озуқаворӣ аз чунин унсурҳо, ба мисли: миқдори кофӣ ва аз нигоҳи экологӣ тоза, мувофиқатии он ба ратсион ё вояи хӯрок, миқдори лозимаи маводи ғизоӣ бо иловаи намаки ёддор ва ба саломатии одамон безарар ва ғайра.

Масъалаи самаранок истифодабарии иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ аз нигоҳи дастаҷамъонаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, прогресси илмӣ-техникӣ, беҳдошти саломатӣ ва некуаҳволии мардум баҳогузорӣ карда шавад. Ва мутаносибан, масъалаи самаранок истифодабарии захираҳои замин ва таъмини бехатарии озуқаворӣ зарурат ва ҳалли чунин масъалаҳои муҳим, ба мисли дастрасии аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ бо

назардошти сатҳи даромади лозимӣ, бартараф намудани таҳдиду хатарҳои маҳсулотҳои ғизоии бесифат, ки ба саломатии аҳолӣ таъсир мерасонанд.

Таҳлили амиқи моҳият ва мазмуни бехатарии озуқаворӣ, сохтор ва унсурҳои он гузаронида шудааст, ки бо омилҳои ташкилӣ-хоҷагидорӣ, экологӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографии рушди минтақавӣ, инчунин меъёри физиологии истеъмолӣ вобастагӣ дорад. Омилҳои мазкур, ҳангоми коркарди сиёсати агрозуқаворbooии давлат дар минтақаҳои кишвар ба инобат гирифта мешавад. Ҳалли масъалаи самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ бе назардошти шароитҳои табиӣ-иқлимии минтақа ва ҷойгиршавии ҳудудии он, зичии аҳолӣ, махсусгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ, қобилияти харидории аҳолӣ, анъанаю маданияти заминдории мардуми тоҷик ғайриимкон мебошад, чунки дар минтақаҳои кишвар ченакҳои мазкур бо хусусиятҳои минтақавӣ, истеҳсоли маҳсулотҳо ва содироти он фарқ менамояд.

Ҳангоми омӯзиши масъалаи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақа, муаллиф ба хулосае меояд, ки вай аз бисёр ҷиҳат: рушди соҳаи кишоварзӣ, инфрасохтори бозорӣ, захираҳои меҳнатӣ ва молиявӣ вобастагӣ дорад. Илова бар ин, таъмини бехатарии озуқаворӣ дар сатҳи минтақа - ин таъмини талаботи ҳаррӯзаи аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворbooии худӣ дар заминаи истифодаи самараноки захираҳои мавҷудаи заминҳои кишоварзӣ ва ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ, ки ҳамчун омили эҳтиётии зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ ба ҳисоб меравад.

Дар шароити худтаъминкунии озуқаворӣ зарур аст, ки «тавозуни озуқаворӣ» нигоҳ дошта шуда, он дар заминаи ҳаҷми хароҷотҳои банақшагирифташудаи буҷети минтақавӣ ва истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиии минтақа бо мақсади дастгирӣ дар сатҳи лозимӣ ва таъмини аҳолӣ бо маҳсулоти аз нигоҳи экологӣ тоза ва хушсифат, аз ҷумла истеҳсоли ватанӣ ба роҳ монда шавад. Ба андешаи муаллиф, бехатарии озуқавории минтақавӣ ба истеҳсоли ҳарчӣ зиёди маҳсулотҳои озуқаворӣ ва коркарди

саноатии ашёи хоми кишоварзӣ такя менамояд. Аз ин хотир, дар ҷумҳурӣ зарур аст, ки коркарди низоми хуби аз нигоҳи илмӣ асоснокгардидаи ташкилӣ-иқтисодии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо, рушди босуръати бозори озуқаворӣ, шароитҳои хуби таъмини маҳсулотҳои озуқавории босифат, маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ ва беҳдошти вазъи зиндагии аҳолӣ таъмин карда шавад (расми 1.2).

Дар ин маврид, диверсификатсияи зернизоми агрозуқавории минтақа аҳамияти аввалиндараҷа дошта, он ба рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва қонеъгардонии талаботи аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ равона мегардад. Муаллиф боварӣ дорад, ки набудани диверсификатсияи истеҳсолот дар комплекси агрозуқаворӣ ба афзоиши хароҷотҳои нақлиётӣ, норасоии маҳсулотҳо, иқтидори истеҳсолӣ ва боловравии нархҳо дар бозорҳои озуқаворӣ мегардад.

Бехатарии озуқаворӣ дар ин мавридҳо ҳамчун робитаҳои қавии байниминтақавӣ, сатҳи рушди соҳаҳои КАС ва рушди инфрасохтори бозорӣ муайян карда мешавад. Ҳамзамон, пайдоиши маҳсулоти гуногун ва маҳсулотҳои озуқавории ғайриватанӣ бо мақсади таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа мусоидат намекунад. Аз ин лиҳоз, махсусгардонии рушди соҳаҳои кишоварзӣ дар минтақа, инчунин ташкили минтақаҳои гуногуни озоди иқтисодӣ, ки на танҳо таъмини бехатарии иқтисодӣ, балки рушди устувори минтақаро барои солҳои минбаъда таъмин менамояд, ки яке аз ҳадафҳои асосии ҷудонашавандаи сиёсати аграрии давлат ба ҳисоб меравад.

Сохтори функсионалии масъалаи таъмини сатҳи бехатарии озуқаворӣ дар шароити минтақа дар шакли расм чунин тасвир шудааст (расми 1.2).

Расми 1.2. Сохтори функсионалии масъалаи таъмини сатҳи бехатарии озуқаворӣ дар шароити минтақа
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар навбати худ, таъмини аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣи безарар на танҳо ба рушди нишондиҳандаҳои сифатӣ, васеъ намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои безарари озуқаворӣ, балки бартараф намудани вазъи иҷтимоӣ-демографии минтақаҳои кишвар муосидат менамояд. Ҳангоми рушди истеҳсолоти кишоварзӣ дар минтақа зарур аст, ки таъсири манфӣ ба муҳити зист ва саломатии аҳолӣ низ кам гардад. Истифодаи ин фишангҳо бояд ба мақсадҳои таъмини одамон бо маҳсулотҳои ғизоӣ аз нигоҳи экологӣ тоза ва безарари озуқаворӣ мусоидат намуда, инчунин бояд онҳо дар шакли дастаҷамъона ба рушди бозори озуқаворӣ ва ташаккули вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа таъсири мусбӣ расонад.

Масъалаи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо аз бисёр омилҳо, ба мисли: шароити табиӣ-иқлимӣ, ҷойгиршавӣ ва зичии аҳолӣ, қобилияти харидорӣ, анъанаҳо ва фарҳанги миллӣ, сатҳи таъмини аҳолӣ бо захираҳои замину об ва ғайра манша гирифта, дар ҳудуди минтақаҳо аз якдигар фарқ мекунад. Инчунин фарқиятҳо дар миқёси минтақа, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ, маҳсулотҳои озуқаворӣи содиршаванда, ғанӣ будани бозорҳои дохилии минтақаҳо бо маҳсулотҳои ниёзи аввал низ хеле назаррас мебошад.

Масъалаи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо аз қудрати робитаҳои байниминтақавӣ, манфиати тарафайн, рушди инфрасохтори бозорӣ ва суботи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсии кишвар низ вобастагӣ дорад. Ба ивази маҳсулоти истеҳсолоти ватанӣ ворид кардани бисёр намудҳои хӯрокворӣ низ ба мақсад мувофиқ мебошад. Бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо аз мукаммалгардонии бозори озуқаворӣи минтақа низ вобастагӣ дорад. Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар як қатор ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон коҳиши мутлақи шумораи шуғли меҳнатдорон дар соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ, махсусан, дар қисми аграрӣ аз ҳама муҳимтар ба назар мерасад.

Хусусиятҳои минтақавии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ, чуноне ки таҷрибаи кишварҳои

рушдкардаи иқтисодӣ нишон медиҳад, аз чунин унсурҳои асосӣ иборат мебошанд:

- таъмини бехатарии озуқаворӣи минтақаҳо дар асоси истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣи худӣ (ватанӣ);

- минтақаҳо аз ҷиҳати истеҳсоли ғизои органикӣ (биологӣ) фарқияти калон доранд;

- самаранокии истифодаи заминҳои кишоварзӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо, ҷойгиркунӣ, махсусгардонӣ ва рушди инфрасохтори бозорӣ;

- сарфаи хароҷотҳо барои коркард, нигоҳдорӣ ва то ба истеъмолкунандаи ниҳоӣ расонидани маҳсулотҳо;

- имконоти маҳдуди воридоти озуқаворӣ боиси зиёд истеҳсол намудани маҳсулотҳои озуқаворӣ, коҳиши мубодилаи байни минтақаҳо;

- такмили механизми давлатии танзими самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар ва ғайра.

Ба андешаи мо барои самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар, чораҳо ва шароити махсуси расонидани маҳсулотҳои хӯрокворӣ, воридот, рушди истеҳсоли худӣ ва ташаккули бозори озуқаворӣ зарур мебошад. Ин ҷо, «…самти муҳимми стратегияи рушди устувори соҳаи кишоварзӣ - ин ташкили амаликарди дурусти бозори озуқаворӣ ва ба даст овардани имконияти таъмини бехатарии иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Вай дар шароити афзоиши аҳолӣ ва маҳдудияти иқтидори захираҳои табиӣ дар мамлакат ба яке аз масъалаҳои аввалиндараҷаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ табдил ёфта, ҳалли он чораҳои ҷиддиро дар муттаҳидсозии ҳама иштирокдорони бозори агрозуқаворӣ ва шаклҳои нави

самараноки ташкили сиёсати миллӣ ва минтақавиро дар бозори маҳсулотҳои озуқаворӣ тақозо менамояд...».[11]

Самти муҳимми дастгирии давлатӣ ин амали намудани сиёсати протексионистӣ нисбати соҳибкорони кишоварзӣ мебошад, ки дар мавридҳои номусоиди табиӣ ва боду ҳаво дар ҷараёни истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ пиёда сохта мешавад. Барои ин истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ, ҷалби сармояҳо ба коркарди маҳсулотҳои кишоварзӣ, сохтори савдо, татбиқи ҳамгироии комплекси агросаноатӣ, пешрафти илмӣ-техникӣ ва рушди инфрасохтори бозорӣ зарур мебошад. Роҳи умедбахши сиёсати минтақавии давлатӣ бояд ба ташаккул ва рушди бозори минтақавии озуқаворӣ, ки метавонад ба ҳалли масъалаҳои бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои мамлакат мусоидат намояд.

Хулосаи зербоби 1.1.

Ҳамин тариқ, омӯзиши ҷанбаҳои назариявии самаранокии истифодаи иқтидори зазиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар нишон медиҳад, ки онҳо хусусиятҳои хоси худро дошта, аз гуногунии шароити табиӣ-иқлимӣ ва такмили механизми ташкилӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ ва экологӣ манша гирифта, барои фаъолияти муътадили иқтисодиёти минтақаҳои ҷумҳурӣ, баланд бардоштани самаранокии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ равона гардида, аз амалӣ намудани чораҳои зерин вобастагӣ доранд:

- таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақаҳо имкон медиҳад, ки сатҳи зиндагии аҳолӣ баланд бардошта шуда, барои таъмини ғизои хушсифати аҳолӣ, такрористеҳсол ва ҳифзи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси рушди соҳаи кишоварзӣ ва бозори озуқаворӣ таъмин карда мешавад;

[11]Пириев Дж. С., Курбанов М. Р. Новые подходы к аграрной политике в контексте устойчивого развития. //Дж.С. Пириев, М.Р. Курбанов. Вестник ТНУ. Серия экономических наук. - Душанбе: «Сино», 2014. - № 2/1 (127). –С. 88-92.

- барои бисёр минтақаҳои кишвар, бахусус, минтақаҳои вилояти Хатлон, хусусиятҳои табиӣ-иқлимӣ ва демографӣ, худтаъминкунии аҳолӣ бо маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ ва истифодаи самараноки заминҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ, ҳамчун омили захиравии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити минтақаҳо хизмат менамояд;

- омили муҳими баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ - ин нишондиҳандаи сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, аз рӯйи ҳаҷми воридоти ғалла ва сатҳи миёнаи истеҳсоли он ба ҳар сари аҳолӣ дар минтақа муайян карда шуда, таъмини кафолати ҷисмонӣ ва иқтисодии дастрасии аҳолиро бо маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ баҳогузорӣ менамояд;

- дар сатҳи минтақа ба назар гирифтани на танҳо сатҳи худтаъминкунии озуқаворӣ, балки сатҳи вобастагии озуқаворӣ низ ба мақсад мувофиқ мебошад, чунки минтақаҳое ҳастанд, ки воридоти озуқаворӣ ягона роҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ ва таъмини маҳсулотҳои асосӣ, аз қабили шакар ва равғани растанӣ, гӯшт ва дигар маҳсулоти ниёзи аввалаи истеъмолӣ мебошад;

- амалӣ намудани сиёсати агроозуқаворӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа аз самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, махсусан,, баланд бардоштани ҳосилнокии маҳсулотҳои кишоварзӣ ва ҳаҷми харҷӣ зиёди он вобастагӣ дорад.

Умуман, таҳлили ҷанбаҳои назариявии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси рушди соҳаҳои кишоварзӣ, ки мавқеи муҳимро дар рушди устувори минтақа, ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар парвариши зироатҳои кишоварзӣ, ҷалби сармояҳо ва баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ мебозанд. Ҳалли ин мақсадҳо барои ба даст овардани миқдори кофӣ ва сифатнокӣ озуқаворӣ, ки он вазифаи аввалиндараҷаи иқтисодиёти минтақа ба ҳисоб меравад. Самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ яке аз омилҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ ва зиндагии шоистаи аҳолӣ мебошад ва бо дарназардошти хусусиятҳои минтақавӣ ва суботи сиёсӣ, баланд шудани сатҳи зиндагии аҳолӣ

зич алоқаманд мебошад. Дар боби дуюми рисола ҳалли масъалаҳои рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дида баромада мешавад.

1.2. Рушди комплекси агросаноатӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити минтақа

Мушкилоти таҳия ва татбиқи стратегияи дарозмуддати рушди устувори иқтисоди миллӣ дар минтақаҳои кишвар дар шароити муосир аз самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ вобастагӣ дорад. Дар ин раванд низоми комплекси агросаноатӣ мавқеи муҳим дошта, дар таъмини бозори дохилии озуқаворӣ ва ба таъмини бехатарии ғизои хушсифат таъсири калон мерасонад. Истеҳсолоти комплекси агросаноатӣ дар навбати худ, аз ҷамъи соҳаҳои ба ҳам алоқаманд иборат мебошад, ки ҷараёни истеҳсоли молу маҳсулотҳои соҳаи кишоварзиро то ба истеъмолкунандаи ниҳоӣ мерасонанд. Ин ҷо ядрои асосӣ соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, аз рушди он таъмини истиқлолияти озуқавории кишвар вобастагӣ дорад. Дар ин занҷира гурӯҳи соҳаҳо ва дигар корхонаю ташкилотҳои хусусӣ низ фаъолият менамоянд, ки барои кашонидан, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулотҳои озуқаворӣ саҳми калон доранд.

Масъалаи рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, бахусус соҳаи кишоварзӣ аз самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақа манша гирифта он ба рушди устувори соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ муосидат менамояд. Дар ин маврид, «…рушди КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба ташаккул ва рушди устувори дарозмуҳлати кишвар, фаъолияти самараноки истеҳсолоти кишоварзӣ нигаронида шуда, дар таъмини фаровонии бозори маҳсулоти хушсифати озуқаворӣ барои ҳамаи табақаҳои ниёзманди аҳолӣ ва коркарди ашёи хоми саноатӣ, мубодилаи маҳсулотҳои кишоварзӣ ва ташкили бозори озуқавории давлатҳои ИДМ нигаронида шавад...».[12] Аз ин лиҳоз,

[12] Самандаров И.Х., Шоинбекова К.З., и др. Решения социальных проблем села важный фактор устойчивого развития сельского хозяйства. // И.Х. Самандаров, К.З. Шоинбекова. Кишоварз, 2009. - №1(49). – С. 36.

таъмини бехатарии озуқаворӣ ва сатҳи баланди зиндагии аҳолӣ аз рушди комплекси агросаноатӣ ва зерсоҳаҳои асосии он вобастагӣ дорад.

Комплекси агросаноатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ барои таъмини аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ нақши махсус дошта, вай имкон медиҳад, ки рақобати байнисоҳавӣ ва таъмини бозори дохилии озуқаворӣ пурра таъмин гардида, соҳаҳои асосии он дар раванди истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва то ба истеъмолкунандаи ниҳоӣ расонидани он фаъолона хизмат намоянд. Аз ин ҷо, минтақаҳои ҷумҳурӣ бояд як қатор муаммоҳо, аз қабили таъмини маҳсулотҳои озуқаворӣи ватанӣ ва содироти иловагии маҳсулотҳои кишоварзиро ба роҳ монанд.

Мувофиқи тақсимоти байни ҷумҳуриявии меҳнат дар доираи собиқ ИҶШС афзоиши ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ ба истеъмоли мӯътадили захираҳои иқтисодии аз хориҷи ҷумҳурӣ воридшаванда ва иқтидори қариб номаҳдуди бозорҳои фурӯш асос ёфта буд. Ин ба рушди босуръати дигар соҳаҳо мусоидат намуда, шароити нисбатан хуби базавиро барои гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ дар комплекси агросаноатӣ фароҳам меоварад.

Минтақаҳои агросаноатӣ дар ҳудуди ҷумҳурӣ дар навбати худ дараҷаи баланди тараққиётро соҳиб мебошанд. Минтақаи агросаноатии Хатлон низ тараққиёташ хуб буда, аз минтақаи агросаноатии Вахш ва Кӯлоб таркиб ёфтааст. Дар минтақаҳои агросаноатии Вахшу Кӯлоб комплексҳои саноатӣ ба коркарди маҳсулотҳои соҳаи растанипарварӣ ва чорводорӣ машғул мебошанд. Дар ин комплексҳои минтақавии агросаноатӣ баъзан соҳаи чорводорӣ ва дар бархе аз онҳо ҳам чорводорӣ ва ҳам растанипаравварӣ фаъолият намуда, низоми ташкилӣ-истеҳсолии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ барои баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, таъмини бехатарии озуқаворӣи аҳолӣ дар минтақаҳо равона гардидаанд.

Дар оянда ҳалли масъалаи озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо татбиқи стратегияи нави рушди комплекси агросаноатӣ алоқаманд буда, аз сатҳу сифати баланди зиндагӣ ва муҳити хуби зисти аҳолии минтақаҳо дар асоси коркарди саноатии маҳсулотҳои кишоварзӣ ва дар ин замина ба даст овардани таъмини

бехатарии озуқавории мамлакат тавассути истеҳсоли маҳсулотҳои ватанӣ ва равиши содироти онҳо вобастагии калон дорад. Аз ин ҷо, «…имкониятҳои миқдорӣ ва сифатии рушди КАС, инчунин таъмини саривақтии бехатарии озуқавории кишвар аз рушди иқтисоди миллӣ манша гирифта..»,[13] аз масъалаи бехатарии озуқавории минтақавӣ берун баромада, ҳамчун як унсури муҳимми суботи иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа баромад мекунад.

Ин ҷо, соҳаи кишоварзӣ нисбати дигар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, ки аксари хароҷотҳоро барои ташкили сохтори соҳавӣ ва истифодаи иқтидори табиӣ-захиравӣ ташкил медиҳад барои таъмини бехатарии озуқаворӣ бештар саҳм дорад. Дар ин раванд, «…арзёбии низоми мавҷудаи ташкили фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ ва таҳияи усулҳои нави сохтори экологии истеҳсолоти кишоварзӣ лозим мебошад, ки самаранокии иқтисодии кишоварзӣ ва таъмини бехатарии озуқавориро ба роҳ монда, он дар шакли таъмини захираҳои молиявӣ, ҷубронпулиҳо, суғуртакунонӣ, танзими нархҳо ва дастгирии бевоситаи рушди соҳаи кишоварзӣ сурат мегирад....», [14] ки он самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, аз ҷумла истифодаи самараноки захираҳои замини кишоварзиро тақозо менамояд.

Дар мавриди камчинии маводи озуқаворӣ дар бозорҳои минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ ва танзими нархҳо ба маҳсулотҳои озуқаворӣ, муаммоҳои иҷтимоӣ-иқтисодии иловагӣ низ ба миён меояд. Бuҳрони охирини ҷаҳонии озуқаворӣ, ки қаламрави дунёро фаро гирифтааст, ба буҳрони молиявӣ ва баъдан иқтисодӣ-иҷтимоӣ табдил ёфта, ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ зарбаи сахттар расонида, миқдори гуруснагонро аз 1 млрд. одам зиёд намудаст. Ба ақидаи Эрик Холт-Хименс «....боду ҳавои номусоид, шароити нофароҳам, нархҳои баланд ба захираҳои нафт (бо назардошти дар солҳои охир паст гардидани нархҳо ба захираҳои нафт), сӯзишвории биологӣ ва ба таври сунъӣ боло рафтани нархҳо пайдошавии муаммоҳои мураккаби бевоситаи низомӣ ба шумор мераванд.

[13]Афанасьев С.Г. Продовольственная безопасность России (теория, методология, практика). //С.Г. Афанасьев - М., 2004. - С.76-82.

[14] Исайнов Х.Р. Эколого-экономические основы повышения эффективности мелиорации в сельском хозяйстве (теория, методология и практика). //Х.Р. Исайнов -М., ФГОУ ВПО РГАУ-МСХА им. К.А. Тимирязева, 2007.- С. 6.

Сабаби асосии бухрон ба низоми глобалиии озуқаворӣ алоқаманд буда, дар ҳар маврид ба дараҷаи таҳдиди иқтисодӣ-иҷтимоӣ оварда мерасонад...».[15] Аз ин ҷо, ба хулосае омадан мумкин аст, бухрони озуқаворӣи ҷаҳонӣ ба камчинии захираҳои озуқаворӣ оварда расонида, садди роҳи рушди иқтисодиёти минтақаҳои кишвар мегардад.

Рушди комплекси агросаноатӣ дар минтақаҳо аз омилҳои иқтидори истеҳсолӣ ва захиравӣ-табиӣ, ба мисли истифодаи самараноки захираҳои замину об ва омилҳои биологӣ вобастагии калон дошта, дар якҷоягӣ 1,5 баробар афзоиш ёфтани ҳосилнокии меҳнатро таъмин менамояд. Иқтидори табиӣ-истеҳсолӣ аз рӯи имкониятҳои микдорӣ ва сифатии он, барои ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ дар асоси технологияҳои интенсивии парвариши зироатҳо ва истифодаи сарфакоронаи захираҳои энергетикӣ, техникӣ ва шароитҳои ташкилӣ-хоҷагидорӣ заминаҳои муфид фароҳам меорад.

Ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи таъмини бехатарии озуқаворӣ ва иқтидори содиротии маҳсулотҳои хӯрокворӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзиро дар бозори дохилӣ ва берунии он, ки дар интиҳо шарти асосии азнавсозии фаъолияти зернизомҳои комплекси агросаноатӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҷумҳурӣ коркарди маҳсулоти кишоварзӣ бештар технологияҳои кӯҳна ва занҷираи нотамомро доро буда, банду басти саноатии он низ на он қадар дар марҳилаи рушд қарор дорад. Аксарияти корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ калонҳаҷм буда, дар шаҳрҳо ҷойгир мебошанд, ки дар натиҷа ашёи хоми кишоварзӣ ва хӯрокворӣ ба масофаи дур интиқол дода шуда, боиси сарфи хароҷотҳои зиёдатӣ мегардад. Аз ин нуқтаи назар, ба корхонаҳои коркарди саноатӣ наздик кардани ашёи хом ё муттаҳидсозии минтақаҳои кишвар мувофиқ мебошад.

Дигаргуниҳои сохторӣ дар комплекси агросаноатӣ, пеш аз ҳама, ба рушди мунтазами соҳаҳои он вобастагии калон дошта, дар заминаи коркарди ашёи хоми саноатӣ сурат мегирад. Он ба тағйирёбии муносибатҳои заминдорӣ, шакли моликият ва идораи самараноки иқтидори захиравӣ- табиӣ сахт

[15] Holt-Plimenez E. The food Crisis. Politicy Brief// October 2008. - № 16. -P.4.

алоқаманд мебошад. Лекин муҳимтарин омил дар ин раванд муҷаҳҳазгардонии соҳаи кишоварзӣ бо воситаҳои асосии истеҳсолот, ки тибқи меъёрҳои технологии ҷаҳонӣ, ҳангоми парвариши зироатҳои кишоварзӣ, коркард ва нигаҳдории маҳсулотҳои соҳаи кишоарзӣ муҳим мебошад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, таҳкими минбаъдаи базаи моддӣ-техникии комплекси агросаноатӣ на танҳо аз омилҳои дохилисоҳавӣ, балки аз рушди ҳамаи соҳаҳои он, дастовардҳои илмӣ-техникӣ, рушди соҳаҳое, ки кишоварзиро ба воситаҳои асосии истеҳсолот таъмин менамоянд, вобастагии калон дорад. Аз ин рӯ, «...ҳалли амалии масъалаи таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити камчинии заминҳои кишоварзӣ ва барзиёдии қувваи корӣ бе эътирофи нақши нави қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъиятӣ, бахусус, омилҳои асосии истеҳсолот, аз ҷумла, нақши иқтидори захиравӣ-табиӣ ва ҳалли таъмини аҳолӣ бо маводҳои ғизоӣ вобастагӣ дорад...».[16]

Ҷанбаи минтақавии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар ин раванд аҳамияти калон пайдо намуда, ҳангоми ҳалли мушкилоти минтақавӣ равишҳои нави услубиро тақозо менамояд. Аз ин нуқтаи назар дар шароити муосир мушкилоти минтақавии таъмини бехатарии озуқаворӣ бо якчанд сабабҳои муҳим арзёбӣ мегардад:

- он ба ин ё он дараҷа ба тамоми паҳлӯҳои ҳаёти одамон ва рушди ҷаҳон таъсир мерасонад;

- ҳалли бехатарии озуқаворӣ аз омилҳои гуногуни дохилӣ ва берунӣ, ки аз доираи комплекси агросаноатӣ берунанд, вобастагии калон дорад;

- он бо дигар мушкилот: миллӣ, иқтисодӣ, минтақавӣ ва экологӣ пайванди ногусастанӣ дорад;

- ҳалли минтақавии таъмини бехатарии озуқаворӣ аз вазъи сиёсӣ ва экологӣ сахт вобаста мебошад.

[16] Кудратов Р.Р. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности. //Р.Р. Кудратов -М.: МАКС Пресс.-2005. - С.10-15.

Масъалаи бехатарии озуқаворӣ дар минтақа аз низоми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, нигоҳдорӣ, коркард, савдои яклухт ва чакана барои таъмини маҳсулоти ғизоӣ барои ҳамаи табақаҳои аҳолӣ ба миқдори истеъмолии аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашудаи тиббӣ бояд ҷавобгӯ бошад. Илова бар ин, «…бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо ба тақсимоти оқилонаи меҳнат дар низоми истеҳсолоти агросаноатӣ, мувофиқатии самаранокии иқтидори захиравӣ-табиӣ ва молу маҳсулоти воридоткунанда, мавҷуд набудани маҳдудиятҳо дар савдои байминтақавии маҳсулоти озуқаворӣ вобастагӣ дорад...»[17], ки он барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ бо маҳсулотҳои хуроквори ва зиндагии шоистаи аҳолии минтақаҳо равона карда шавад.

Мавҷудияти минтақаҳое, ки сатҳи ноустувории онҳо дар истеҳсолоти кишоварзӣ хеле баланд аст, тайи солҳои охир ба гирифтани ҳосили баланд, ҳаҷми зиёди маҳсулоти кишоварзӣ ва хушксолӣ, инчунин ба нокомиҳо дар таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо дучор гардиданд ба назар мерасанд, ки таъсири хушксолӣ дар ниҳояти кор ба пастшавии ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ, тухмӣ ва таъмини хӯроки чорво оварда мерасонад. Дар ин солҳо камшавии саршумори чорво, коҳиш ёфтани самаранокии онҳо, аз ҷумла фавти чорво ба назар мерасад, ки ба вазъи бухронии озуқаворӣ ва бад шудани вазъи ғизои аҳолӣ дар маҷмӯъ таъсир мерасонад.

Чунин минтақаҳо ба дастгирии давлатии бозори минтақавии озуқаворӣ ниёз дошта, он аз ҳисоби минтақаҳои дигар ва инчунин тавассути воридоти махсулотҳои хуроквори таъмини бехатарии озуқавориро ба роҳ мемонанд. Махсусан,, дар чунин намудҳои асосии маҳсулоти озуқаворӣ, ба монанди: ғалладона, шакар, равғани растанӣ, гӯшт ва тухм хеле назаррас мебошанд. Дар минтақаҳои хушксолӣ такмили сохтори истеҳсолот, рушди низоми мелиоративӣ, интихоби зироатҳои мувофиқ, навъ ва зоти ҳайвонот, татбиқи тадбирҳои гуногуни ҳифзи соҳаи ҷангал ва амсоли инҳо ба мақсад мувофиқ мебошад.

[17] Лысоченко А.А., Теоретический аспект концепции обеспечения продовольственной безопасности регионов России //А.А. Лысоченко. Региональная экономика. -№3 (96). -С. 64-68.

Минтақаҳое, ки соҳаи кишоварзиашон хеле суст рушд кардааст, метавонанд захираи озуқавориро танҳо тавассути воридоти он аз дигар минтақаҳо ва кишварҳои хориҷӣ кишвар таъмин намоянд. Меъёрҳои умумии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар сатҳи минтақаҳо аз чунин унсурҳо таркиб ёфтаанд:

- мувофиқати сатҳ ва сохтори истеъмоли маҳсулоти ниҳоии хӯрокворӣ ба меъёрҳои физиологии оқилонаи озуқаворӣ. Ин меъёрҳо дастрасии иқтисодӣ ва ҷисмонии озуқаро барои аҳолии минтақа тавсиф медиҳанд;

- мавҷудияти иқтидори истеҳсолии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, ки барои истеҳсоли маҳсулоти ниёзи аввалияи озуқаворӣ кофӣ мебошад. Меъёри мавҷудияти иқтидори захиравӣ-табиӣ барои мақсадҳои кишоварзӣ ҳамчун шарти муҳими такрористеҳсоли васеъ, инчунин қобилияти комплекси агросаноатии минтақаро оиди таъмини бехатарии озуқаворӣ ва кафолати сифат ва муҳофизати он аз таҳдидҳои беруна;

- мавҷудияти ҳудудии тавлиди молу маҳсулотҳо, ки бо муқоисаи сатҳи нархҳои чаканаи як молҳо дар минтақаҳои гуногуни кишвар чен карда мешавад;

- мувофиқати ҳаҷм ва сохтори содироту воридоти озуқаворӣ, ки ба сатҳи бехатарии таъмини минтақа, ки бо имкониятҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ самараноки маҳсулоти асосии озуқаворӣ муайян карда шудааст. Ин меъёр мустақиман муносибатҳои беҳтарро миёни истеҳсолоти минтақавӣ ва тиҷорати байниминтақавӣ таъмин менамояд;

- мувофиқатии сифат ва бехатарии хӯрок ба талаботҳо ва меъёрҳои санитарию гигиенӣ, экологӣ ва эпидемиологии ғизои солим. Ин меъёр талаботро оид ба риояи сифати хӯрок барои таъмини бехатарии озуқаворӣ тавсиф мекунад.

Мувофиқи ин хусусиятҳо, ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ дар истеъмоли озуқаворӣ муҳим буда, аз меъёри ягонаи мустақилияти озуқавории кишвар хеле дур мебошад. Инчунин, ҳеҷ як минтақа наметавонад дар танҳоӣ тамоми маҳсулоти озуқавориро баробар ва тақсимоти меҳнатро самаранок

ташкил намояд. Масалан, дар минтақаҳои кӯҳӣ бештар ҳосили пасти зироат ба даст оварда мешавад ё умуман ягон зироати кишоварзӣ парвариш намегардад, ё ки танҳо барои рушди соҳаҳои алоҳидаи кишоварзӣ махсусгардонида шудааст (чорводорӣ ё зироаткорӣ), ки меъёри асосӣ дар ин маврид ноил шудан ба таъмини бехатарии озуқаворӣ ва сатҳи худтаъминкунии минтақаҳо бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Гузашта аз ин, ҳаҷм, сифат ва доираи онҳо бояд барои рушди муътадили ҷисмонӣ ва иҷтимоии шахс зарур ва кофӣ бошад, ки дар интиҳо таъмини саломатӣ ва тавлиди густариши иқтидори захиравӣ-табиӣи минтақаро таъмин мекунад.

Дар минтақаҳои ҷумҳурӣ масъалаҳои таъмини озуқавории хушсифат ва як қатор дигар вазифаҳо ҳанӯз ҳам иҷро нагардидаанд, ки аз ҷумлаи онҳо чунин аст:[18]

- дастрасии ҷисмонии озуқа ва интиқоли мунтазами он ба меъёри истеъмолӣ дар мутобиқат бо талаботи қобилияти пардохтшаванда дар ҳаҷму навъҳо;

- дараҷаи қонеъсозии талаботҳои физиологӣ ба моддаҳои ғизоӣ ва энергия;

- безарарии ашёи хоми хӯрокворӣ ва маҳсулоти ғизоӣ;

- кам кардани дараҷаи вобастагии таъминоти озуқавории мамлакат ва таъминоти захиравии комплекси агросаноатӣ аз таҳвилоти воридотӣ;

- иҷро нагардидани меъёрҳои физиологии истеъмол бо моддаҳои ғизоӣ ва энергия (аз он ҷумла, сатҳи тавсияшавандаи маҳсулоти ғизоӣ ба ҳар як аҳолӣ) вобаста ба хусусияти истеъмолӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин меъёр, ки ҳанӯз дар охири соли 1980 таҳия гардидааст, то ҳол бо тағйиротҳои гуногун истифода мешавад.

Аз ин хотир, дар шароити минтақаҳо сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ аз ҷониби давлат бояд дар заминаи рушди инноватсионӣ-саноатӣ ва равандҳои такрористеҳсоли иқтидори табиӣ-захиравӣ дар минтақаҳо аз рушди корхонаҳои

---

[18] Валиев Ҳ.Х. Ҷабҳаҳои стратегии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар дар Тоҷикистон //Ҳ.Х. Валиев. Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Таъмини маҳсулоти воридотивазкунандаи ватанӣ дар шароити рушди босуботи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамоҳангии кишварҳои Осиёи Миёна” Қисми 2. -Душанбе: 2019. - С.24.

кишоварзӣ, ба монанди: хоҷагиҳои инфродӣ, деҳқонӣ (фермерӣ) ва рушди кооперативҳо ба роҳ монда мешавад. Ҳалли ин масъала, махсусан, дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт, таъсири афзояндаи таҳдидҳои иқтисодӣ ба соҳаи кишоварзӣ зарур мебошад. Таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа, дар доираи тақсимоти миллии меҳнат, ҳиссаи назарраси маҳсулоти озуқаворӣ аз дигар минтақаҳои кишвар гирифта, онҳоро бо саноат таъмин кунад, ҳеҷ зарар нахоҳад дид.

Рушди комплекси агросаноатӣ (КАС) дар сатҳи минтақаҳои кишвар аз сиёсати протексионистии аграрии давлат вобаста мебошад. Дар ин маврид бехатарии озуқаворӣ тавассути тадбирҳои муайян дар комплекси агросаноатӣ (КАС) ҳам дар сатҳи давлатӣ ва минтақавӣ таъмин карда мешавад. Ин дар навбати худ, таҷдиди низоми идоракунии соҳаи кишоварзиро тавассути такмили идоракунии мақомоти давлатӣ ва ташаккули идоракунии иқтисодии зеркомплексҳои агроозуқаворӣ ва соҳаи хизматрасонӣ тақозо менамояд. Самтҳои муҳими сиёсати аграрии давлат дар рушди соҳаи кишоварзӣ дар ин ҳолат аз чунин қисматҳо иборат мебошад:

- муваффақ шудан дар рушди низоми комплекси агросаноатӣ, суръати баланди рушди соҳаҳои кишоварзӣ дар асоси татбиқи пайвастаи низоми идораи он, интенсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ, истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ, моддӣ ва меҳнатӣ, ҳамоҳангсозӣ ва рушди базаи моддӣ-техникӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои нав, ҷойгиркунӣ ва махсусгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ бо назардошти шароити маҳаллӣ ва ташкили минтақаҳои махсуси истеҳсолӣ;

- рушди соҳаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ, ки ба баланд бардоштани истифодаи ашёи хоми кишоварзӣ, дараҷаи омодагӣ ба истеъмоли маҳсулоти баландсифат ва навъҳои гуногуни он равона карда шудаанд;

- таъмини истеҳсолот ва пайвастшавии ҳудудии зернизомҳои маҳаллии озуқаворӣ дар асоси истифодаи оқилонаи захираҳои табиии минтақаҳо ба маҳсулоти ниҳоӣ дар доираи минтақавии комплекси агрозуқаворӣ, инчунин иштирок дар рушди мубодилаи байниминтақавӣ;

- таъмини самаранокии баланди иҷтимоӣ-иқтисодии комплекси агросаноатӣ дар заминаи баланд бардоштани сатҳи тавозуни байнисоҳавии он, такмил додани сохтори соҳавӣ ва минтақавии истеҳсолоти кишоварзӣ, ба ниёзҳои озуқавории он, фароҳам овардани шароит барои истифодаи самараноки иқтидории захиравӣ-табиӣ дар минтақа.

Таҷрибаи дигаргунсозиҳои соҳаи кишоварзӣ нишон медиҳад, ки дар даҳсолаи охир вобастагии наздики хонаводаҳо ба рушди корхонаҳои кишоварзӣ на он қадар хуб ба роҳ монда шудааст. Ба ин муносибат, дарояндаи наздик ташкили корхонаҳои кооперативии истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, эҷоди низоми ягонаи такрористеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳаҷм ва номгӯи зарурӣ ва ба истеъмолкунандаи охирин бо нархи дастрас расонидани он зарур мебошад. Дар шаклҳои нави хоҷагидорӣ, аз қабили хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), кооперативҳо ва хоҷагиҳои ёрирасони шахсии аҳолӣ, зиёда аз 80%-и маҳсулоти умумии кишоварзӣ истеҳсол карда мешавад. Дар айни замон, афзоиши мунтазами истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ, комплексҳои чорводорӣ ва фабрикаҳои парандапарварӣ самти пешбарандаи ҳалли проблемаи озуқаворӣ бартарият дода шудааст.

Дар шароити муносибатҳои бозорӣ танҳо дар сохтори нави ташкилию технологӣ, ки ба қонеъ кардани ниёзҳои иҷтимоӣ-иқтисодии одамон, афзоиши даромад ва некӯаҳволии мардум нигаронида шудааст, имконпазир мебошад. Дар ин самт, ҳамоҳангсозии самтҳои асосии рушди бозори кишоварзӣ, ташаккули субъектҳои гуногун, такмил додани робитаҳо ва муносибатҳои байнисохтории нави бозори озуқаворӣ зарур мебошад. Ин ҷо, аҳамияти соҳаи кишоварзӣ ва комплекси агросаноатӣ дар иқтисодиёти кишвар зарур буда, афзалияти рушди соҳаи кишоварзӣ аз шиддат ёфтани мушкилоти норасоии ғизоро дар кишвар ва минтақаҳои он таъмин менамояд.

Дар адабиётҳои иқтисодии ватанӣ ва хориҷӣ истилоҳи «сиёсати кишоварзӣ» ва «сиёсати аграрӣ», инчунин «сиёсати аграрӣ-озуқаворӣ» ва «сиёсати аграрӣ-саноатӣ» истифода бурда мешавад. Айни замон, чун қоида, олимон фарқиятҳои методологии онҳоро ифшо ва эътироф менамоянд.

Масалан, истилоҳи «сиёсати аграрӣ» ифшо шуда, ба ҷойи он дар бисёр мавридҳо истилоҳи «сиёсати аграрӣ-озуқаворӣ» истифода бурда мешавад.

Дар ин робита, мафҳуми «сиёсати аграрӣ»-ро «...ҳамчун фаъолияти мақсадноки давлат, маҳдудияти захираҳо, буҷети давлатӣ ва вақт, ки барои таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар бо нигоҳ доштани вазъи мусоиди иқтисодӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии деҳот муаррифӣ менамоянд...».[19] Муаллифони дигар, «...зери сиёсати аграрӣ маҷмӯи ақидаҳо, мақсадҳо, воситаҳо ва усулҳои ташкил ва танзими муносибатҳоро миёни шаҳру деҳот, инчунин минтақаҳоро дар ҷанбаҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ мефаҳманд...».[20] Ин пеш аз ҳама, масъалаи асосии сиёсати аграрӣ ва тағйироти куллии муносибатҳои иқтисодӣ дар минтақа дар назар дошта мешавад.

Сиёсати аграрӣ-озуқаворӣ таҳияи стратегияи аз ҷиҳати илмӣ асосноки ҳамоҳангсозиии дарозмуддати давлатиро талабгор мебошад, ки аз низоми тадбирҳо ва механизмҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоии иқтисодиёти кишоварзии рӯ ба рушд манша гирифта, дар он соҳаи кишоварзӣ ҳамчун соҳаи калидии комплекси агросаноатӣ, саноати хӯрокворӣ ва коркард, таъмини инфрасохтори бозорӣ хизмат менамояд. Ин маҷмӯи тадбирҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноки мақасаднок ва дарозмуддати стратегие мебошад, ки бо ташаббуси давлат дар минтақаҳои кишвар бо мақсади фароҳам овардани шароит барои фаъолияти самарабахш ва рушди бахши аграрию озуқаворӣ амал менамояд.

Мисли дигар ҷанбаҳои сиёсати иқтисодии давлат, сиёсати нави аграрӣ бояд ба принсипҳои бунёдии назарияи идораи комплекси агроозуқаворӣи минтақаҳо асос ёбад. Одатан, чор функсияи классикии низоми идоракуниро дар ин мавридҳо истифода мебаранд: банақшагирӣ, ташкил, ҳавасмандгардонӣ ва назорати иҷрои он. Банақшагирӣ ҳамчун пайванди низоми марказӣ муайян кардани вазифаҳои мушаххасеро пешбинӣ менамояд, ки барои расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда бояд саривақт иҷро карда шавад, интихоби самтҳо ва

[19]Жоголева Е.Е. Методология разработки приоритетов аграрной политики России. //Е.Е. Жоголева -М.: Информатик, 1996. - 228с.
[20] Милосердов В.В., Милосердов К.В. Аграрная политика России - XX век. //В.В. Милосердов, К.В. Милосердов - М.: ФГУП «ВО Минсельхоза России», 2002. – С.543

усулҳои иҷрои ин вазифаҳо, эҳтиёҷоти ҳамаи намудҳои захираҳоро дар бар мегирад. Ташкилот бояд захираҳоро тавассути тақсим кардани вазифаҳое, ки ҳангоми банақшагирӣ муайян карда шудаанд, дар байни иҷрокунандагони мушаххас фаъол сохта, барои иҷрои вазифаҳои муайян - якҷоя кардашуда, сафарбар намоянд.

Мақсади стратегии сиёсати аграрӣ ва озуқаворӣ аз мусоидат, ба даст овардани натиҷаҳои самарабахши фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ ва ташкилотҳои комплекси агросаноатӣ мебошад, ки ба рушди бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва маҳсулоти хӯрокворӣ, фаровонии бозори озуқаворӣ бо маҳсулоти баландсифати ғизоӣ ва саноати озуқаворӣ, коркарди ашёи хоми баландсифат, ҳалли масъалаҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ, зиёд кардани содироти маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва маҳсулоти хӯрокворӣ, баланд бардоштани дараҷаи даромаднокии корхонаҳои кишоварзӣ ва сифати ғизои аҳолии кишвар ба ҳисоб меравад. Шарти муҳими таҳия ва татбиқи сиёсати аграрӣ инҳо мебошад:

- муайян кардани афзалият ва аҳамияти ин мушкилот барои ба эътидол овардани вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар ва минтақаҳои он;

- рафъи буҳрони иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар натиҷаи буҳрони умумии иқтисодиёти кишвар ба вуҷуд омадааст;

- рафъи хатогиҳо, ки дар раванди ислоҳоти иқтисодиёти кишоварзӣ, инчунин таҳдидҳо ба бехатарии озуқаворӣи кишвар ва минтақаҳо;

- рафъи нокофии бозорҳои озуқаворӣи минтақаҳои кишвар.

Татбиқи сиёсати аграрӣ танҳо дар сурате риоя карда мешавад, ки принсипҳои асосии зерин иҷро карда шавад:

- муътадилӣ ва устувории тадбирҳои танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ, ҳадафгирии тадбирҳои он;

- дастрасии баробари дастгирии давлатии ҳамаи шаклҳои ташкилию ҳуқуқии хоҷагидорӣ дар кишоварзӣ;

- кафолати иҷрои ӯҳдадориҳои давлат дар назди субъектҳои хоҷагидории кишоварзӣ;

- рушди бозори озуқаворӣ ва бозорҳои захираҳои истеҳсолоти кишоварзӣ дар минтақаҳои кишвар, таъмини шароити баробар барои рақобат дар бозори кишоварзӣ;

- шаффофияти сиёсати кишоварзӣ, дастрасии баробар ва саривақтии иттилооти объективӣ барои ҳамаи субъектҳои соҳибкорӣ.

Масъалаи таъмини муътадили бозори озуқаворӣ барои аҳолӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарин мебошад, зеро амнияти умумидавлатӣ низ аз он вобаста аст. Ҳамзамон бехатарии озуқавориро аз се ҷониб баррасӣ кардан мумкин аст: аввал, аз мавқеи мустақиман бо маҳсулоти озуқаворӣ таъмин намудани аҳолӣ; сониян, ҳифзи он аз маҳсулоти ғизоии бесифат; сеюм, ҳимояи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии ватанӣ аз воридоти ками озуқаворӣ.

Таҳияи асосҳои илмии рушди низоми таъминоти бехатарии озуқаворӣ талаб менамояд, ки як қатор муқаррароти назариявӣ, алахусус муайян намудани мундариҷаи муҳими категорияи омӯхташуда алоқаманд бошад, зеро низоми таъминоти озуқаворecho аҳолӣ як низоми мураккаб бо бисёр унсурҳои ба ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобаста мебошад. Дар байни онҳо унсурҳои функсионалӣ-мақсаднок ва дастгирикунанда (зернизомҳо) фарқ карда меистанд.

Шарти дигари муҳими таъминоти аҳолии минтақа, ин аз ҳисоби истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ қонеъ кардани қисми зиёди талаботи озуқаворӣ мебошад. Аҳамияти ин омил аз талабот барои дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии ғизо сарчашма мегирад. Агар ҳиссаи хӯроквории воридотӣ дар ратсиони ғизо назаррас бошад ва дар сохтори воридот навъҳои асосии маҳсулоти хӯрокворӣ бартарӣ дошта бошад, пас ҳар гуна тағйирёбии нарх ё ҳаҷми пешниҳод метавонад ба сатҳи мавҷудаи дастрасии ҷисмонӣ ё иқтисодӣ таҳдид кунад. Ин падида худтаъминкунии маҳсулоти озуқаворӣ номида мешавад.

Низоми таъминоти бехатарии озуқаворӣ аз дастрасии ҷисмонӣ ба маҳсулоти хӯрокворӣ, ки асосан истеҳсоли ватанӣ мебошад, инчунин аз мавҷудият ва ҳаҷми маҳсулоти озуқаворӣии худӣ иборат мебошад. Бехатарии озуқаворӣ дар навбати худ аз бисёр омилҳо, аз ҷумла: фарқияти шароити

иқлимӣ-табиӣ, ҷойгиршавӣ, зичии аҳолӣ, қобилияти харидорӣ, анъанаҳои миллии ғизоӣ, рушди инфрасохтори бозорӣ, хароҷоти нақлиёт ва хароҷоти захираи озуқаворӣ дар минтақаҳо хеле фарқ менамояд.

Дар асоси нақши функсионалӣ унсурҳои гуногуни низоми баррасишаванда, сохтори ташкилии низоми бехатарии озуқаворӣ, ки он аз чунин омилҳое, ки ба рушди бозори озуқаворӣ дар минтақаҳо таъсир мерасонад, пешниҳод менамоем (расми 1.3).

Зернизоми истеҳсолии кишоварзӣ - сатҳи таъмини озуқаворӣ	**Зернизоми ташкил ва тақсимоти озуқаворӣ - сатҳи таъминоти ҷисмонӣ**	**Зернизоми истеъмолот - сатҳи истеъмоли маҳсулотҳои озуқаворӣ**	**Омилҳо ва шароитҳои истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ**
Сатҳи худтаъминкунии ғизо ва истиқлолияти озуқаворӣ	Ҳаҷм ва номгӯйи маҳсулотҳои озуқаворӣ	Истеъмоли ҳақиқии маҳсулотҳои озуқаворӣ дар минтақаҳо	Амалкарди самараноки бозори озуқаворӣ дар минтақаҳо
Дуршавии аз меъёри ҳақиқии истеъмолӣ - сатҳи меъёрии таъмини он	Андозаи фондҳо ва захираҳои давлатии озуқаворӣ дар минтақаҳо	Мавҷудияти унусурҳои зараровар дар таркиби маҳсулотҳои озуқаворӣ	Иқтидори муътадили нархҳо дар низоми комплекси агросаноатӣ
Истеҳсоли маҳсулотҳои ватанӣ ба ҳар сари аҳолӣ дар минтақаҳо	Ҳаҷм ва сохтори харидории маҳсулотҳои гуногуни озуқаворӣ ба аҳолӣ	Сохтори оқилонаи истифодаи озуқаворӣ аз рӯйи сафеда ва таркиби ғизои он	Ташаккулёбӣ ва рушди инфрасохтори бозорӣ
Рушди низоми фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ	Микдори воридот ва содироти маҳсулотҳои озуқаворӣ	Истеъмоли маҳсулотҳои воридотии озуқаворӣ	Воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС

Расми 1.3. Сохтори низоми таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа ва омилҳои ба онҳо таъсиркунанда
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Омилҳо ва шароитҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ барои аҳолии минтақаҳо аз маҷмӯи иқтидори захиравӣ-табиӣ, саноатӣ, демографӣ, иҷтимоӣ, илмӣ-техникӣ, фарҳангӣ, инвеститсионӣ ва ғайра вобаста буда, барои корбарӣ ва рушди пурраи низоми истиқлолияти озуқавории кишвар тавассути сафарбар кардани истеҳсолоти ватанӣ, ки мутобиқи меъёрҳои аз ҷиҳати илмӣ асосёфта мусоидат менамояд, вобастагии калон дорад. Ба ибораи дигар, таҳти таъсири ин

омилҳо сифат ва микдори маҳсулотҳои озуқаворӣ аз ҳисоби иқтидори захиравӣ-табиӣ таъмин мегардад.

Бояд қайд кард, ки зарурати омӯзиши масъалаи таъмини бехатарии озуқаврии аҳолӣ аз таҳияи сиёсати аграрӣ ва вазъи иқтисоди миллии кишвар, инчунин аҳамияти стратегии агроозуқаворӣ дар бозори озуқаврии минтақа ба даст оварда мешавад. Беҳтар намудани сатҳи бехатарии озуқаворӣ вазифаи асосии иҷтимоӣ-иқтисодии давлат ба ҳисоб рафта, ҳалли он барои кишвар ва минтақаҳои он аҳамияти муҳим дорад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти таъмини бехатарии озуқаворӣ аз ҳисоби самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва озуқаи ватанӣ коҳиш дода мешавад. Вазифаи аввалиндараҷаи ташаккул ва рушди бозори озуқаворӣ барои сатҳи истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ва парҳезӣ тавассути афзоиши ҳаҷми истеҳсоли ватанӣ мебошад. Самти бунёдии сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии таъминоти аҳолӣ дастгирии давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ мебошад.

Таъмини аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ имконоти асосии муайянкунандаи тавсифи рушди минтақа ба ҳисоб меравад. Вай дар навбати худ «...давомнокии нигоҳдории шароитҳоро барои такрористеҳсоли иқтидори заҳиравии минтақа (захиравӣ-табиӣ, экологӣ, хоҷагидорӣ ва ғайра), ки дар реҷаи мувозинат ва адолати иҷтимоӣ ба роҳ монда мешавад....».[21] Аз ин рӯ, таназзулёбии захираҳои табиӣ-иқлимӣ, афзоиши аҳолӣ ва таҳдидҳои экологӣ тавассути камшавиии иқтидори захираҳои табиӣ ва ифлосшавии экосистемаҳои минтақавӣ баҳогузорӣ карда мешавад.

Ҳамзамон, рушди минтақаҳо бо шаклҳои ғайримарказонидашудаи худ фарқ намуда, ҳамеша бо таназзулёбии экосистемаҳои минтақавӣ ва пасту баландшавии рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ фарқ мекунанд. Барои нигоҳ доштани тамоюли мусбӣ ва татбиқи сиёсати агроозуқаворӣ дар минтақаҳо зарур аст, ки устувории иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографии минтақаҳо таъмин карда шавад.

---

[21]Лескин В.Н., Шевцов А.Н. Государство и регионы: теория и практика государственного регулирования территориального развития. //В.Н. Лескин, А.Н. Шевцов -М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. - С. 27.

Аз ин хотир, барои таъмини рӯзафзуни аҳолӣ бо маводи ғизоӣ механизмҳо ва фишангҳои гуногуни татбиқи сиёсати аграрии давлат лозим мебошад. Амалисозии ин тадбирҳо барои ба даст овардани истиқлолияти озуқаворӣ минтақаҳо нақши муҳим мебозад, ки ҳамчун «...таносуби махсус барои ҳар як низоми минтақавӣ ҷузъҳои алоҳидаи он хизмат намуда, иқтидор, таъмини рушди устувории иқтисодиёт ва тамоюли рушди иҷтимоиро дар ин низомҳо ба роҳ мемонад...».[22] Аз ин хотир, осебпазирии захираҳои демографӣ-экологӣ ва табиӣ ба назар расида, дар бисёр минтақаҳо, танзими давлатии раванди иҷтимоӣ-демографии аҳолӣ дар роҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ хеле зарур мебошад.

Захираҳои маҳдуди табиӣ-иқлимӣ дар навбати худ, барои нигоҳ доштани таносубҳои мавҷудаи минтақавӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ мушкилоти зиёдеро ба бор оварда, танҳо тавассути дастгирии давлатӣ роҳи ҳалли худро меёбанд, ки мақсади асосии он мӯътадил нигоҳ доштани вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, махсусан,, таъмини аҳолии минтақаҳои мамлакат бо маводҳои озуқаворӣ мебошад. Ин мақсадҳо аз механизмҳо ва фишангҳои таъсиррасон манша мегирад, ки дар навбати худ, ба объектҳои таъсиррасон вобаста мебошад. Амалӣ намудани ин мақасадҳо дар таҷриба бо ёрии механизмҳои идоракунӣ суръат мегирад, ки дар мавриди ғайрисамараноки амалкарди бозори озуқаворӣ ва ҳалли таъмини аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ, инчунин беҳдошти вазъи экосистемаи минтақавӣ истифода бурда мешавад. (расми 1.4)

Бо дарназардошти он, ки бидуни дахолати давлат ҳалли мушкилоти таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо ва татбиқи принсипҳои рушди устувори минтақаҳо таъмин менамояд, зарурати танзими давлатиро дар минтақаҳо ҷонок менамояд. Қайд кардан зарур аст, ки танзими ҳуқуқӣ бояд манфиатҳои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии ватаниро ба назар гирифта, ба насли оянда кафолати таъмини озуқаи босифатро диҳад, ки бо манфиатҳои насли ҳозира ҷавобгӯ мебошад. Ин бояд вазифаи механизми

[22]Ҳамон ҷо. - С. 28.

идораи таъминоти маҳсулотҳои озуқаворӣ ва таъмини бехатарии хӯрокворӣ дар минтақаҳо бошад.

Расми 1.4. Механизмҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити минтақа

Сарчашма: пешниҳоди муаллиф

Таҷриба нишон медиҳад, ки аз ҷониби субъект ва сохторҳои алоҳидаи давлатӣ барои танзими бозори фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ, ташаккули нархҳо, соҳаи тиҷорат, савдои яклухту чакана, биржаҳои молӣ, низоми маркетингӣ ва иттилоотӣ ба роҳ монда мешавад. Ин механизмҳо ҳама ҷанбаҳои сиёсати агрозуқавориро фаро гирифта наметавонанд. Аз ин хотир, дастгирии давлатии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва равандҳои демографӣ дуруст ба роҳ монда шуда, таъмини дастрасии тамоми табақаҳои ҷомеъаро ба маҳсулотҳои ғизоии зарурӣ фаро гирад.

Ин ҷо, як чизи муҳимро бояд қайд намуд, ки механизмҳои алоҳидаи таъмини бехатарии озуқавории аҳолӣ дар бисёр мавридҳо боиси муқобилият ба сиёсати аграрии давлат мебошанд. Вобаста ба ин, хусусиятҳои минтақавӣ ва мақасадҳои танзими бозори озуқаворӣ дар минтақаҳо дар ҳолатҳои гуногун тағйир меёбанд. Аз ин рӯ, зимни истифодаи механизмҳо ва фишангҳои таъсиррасонӣ муҳим он аст, ки мақсад ва хусусиятҳои ҳар як фишанги таъсиррасони муайян ва роҳҳои танзими давлатӣ дуруст амалӣ карда шаванд.

Фаъолияти чунин механизмҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ на танҳо барои истеҳсоли маҳсулоти босифати кишоварзӣ, инчунин боиси таназзули экосистемаҳои минтақавӣ ва шиддат ёфтани мушкилоти демографӣ нагардад. Ҳангоми ташкили самараноки истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ дар шароити минтақаҳои кишвар, дар ҳолати зарурӣ омӯзиши натиҷаи максималии иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист ва саломатии аҳолӣ таъмин карда шавад.

Ҳама механизмҳо ва фишангҳои танзими таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои мамлакат бо якдигар алоқаи зич дошта, зимни ҳалли масъалаҳои таъмини озуқаворӣ таъсири ҳар як кадоми онҳо ба якдигараш муҳим мебошад. Муҳим он аст, ки бояд ҳар як механизми давлатии дастгирии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар алоҳидагӣ аз якдигар таъсири худро нарасонад, яъне ба таври дастаҷамъона ба рушди бозори озуқавории минтақаҳо ва самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақа таъсири худро расонанд.

Хулосаи зербоби 1.2.

Ҳамин тариқ, масъалаи бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо метавонад дар натиҷаи татбиқи сиёсати аграрӣ ҳали худро ёфта, дар зери таъсири шароитҳо ва омилҳои гуногун татбиқи амалии худро ёбад, ки миёни онҳо асосиашон инҳо мебошад:

- фароҳам овардани дастрасии аҳолӣ дар давоми сол ба маҳсулоти озуқаворӣ, ки дорои ғизои хушсифат ва дастрас барои тамоми қишрҳои ҷомеа ва минтақаҳои алоҳида вобаста ба имкониятҳои минтақаҳо;

- татбиқи сиёсати аграрӣ, ки ба диверсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ ҳамчун низоми махсуси дастгирии давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ва ҳифзи экосистемаҳои минтақавӣ равона карда шудааст. Дар ин раванд, бояд тавозуни умумии бозори дохилии озуқаворӣ, ки ба истеъмоли маҳсулотҳо ва сатҳи баланди бехатарии ғизо дар натиҷаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ҳамчун стратегияи муҳими сиёсати аграрии давлат қабул карда шавад;

- ҳавасмандгардонии иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаи озуқаворӣ дар ноҳияҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳии кишвар истеҳсолшаванда, дастгирии лоиҳаҳои самараноки сармоягузорӣ дар минтақаҳо, ки барои таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди устувори комплекси агросаноатӣ равона гардиданд;

- таъмини рушди устувори комплекси агросаноатӣ ҳамчун кафолати муҳимтарини бехатарии озуқаворӣ ва суботи иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа дар раванди сиёсати аграрӣ, ки афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро ба дараҷае, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои инсонӣ ва мувофиқи илмӣ асоснок буда, таъмин менамояд.

- дар оянда рушди комплекси агросаноатии кишвар бояд таҳти таъсири омилҳои зиёд ба амал баровварда шуда, чизи асосие, ки бояд устуворӣ ва барқароршавии афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва гузариш аз технологияҳои экстенсивӣ ба интенсивии парвариши зироатҳои кишоварзиро бояд таъмин намоянд.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ҳамаи чорабиниҳо ва пешниҳодҳои зикргардида дар ҳалли масъалаҳои самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди бозори озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, махсусан, дар вилояти Хатлон равона гардидаанд, ки ин ҳам бошад, таъмини афзоишёбандаи аҳолии минтақаҳо бо маводи озуқаворӣ ҳал менамояд. Дар бобиояндаи рисола, таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оиди таъмини бехатарии озуқаворӣ ва истифодаи вариантҳои беҳтарини он барои минтақаҳои мамлакат дида баромада мешавад.

1.3. Таҷрибаи хориҷӣ оид ба самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа

Масъалаи истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа ин муаммои бисёрҷанба ва муҳим ба ҳисоб рафта, аз сатҳ ва дараҷаи таъмини аҳолии минтақаҳои мамлакат бо озуқаворӣ рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва таъмини талаботи рӯзафзуни аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ вобастагии калон дорад. Аз ин хотир, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар таъмини аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ дар шароити тезутундшавии масъалаҳои глобалии озуқаворӣ ва экологӣ, истифодаи вариантҳои беҳтарини он барои шароити минтақаҳои Тоҷикистон аз фоида холӣ нест.

Сабаби асосии норасоии озуқавориро дар минтақаҳои курраи Замин муҳаққиқони соҳа чунин шарҳ медиҳанд:

- муносибатҳои кишоварзии кӯҳнашуда, ки ҳавасмандиҳои молиявӣ оид ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ;

- сатҳи пасти дониш ва маданияти зироатчигии мардуми минтақаҳо, ки садди роҳи ҷорӣ намудани техника ва технологияи нав гардиданд;

- норасоии захираҳои молиявӣ барои таҷдиди фондҳои асосии истеҳсолӣ, мукаммалсозии агротехникӣ ва воридоти озуқаворӣ;

- мавҷуд набудани анъанаҳои миллӣ ва урфу одати заминдорӣ дар рушди кишоварзии минтақаҳо;

- дучор шудани заминҳои аҳамияти кишоварзӣ дошта ба таназзулёбӣ ва ба ин васила паст гардонидани ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзӣ, ҳатто дар баъзе ҳолатҳо аз истифодаи кишоварзӣ баромадани онҳо;

- дар бисёр ҳолатҳо ба вуҷуд омадани офатҳои табиӣ дар минтақаҳои алоҳида, зичии аҳолии ноҳияҳои кишвар ва маҳдуд будани имкониятҳо барои пешбурди хоҷагӣ.

Таҷрибаи кишварҳои пешқадами иқтисодӣ ва кишварҳои рӯ ба тараққӣ оиди истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии

озуқаворӣ дар минтақа барои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзишӣ, ки дастовардҳои назаррас ба даст овараданд, хеле муфид мебошад. Дар рисолаи илмӣ, таҷрибаи самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақа ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар ИМА, Иттиҳоди Аврупо, Ҷопону Чин ва аксарияти кишварҳои собиқ Шуравӣ, ба мисли: Федератсияи Россия, Қазоқистон, Узбекистон ва ғайра дида баромада шудааст. Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ дастгирии давлатиро барои рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва комплекси агросаноатӣ шарти муҳим мешуморад.

Дар кишварҳои ИМА, Иттиҳоди Аврупо ва Ҷопон вазъи таъмини озуқаворӣ ба таври кушода ҳамчун индикаторҳои асосии таъмини бехатарии иқтисодӣ эътироф гардида, сиёсати маҳдудияти ҷиддӣ барои ворид намудани маҳсулотҳои озуқаворӣ амалӣ карда шуда, воридот ва содироти баъзе маҳсулотҳои асосии ғизоӣ манъ карда мешавад. Ин чорабиниҳо ба хотире тарҳрезӣ карда мешавад, ки баъзе маҳсулотҳои ниёзи аввaларо соҳибкорон бо нархҳои арзон ворид намуда, дар дохили мамлакат бо нархи якчанд маротиба қиматтар мефурӯшанд. Пиёда гардонидани ин сиёсат дар ҳимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни аҳолӣ бо маводҳои озуқаворӣ, махсусан,, ғалладонагиҳо, биринҷ, гӯшт ва амсоли инҳо хеле хуб арзёбӣ менамояд.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ҳар як давлат вобаста ба имкониятҳои иқтисодӣ ва иқтидори захиравӣ-табиӣи худ барои ҳалли таъмини бехатарии озуқаворӣ кӯшишҳо ба харҷ дода, то як андоза дар ҳалли ин масъалаи муҳим саҳми худро мегузорад. Дар ин раванд метавон таҷрибаи давлати ИМА, Иттиҳоди Аврупо, Норвегия, Ҷопон, Ҳоланд ва кишварҳои собиқ Шӯравиро омӯхта, ки дар самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ, инчунин сифати маҳсулотҳои озуқавории ниёзи аввалаи аҳолӣ мақоми махсус мебозад.

Аз охири солҳои 50-уми асри гузашта сар карда, якчанд маротиба кӯшиши таъмини миқдори зарурии аҳолии дунё бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ба миён омад. Дар ин бора фикру ақидаҳои гуногун аз тарафи олимони Ғарбу Шарқ ва

кӯшишҳои аксари давлатҳоро бояд қайд кард, ки онҳо имконияти афзоиши аҳолии дунёро аз ҳисоби кам гардидани заминҳои кишоварзӣ, инчунин меъёри энергетикии хӯрока барои ҳар сари аҳолӣ бо миқдори зарурӣ ва сифати баланд дар курраи Замин равона карда шудаанд.

Раванди ҷаҳонишавӣ беш аз пеш ба соҳаи таъмини бехатарии озуқаворӣ таъсири манфии худро мерасонад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар айни замон масъалаи озуқаворӣ ва таъмин кардани табақаҳои аҳолӣ бо маводҳои ғизоӣ тавассути чораҳои дастаҷамъона ба мақсад мувофиқ мебошад. Иштироки ҳар як давлат дар ҳалли масъалаҳои бехатарии озуқаи ҷаҳонӣ, дар пиёда намудани барномаҳои минтақавӣ, миллӣ ва байналмилалӣ вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Кишварҳои пешрафта дар навбати худ дар мубориза бо гуруснагӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ барои кишварҳои камбизоати ҷаҳон маблағҳои зиёд ҷудо менамоянд. Масалан, аз тарафи кишвари Канада, ки аз ҷиҳати ММД (тақрибан 2 триллион долларро доро буда) пешсаф аст барои лоиҳаҳои байналмилалии башардӯстона, махсусан,, кӯмаки ғизоӣ, тақрибан 5 миллиард доллар ҷудо карда мешавад.[23] Новобаста ба ин, нуфузи давлатҳои ҷаҳон бидуни чунин чорабиниҳо дар соҳаи беҳтар намудани таъминоти озуқаи табақаи камбизоати кишварҳои рӯ ба тараққӣ ҳоло ҳам кам мебошад.

Дар шароити кунунӣ дар кишварҳои тараққикардаи иқтисодӣ, бахусус, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, таваҷҷӯҳи олимон ва мутахассиони соҳа бештар ба ҳалли масъалаҳои рушди соҳаи кишоварзӣ ҷалб намуда, афзоиши босуръати иқтисодӣ ва ҳамгироии минтақавӣ хеле назаррас мебошад. Таҷрибаи ин кишварҳо, ки роҳи дуру дарозро дар таъмини бехатарии озуқаворӣ тай кардаанд, барои давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, махсусан, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз манфиат холӣ нест. Кишвари Олмонро дар ҳалли ин масъала дар Аврупо локомотиви асосӣ медонанд ва аз рӯйи ин сифат вай дар таҳия ва татбиқи сиёсати аграрии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо фаъолона ширкат

[23] Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (ФАО): официальный сайт [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.fao.org (дата обращения: 28.02.2016).

варзида, яке аз ҳадафҳои асосии он таъмини бехатарии озуқаворӣ дар тамоми фазои Аврупо мебошад.

Дар Олмон ва дигар кишварҳои Аврупо мушкилоти таъмини бехатарии озуқаворӣ дар мадди аввал истода, бештар ба масъалаҳои ҳифзи истеъмолкунандагон, таъмини амнияти экологӣ ва ҳифзи муҳити зист аҳамият медиҳанд. Ташкилоти муҳофизати Олмон (MELV) бо Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Миллали Муттаҳид (FAO), Созмони Ҷаҳонии Тандурустӣ (ТУТ) ва мақомоти махсуси аз ҷониби онҳо таъсисёфта, ба монанди Codex Alimentarius (Кодекси озуқаврии FAO), ки дар он зиёда аз 170 кишвар аъзо ва кору фаъолият менамоянд, ҳамчун намояндаи Иттиҳоди Аврупо, ки аз 30 кумитаҳои гуногун иборат мебошад, коркарди стандартҳо, дастурҳо ва меъёрҳои саноатиро оид ба сифат ва бехатарии хӯрокворӣ омода менамоянд. Бояд қайд кард, ки стандартҳои таҳиягардида, меъёрҳои ҳатмии қонунгузории миллӣ ба ҳисоб намераванд, лекин дар шакли тавсияҳо барои давлатҳои аъзои ташкилоти Codex Alimentarius пешниҳод карда мешаванд.[24] Аз ин рӯ, дар сатҳи Иттиҳоди Аврупо ва худи Олмон се ҳадафи асосии қонуни озуқаворӣ амалӣ мегардад:

- ҳифзи саломатӣ (танҳо маҳсулотҳои ғизоӣи бехатар ба фурӯш бароварда мешаванд);
- ҳимояи истеъмолкунандагон аз қаллобӣ;
- маълумоти дурусти оммавӣ.

Вазифаи миёнаравиро барои аксари кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ки дар содироти озуқаи ҷаҳонӣ мавқеи махсусро ишғол менамоянд, дар сиёсати кишоварзӣ оиди таъмини бехатарии озуқаворӣ дар доираи Иттиҳод мебошад. Мувофиқи ҳамаи меъёрҳое, ки ҳангоми баҳодиҳии таъмини бехатарии озуқаворӣ чунин нишондиҳандаҳо истифода мешаванд (мустақилияти озуқаворӣ, дастрасии фаъоли иқтисодӣ ва ҷисмонии озуқаворӣ барои аҳолӣ, сифат ва бехатарии озуқаворӣ, сатҳи захираҳои озуқаворӣ), ки онҳо барои

[24] Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (ФАО): официальный сайт [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.fao.org (дата обращения: 28.02.2016).

таъмини бозори озуқаворӣ минтақа хизмат мерасонанд. Сиёсати аграрӣ дар ин маврид ба такмили сифатан нави низоми бехатарии озуқаворӣ ва рафъи хатарҳои эҳтимолӣ нигаронида шудааст.

Тайи даҳсолаҳои охир истеҳсоли маҳсулоти аз нигоҳи экологӣ тоза, ё тавре ки аврупоиҳо мегӯянд, маҳсулотҳои органикӣ дар кишварҳои аврупоӣ аҳамияти хоса пайдо намудааст. Аз соли 1995 то 2014 шумораи корхонаҳои экологӣ дар Олмон, аз 6,6 ба 23 ҳазор адад ва ҳаҷми майдонҳои кишт аз 310 ҳазор ба 1 миллион гектар расидааст. Сабаби асосии чунин рушди босуръат - ин талаботи афзояндаи аҳолӣ ба ин намуди маҳсулот ва ҷалби бештари субсидияҳо барои истеҳсоли чунин маҳсулотҳои органикии кишоварзӣ мебошад. Дар солҳои охир аз ҷониби мақомоти федералии Олмон дар доираи сиёсати умумии кишоварзии Иттиҳоди Аврупо, ҳангоми гузариш аз усули анъанавӣ ба усули истеҳсолоти маҳсулотҳои озуқаворӣ органикӣ, ширкатҳои Эко аз кӯмакпулиҳои махсус истифода мебаранд, ки андозаи он дар Олмон аз дигар кишварҳо ба куллӣ фарқ мекунад. Ҳар як истеҳсолкунандаи мазкур, дар навбати худ барои нигоҳ доштани раванди нави истеҳсолот ва ҳавасмандиҳои молиявӣ-иқтисодӣ мукофотпулиро мегирад.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Федеративии Олмон дар миёни кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дар низоми васеъи ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ хеле фаъол буда, дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ дар самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ, риояи ҳуқуқ ва озодиҳои истеъмолкунандагон ва нигоҳдории саломатии аҳолӣ, муҳити табиӣ-иқлимӣ таҷрибаи бой дорад, ки омӯзиши он барои шароитҳои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз фоида холӣ нест.

Таҷрибаи Канада ва дигар кишварҳои Амрико низ дар самти истифодаи самаранокии захираҳои табиӣ, бахусус захираҳои заминии кишти кишоварзӣ ва дар заминаи он таъмини бехатарии озуқаворӣ хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Бояд қайд намуд, ки тайи даҳсолаҳои охир Канада дар сатҳи давлатӣ ба масъалаҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди бозори дохилии озуқаворӣ диққати

ҷиддӣ дода, ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва ғайритиҷоратӣ хеле фаъол мебошанд.

Консепсияи умумии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣи минтақаҳои кишвар дар таъмини бехатарии озуқаворӣ дар нақшаи амалиёти таъмини истиқлолияти озуқаворecho Канада дар соли 1998 таъсис дода шудааст, ки Канада дар тӯли 50 соли охир як кишвари баландпояи истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Таҳияи нақшаи мазкур ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ ҳамчун омили муҳимми баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ хизмат менамояд. Нақшаи чорабиниҳои мазкур дар ин кишвар оид ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар барномаи ҳукуматӣ низ ҷой дода шуда, дар он амалҳои мушаххаси мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар фаъолияти ҷомеаи ҷаҳонӣ оид ба самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ, аз ҷумла заминҳои кишти кишоварзӣ барои таъмини бехатарии озуқаворӣ рӯйи кор оварда шудааст, ки он дар доираи ҳадафҳои Саммити ҷаҳонии соли 1996 хеле мушаххас муайян гардидааст.

Ҳангоми омӯхтани таҷрибаи ин кишвар дар самти истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои он, метавон барои Ҷумҳурии Тоҷикистон модели пайгирифтаи Канада барои паст намудани сатҳи камбизоатӣ, ки кормандони бахши мазкур моҳе на камтар аз 900 доллар маош мегиранд, хеле муҳим ва арзишманд мебошад. Бо назардошти иқтидори бузурги майдони заминҳои кишти минтақаҳои ҷумҳурӣ омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи Олмон ва Канада дар рушди кишоварзии органикӣ, ки ба нигоҳ доштани ландшафт ва экологияи минтақаҳо мусоид мебошад, мо ба ҳадафҳои муҳими рушди комплекси агроозуқаворӣ хоҳем расид.

Соли 1996 дар Саммити ҷаҳонии озуқаворӣ дар Рим Эъломияи Рим оид ба таъмини бехатарии озуқаворecho ҷаҳонӣ ва нақшаи амалӣ намудани он пешниҳод гардид, ки дар он принсипҳои ба даст овардани бехатарии озуқаворӣ барои ҳар як шахс, хонавода, минтақа, кишвар ва тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ тасдиқ карда шуд. Тағйироти куллӣ дар сиёсати аграрии ИМА натиҷаи буҳрони солҳои 1929-1933 ба ҳисоб меравад. Коҳиши яку якбораи фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ва

пастравии нархҳо дар ин давра вазъи корхонаҳои кишоварзиро душвор намудааст. Тақрибан аз нисф зиёди онҳо муфлис шуда, маҷбур шуданд хоҷагиҳои худро ба ҷойи гарави қарз ба бонкҳо ва ширкатҳои миёнарав супоранд. Ҳукумат маҷбур шуд, ки ба қарзи хоҷагиҳо мораторияи эълон намуда, барои барқароркунии соҳаи кишоварзӣ қонуни махсус оиди ба мувозинат андохтани нархҳои маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзиро дар соли 1990 ба табъ расонад. Ҳамаи ин нақши давлатро дар фаъолияти соҳаи кишоварзӣ, сиёсати барҳам додани «қайчии нархҳо»-ро муайян намуда, ба бахши кишоварзии Амрико таъсири хеле бузург расонида, дар ин давра оғози низоми танзими давлатии рушди кишоварзӣ такмил ва рушд ёфтааст.[25]

Муносибати сиёсати содиротӣ барои таъмини бехатарии озуқаворӣ дар кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ дастгирӣ гардида, ИМА намояндаи бузурги он мебошад. Гарчанде ки танҳо 1%-и аҳолӣ дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ машғул мебошад, лекин ин кишвар натанҳо эҳтиёҷоти худро бо озуқаи истеҳсоли ватанӣ таъмин менамояд, балки содиркунандаи маҳсулотҳои асосии озуқаворӣи ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Пешниҳоди субсидияҳо барои содироти маҳсулоти озуқаворӣ ба ИМА имкон медиҳад, ки дар соҳаи кишоварзӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ дар тамоюли ба худ хос пешсаф ва рақобатпазир мебошад. Ин намуди дастгирии давлатӣ имкон медиҳад, ки минбаъд ҳаҷми аз ин ҳам зиёдтари истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ тавассути самаранок истифодабарии захираҳои заминҳои кишоварзӣ ва кӯмакҳои молиявии давлат дар минтақаҳои кишвар таъмин гардад.

Андозаи миёнаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико тақрибан 200 гектарро ташкил дода, микдори хоҷагиҳои калони зироаткорӣ ба истеҳсоли махсулотҳои асосии озуқаворӣ машғул мебошанд. Ҷараёни механикунонӣ дар ин хоҷагиҳо ба дараҷае баланд аст, ки ҳар яки он 15-20 коргар доранд. Тибқи маълумоти соли 2020, танҳо 125000 хоҷагиҳои калон ё

[25] Руденко С.И. Обеспечение продовольственной безопасности Российской Федерации: теория, методология, практика: Монография. //С.И. Руденко - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2010. - С. 205. (285с).

6%-и шумораи умумии онҳо зиёда аз 75%-и тамоми маҳсулоти озуқаворӣ кишоварзиро дар ИМА истеҳсол намуда, он ҳадди ниҳоӣ надорад.

Баъд аз соли 1945 бо нарасидани маҳсулотҳои озуқаворӣ дар солҳои аввали пас аз ҷангӣ, вазифаи васеъ кардани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Аврупо низ гузошта шуд, ки ҳам афзоиши истеҳсоли озуқаворӣ ва ҳам беҳтар шудани тавозуни пардохти он дар назар дошта шудааст. Бо ин мақсад ба деҳқонон сатҳи муайяни даромад кафолат дода шуд, тадбирҳои дастгирии нархҳо ҷорӣ карда шуда, қарзҳо ва субсидияҳо барои ҳавасмандгардониҳои сармоягузорӣ ба истеҳсолоти кишоварзӣ, истифодаи усулҳои пешқадами хоҷагидорӣ, мукаммалгардонии хусусиятҳои касбию тахассусии қувваи корӣ ба рушди иқтидори иқтисодии аграрӣ таъсир мерасонад.

Барномаи кӯмаки озуқаворӣ дар давраи буҳрони ҷаҳонии молиявӣ-иқтисодӣ муҳим мебошад. Дар моҳи марти соли 2009 купонҳо барои таъмини ғизоии 33,1 миллион нафар ба табъ расида, нисбати он 600 ҳазор зиёд аст. Аз аввали моҳи июни соли 2009 аз ҳар нӯҳ амрикоӣ як нафар тамғаҳои озуқавориро истифода мебурданд, ки ба ҳисоби миёна барои ҳар як иштирокчии тамғаи мазкур дар як моҳ 114 доллар рост меояд. Таҳияи ин барнома Конгресси ИМА-ро барои соли молиявӣ ба маблағи 54 миллиард, дар соли 2010 бошад, аллакай 60 миллиард долларо ташкил карда буд.[26]

Мувофиқи сатҳи бехатарии озуқаворӣ ва самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиии минтақа дар кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ ба чор гурӯҳ тақсим карда шудааст:

- кишварҳои мустақил - бо назардошти истеъмоли ҷорӣ ва фароҳам овардани захираҳои муайяни заминҳои кишти кишоварзӣ барои ҳадафҳо ва шароити мусоид сокинони кишвари худро бо маҳсулоти асосии озуқаворӣ пурра таъмин менамояд;

- кишварҳои нисбатан мустақил - қисми асосии маҳсулоти озуқавориро истеҳсол намуда, микдори ками ғизоиро ворид менамояд;

---

[26] Patricia Allen. Together at the table. Sustainability and Sustenance in the American Agrifood System. The Pennsylvania State University Press, 2004. -P.183.

- кишварҳои қисман вобастагӣ дошта - миқдори муайяни озуқавориро аз дигар кишварҳо ворид менамояд;

- кишварҳои комилан вобастагӣ дошта - наметавонанд мустақилона мувофиқи меъёрҳои тавсияшуда барои сокинон ғизои кофӣ истеҳсол намоянд.

Дар шароити кунунӣ танҳо баъзе кишварҳои аз ҷиҳати саноатӣ рушдёфта нисбат ба талаботи аҳолии зинда ба андозаи хеле зиёд маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсол мекунанд. Масалан, дар Канада, Зеландияи Нав, ИМА, Фаронса ва баъзе кишварҳои дигар истеҳсоли маҳсулоти озуқавориро мувофиқи меъёрҳои тиббӣ барои аҳолии кишвар таҳия менамоянд. Олмон, Италия, Испания ва бисёр дигар кишварҳои пешрафта ҳадди аққал 70-80% маҳсулоти хӯроквории ватаниро истеҳсол мекунанд.[27]

Таҷрибаи Чин дар самаранокии истифодаи захираҳои замини кишоварзӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ аз он ҷиҳат беназир мебошад, ки ин кишвар 7%-и заминҳои корами дунёро дар ихтиёр дошта, қариб 22%-и аҳолии курраи Заминро бо маҳсулотҳои озуқаворӣ таъмин менамояд. Тамоми содироти озуқавории ҷаҳонӣ наметавонад талаботи сокинони ин кишварро бо шумораи зиёди аҳолиаш қонеъ карда тавонад, агар худи Чин дар дохили кишвар маҳсулоти хӯрокворӣ истеҳсол кунад ҳам. Аз ин рӯ, кишвари Чин наметавонад бо мушкилоти вобастагии зиёд аз воридот рӯ ба рӯ шавад. Дар шароити Чин камғизоӣ ва гуруснагӣ ин мафҳумро иваз менамояд, агар комплекси агросаноатӣ талаботи худро ба ғизои ватанӣ бо нархи дастрас барои аҳолӣ ба андозаи зиёд қонеъ карда натавонад. Яке аз тадбирҳои калидии таъмини бехатарии озуқаворӣ ин сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди кишоварзӣ, истеҳсолот, ҷорӣ намудани дастовардҳои илмӣ-техникӣ мебошад.

Дар кишвари Чин яке аз омилҳои муҳими ба даст овардани муваффақият дар рушди соҳаи кишоварзӣ васеъ ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадами парвариши зироатҳои кишоварзӣ мебошад. Ҳам дастовардҳои илми ҷаҳонии кишоварзӣ, ки аз кишварҳои мутараққӣ гирифта шуда ва ҳам мутахассисони

[27] Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты. Продовольственная безопасность. Раздел 1. - М.: МГФ «Знание», 2007. - 544 с.

ватанӣ ба раванди мустақими истеҳсолот ворид карда шуданд. Дар доираи сиёсати нави аграрии Чин зиёд кардани маблағгузорӣ ба илми кишоварзӣ ва ҳавасмандиҳои минбаъдаи истеҳсолот, ҷорӣ намудани дастовардҳои илмӣ-техникӣ пешбинӣ карда шудаанд. Яке аз самтҳои асосии сиёсати давлатии Ҷопон маблағгузории лоиҳаҳои илмӣ мебошад. Давлат ӯҳдадор аст, ки дар соҳаи кишоварзӣ таҳқиқоти илмӣ ва ҷорӣ намудани онҳо, нигоҳ доштани институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ, марказҳои илмии маҳаллӣ ва истгоҳҳои кишоварзӣ, маблағгузорӣ ба монанди курсҳои омӯзишӣ барои деҳқонон таъмин намояд.

Дар аксарияти кишварҳои дунё тайи даҳсолаҳои охир яке аз муаммоҳои муҳим ва доғи рӯз таъмини рӯзафзуни аҳолӣ бо организмҳо ва ё маҳсулоти аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда (ГМО) ба ҳисоб меравад. Бисёре аз кишварҳо агар талаботи аҳолиро бо маводи озуқаворӣ таъмин созанд ҳам, аз ҷониби дигар болоравии истеҳсолоти кишоварзии худро аз ҳисоби истеҳсоли маҳсулотҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда таъмин месозанд. Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҳиндустон ва баъзе кишварҳои сераҳолӣ таъмини маводҳои озуқавории худро маҳз аз истеҳсоли маҳсулотҳои ирсӣ дигаргуншуда таъмин месозанд. Ин раванд ба он хотир роҳандозӣ карда мешавад, ки аз аввали солҳои 80-уми асри гузашта даромади аҳолии Ҷумҳурии Мардумии Чин ва як қатор кишварҳои Шарқи Наздик, ки истеҳсоли баъзе аз маҳсулотҳои хӯрокашон ба организмҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда асос ёфтааст, хеле афзоиш ёфтааст.

Ҳангоми парвариши зироатҳои аз ҷиҳати ирсӣ хусусиятҳои махсус ба инобат гирифта мешавад ва онҳо аз тарафи ширкатҳо ба сифати моликияти интеллектуалӣ (зеҳнӣ) тавассути патентҳо асоснок карда мешаванд. Аз ин хотир, фермерҳои ин кишварҳо ҳуқуқи нигоҳдории тухмиро аз ҳосили ба даст овардаи худ надоранд ва онҳо маҷбуранд, ки ҳар сол тухмиро ба воситаи шартнома харидорӣ намуда, боварӣ дошта бошанд, ки ин намуди тухмӣ аллакай зинаи назорати сифатро гузаштааст. Имрӯзҳо дар аксарияти чунин кишварҳо бемориҳои дил ва рагҳои хунгард рӯз то рӯз афзоиш ёфта, сабаби асосии онро

дар истеъмоли аз меъёр зиёди равғани чорво ва зироатҳои аз ҷиҳати ирсӣ дигаргуншуда мебинанд.

Таҷрибаи ҷаҳонии таъмини бехатарии озуқаворӣ нақши афзалиятноки давлатро дар истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиии минтақа, ҳалли мушкилоти озуқаворӣ, тақозо менамояд. Сиёсати давлат, ки ба таври назаррас аз пешниҳод намудани қарзҳои имтиёзнок барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, дастгирии низоми андозбандӣ ва амсоли инҳо манша мегирад дар кишварҳои содиркунандаи озуқаворӣ хеле назаррас мебошад. Дар посух ба фишори СУС, консепсияи муносибати бисёрфунксионалии идораи рушди соҳаи кишоварзӣ ташаккул ёфта, дар конфронси Созмони Миллали Муттаҳид оид ба озуқаворӣ ва кишоварзӣ (FAO) дар Нидерландия соли 1999 васеъ дастгирӣ карда шуд.[28]

Қоидаи умумӣ барои кишварҳои дорои равишҳои мухталиф ба таъмини бехатрии озуқаворӣ дошта, ин нигоҳ доштани дастрасии иқтисодии ғизоро барои аҳолӣ таъмин менамоянд. Дар Ҷопон ҳиссаи хароҷот барои озуқаворӣ дар хароҷоти умумии истеъмолкунандагони ватанӣ - 14,4%-ро ташкил медиҳад. Дар Чин ҳиссаи озуқаворӣ дар хароҷоти истеъмолӣ дар соли 2002 барои аҳолии шаҳр 37,7%, барои аҳолии деҳот 46,2%-ро ташкил дод (барои муқоиса дар соли 1998 ин рақам 44,5% ва 53,4% барои шаҳрҳо ва аҳолии деҳот мутаносибан) ташкил медод. Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ҳанӯз дар аввали солҳои 80-ум ҳиссаи хароҷоти озуқаворӣ дар буҷаи умумии оила 16%-ро ташкил медод ва ин рақам ҳоло то 10% коҳиш ёфтааст.[29]

Афзоиши дастрасии ғизо барои аҳолӣ ба андозаи зиёд ба шарофати барномаҳои давлатии кӯмаки ғизоӣ ба камбизоатон ба даст оварда шудааст. Ин барномаҳо ҷузъи ҷудононашавандаи бехатарии озуқавории ИМА буда, барои рафъи номутаносибӣ ва зиддиятҳои иҷтимоӣ, ки дар ҷомеаи Амрико вуҷуд дорад, равона карда шудааст. Лекин, барномаҳои кумаки ғизоӣ на танҳо мушкилоти камғизоии камбизоатонро ҳал мекунад, балки бо зиёд кардани

[28]Марцинкевич В.И. Проблема эффективности в XXI веке: экономика США.//В.И. Марцинкевич – М.: Наука, 2006. - С. 290.
[29]Гордеев А.В. Продовольственная безопасность России. //А.В. Гордеев-М: ГНУ ВНИИЭСХ, 2008. - С.125.

истеъмоли баъзе намудҳои маҳсулоти хӯрокворӣ, давлат аз молҳои зиёдатӣ халос шуда, дар айни замон даромади корхонаҳои кишоварзиро зиёд менамояд, ки дар сурати нокифоя будани талаботи озуқаворӣ ва истеҳсоли барзиёди маҳсулот бояд нархҳо коҳиш ёбанд.

Хулосаи зербоби 1.3.

Масъалаи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ фарогирии ҳама кишварҳои ҷаҳон буда, моҳияти он аз таъмини дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии аҳолӣ ба миқдори кофии маҳсулотҳои озуқавории безарар ва серғизо таркиб ёфта, талаботи он ба озуқаворӣ бо миқдор ва сифати муайян қонеъ намуда, вай имконият медиҳад, ки тарзи ҳаёти фаъол ва солимро пеш бурда, барои татбиқи ин амалҳо чорабиниҳои зерин лозим мебошанд:

- талошҳо барои фаъолият дар самти самранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва рушди кишоварзӣ, ки ба таъмини бехатарии озуқаворӣ ва ғизои баландсифат, инчунин рушди бозори дохилии озуқаворӣ муосидат менамояд;

- ҳавасмандгардониҳои молиявӣ-иқтисодӣ ва ҷалби бештари сармояҳо ба рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва баланд бардоштани сатҳи бехатарии озуқаворӣ дар доираи ҳамкориҳои байниминтақавӣ;

- афзоиши қобилияти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои истеҳсоли маҳсулоти органикӣ ва беҳдошти ҳифзи муҳити зист;

- рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ ва комплекси агросаноатӣ, инчунин таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва коҳиши бекорӣ ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ дар минтақаҳои кишвар.

Истифодаи самараноки иқтидори захираҳои табиӣ дар таҷрибаи кишварҳои рушдкарда бешубҳа, дар таъмини бехатарии озуқаворӣ дар Тоҷикистон нақши калон мебозад. Дар робита ба ин, зарурати муайян кардани хусусиятҳои минтақавии таъминоти озуқаворӣ ба миён омада, моҳияти он дар эҷоди манфиатҳои иқтисодии истеҳсолкунандагони озуқаворӣ ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ, беҳтар намудани вазъи бозори озуқаворӣ ва сатҳу сифати

зиндагии аҳолӣ мебошад. Ҳамаи ин чорабиниҳо, ба таъмини афзоишёбандаи аҳолии курраи Замин бо маводи озуқаворӣ мусоидат намуда, ҳар як кишвари дунё барои амалисозии яке аз мақсадҳои ва вазифаҳои асосии давлат, яъне таъмини бехатарии озуқаворӣ аз роҳҳо ва имкониятҳои гуногун истифода мебаранд.

Хулосаю пешниҳодҳои боби якум:

Ҳамин тариқ, таҳқиқоти боби якуми рисола нишон медиҳад, ки самти муҳими баҳои услуби самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар рушди минтақа аз амалии намудани чунин чорабиниҳо вобастагӣ дорад:

- низоми самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар шароити минтақа, ҷузъи ҷудонопазири амнияти иқтисодии мамлакат ба ҳисоб рафта, низоми мураккабест, ки аз меъёрҳои гуногуни сатҳи таъминоти озуқаворӣ иборат буда, ба рушди иқтисодиёти минтақавӣ ва миллӣ дар маҷмӯъ нигаронида шуда, ба истеҳсоли ҳарчӣ зиёди маҳсулоти озуқаворӣ ва сатҳу сифати зиндагии шоистаи аҳолӣ мусоидат менамояд;

- консепсияи рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ зарурати самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, аз ҷумла заминҳои кишти кишоварзиро барои таъмини бехатарии озуқаворӣ ва аз маҳсулотҳои аз нигоҳи экологӣ тоза дар назар дорад. Аз ин рӯ, барои рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои кишвар механизми танзими давлатии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ зарур мебошад;

- ҷанбаҳои назариявии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити минтақаҳо нишон медиҳанд, ки онҳо дар сурати самаранок истифода намудани заминҳои кишти наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ, сатҳи худтаъминкунии аҳолӣ мусоидат менамояд. Ин раванд тақозои онро мекунад, ки сиёсати аграрии давлат ба мақсади таъмини сатҳи ғизо, ки дар натиҷаи пиёда намудани сиёсати аграрии давлат ва ҷорӣ намудани технологияи нави парвариши зироатҳои кишоварзӣ ва беҳдошти вазъи экосистемаҳои минтақавӣ ҳалли дурусти худро меёбад;

- таҷрибаи кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ нишон медиҳад, ки баланд бардоштани сатҳи бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар бидуни дастгирии давлатӣ ғайриимкон мебошад. Дар шароити камзаминӣ танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ ва комплекси агросаноатӣ дар самти афзоиши ҳаҷми маҳсулоти озуқаворӣ ва таъмини бехатрии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар муҳим арзёбӣ мегардад.

Ҳалли ин вазифаҳо мазкур аз татбиқи амалии сиёсати агрозуқаворӣ дар комплекси агросаноатии кишвар ва фароҳам овардани шароит барои рушди шаклҳои нави хоҷагидорӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар асоси истифодаи самараноки иқтидори мавҷудаи захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист амалӣ мегардад, ки дар боби минбаъдаи рисола масъалаи таҳлил ва самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, бахусус заминҳои кишти кишоварзӣ дар минтақаи мазкур мавриди омӯзиш қарор дода мешавад.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛ ВА ҲОЛАТИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ-ТАБИӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Таҳлил ва ҳолати истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақаҳои вилояти Хатлон

Дар шароити муносибатҳои бозорӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ яку якбора таназзул ёфтани захираҳои табиӣ, бахусус, заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ ва ҳосилнокии зироатҳои асосӣ ба назар мерасад, ки ин ба коҳиш ёфтани талаботи аҳолӣ ба маводҳои озуқаворӣ ва паст шудани сатҳи зиндагии аҳолӣ оварда мерасонад. Сатҳи таъмини озуқаворӣ дар ин мавридҳо ба пурра қонеъ гардидани талаботи аҳолӣ ба ғизои хушсифат ва аз рӯйи дараҷаи худтаъминкунии аҳолии минтақаҳо ва истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ муайян карда мешавад. Дар ин раванд, таҳлили вазъи кунунии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, аз ҷумла заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ ва арзёбии самаранокии сатҳи бехатарии озуқаворӣ дар минтақа ба маврид мебошад.

Вилояти Хатлон соли 1992 ташкил гардида, маркази он шаҳри Бохтар мебошад. Масоҳати он 24,7 ҳазор $км^2$ мураббаъ буда, он 17,5%-и ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Шумораи аҳолии вилоят 3530,0 ҳазор нафар ва зичии аҳолӣ дар минтақаҳои он ба ҳисоби миёна 142,9 нафар ба 1 $км^2$ рост меояд. Иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақа барои рушди соҳаҳои аграрӣ-саноатӣ мувофиқ буда, аз ду минтақа: Вахш ва Кӯлоб иборат аст. Шуғли асосии аҳолии минтақа асосан кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, он дар таъмини бехатарии озуқаворӣии мамлакат нақши калон дорад.

Дар минтақаҳои вилояти Хатлон истифодаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ дошта ҳамчун унсури муҳими иқтидори захиравӣ-табиӣ аз бисёр ҷиҳат аз сохтори оптималии истифодаи онҳо вобастагӣ дорад. Илова бар ин, имконияти молиявии истеҳсолкунандагони ватанӣ барои истеҳсоли ҳарҷӣ зиёди маҳсулотҳои озуқаворӣ ва диферсификатсияи минтақаҳо, худтаъминкуни

озуқаворӣ барои дар сатҳи зарурӣ ва ба саломатии одамон безарар, аз ҷумла маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ, бо назардошти истеҳсоли зироатҳои кишоварзии даромаднокиашон баланд, бо хароҷотҳои кам қадами муҳим дар таъмини комили истиқлолияти озуқаворӣ минтақаҳои кишвар ба ҳисоб меравад (диаграммаи 2.1.).

Диаграммаи 2.1. – Сохтори заминҳои кишти кишоварзӣ дар минтақаҳои вилояти Хатлон дар моҳи январи соли 2023

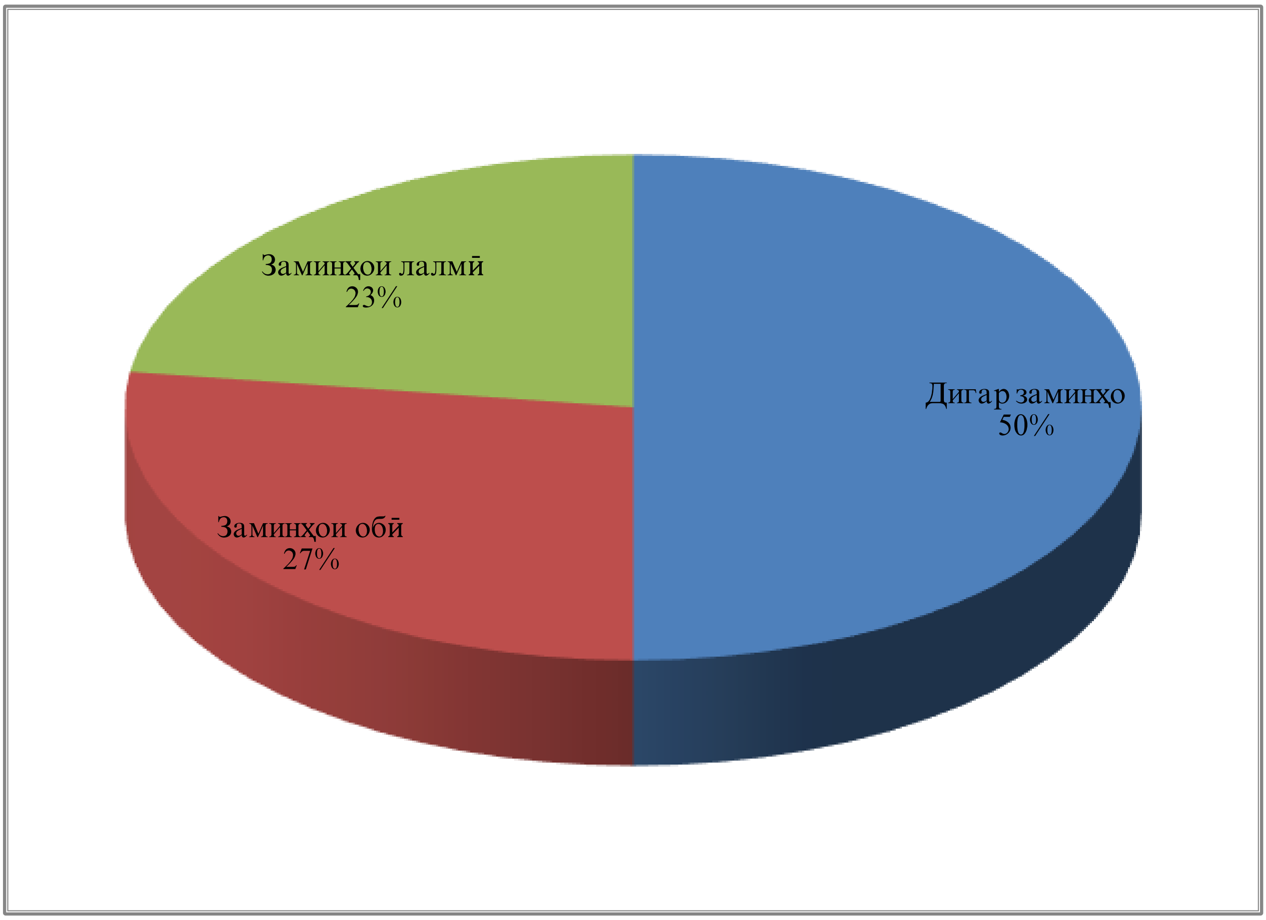

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Хатлон барои солҳои 1991-2023 //Сарраёсати Агентии омори назди Президенти ҶумҳурииТоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. –С. 208-213.

Ҳамин тавр, тайи даҳсолаи охир, аз як ҷониб дар минтақаҳои кишвар камшавии заминҳои корами кишоварзӣ, бахусус заминҳои обёришаванда, аз ҳисоби сохтмон ва дигар таъинотҳои мақсаднок кам гардида, аз ҷониби дигар, самаранокии истифодаи захираҳои замин ва беҳшавии вазъи экологии минтақаҳои кӯҳӣ натанҳо ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа, балки дар маҷмӯъ дар ҷумҳурӣ таъсири мусбӣ расонидааст.

Дар шароити муосир дар минтақаҳои ҷумҳурӣ яку якбора паст гардидани шуғли меҳнат, сатҳи бекорӣ ва музди меҳнат ба назар мерасад, ки он ба коҳиш ёфтани талаботи аҳолӣ ба маводи озуқаворӣ ва камшавии истеъмолӣ оварда расонидааст. Дар навбати худ, сатҳи худтаъминкунии озуқаворӣ бояд ба пурра қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ ба ғизои хушсифат ва ҳаҷми зарурӣ мусоидат намояд. Бо назардошти гуфтаҳои боло, аз нигоҳи муаллиф, таҳлили ҳолати истифодаи истифодаи захираҳои замину об ва самаранокии рушди соҳаи кишоварзӣ бо мақсади муайян намудани талаботи аҳолӣ ба маҳсулотҳои озуқаворӣ ва дурнамои рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар минтақаҳо зарур мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки афзоиши аҳолӣ дар минтақа ба норасоии маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ ва сифати пастшавии онҳо оварда мерасонад. Дар шароити кунунӣ норасоии маҳсулоти асосии озуқаворӣ дар минтақаҳои вилояти Хатлон бо назардошти меъёри физиологӣ аз 20 то 60%-ро ташкил медиҳад ва истеҳсоли маҳсулотҳои асосии соҳаи кишоварзӣ, ба мисли: гӯшт, шир ва тухм ҳамасола 8,7, 25,4 ва 5,7%-и талаботи аҳолии минтақаро ташкил медиҳад, ки он ҳамзамон талаботи дохилии аҳолиро таъмин карда наметавонад (ҷадвали 2.1.).

Ҷадвали 2.1. - Динамикаи истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ ба сари аҳолӣ дар вилояти Хатлон, кг/одам

	1991	2022	2022 /1991 (+, -)	МТ(М)* ба 1 одам	Норасоӣ аз МТ(М) дар с. 2021 (+, -)
Гандум	54,3	173,1	+ 118,8	147,7	+ 17,2
Картошка	5,1	62,2	+ 57,1	92,0	-67,6
Сабзавот ва полезиҳо	54,9	642,9	+587,6	166,1	3,8 мар.
Мевагиҳо	25,6	49,7	+18,1	124,1	- 81,1
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	29,7	55,7	+26,0	40,8	+ 36,5
Шир ва маҳсулоти ширӣ (литр)	115,3	108,5	+12,9	115,3	+32,7
Тухм, дона	17,0	122,4	+182,4	180,0	+ 10,8

***Эзоҳ:** МТ(М) - меъёри талаботи ҳадди ақал (минималӣ), ки аз ҷониби Кумитаи таъмини озуқавории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Сарчашма*:* Тоҷикистон: 15 соли истиқлолияти давлатӣ. - Душанбе, 2006. - С. 310; Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. – С.146.

Маълумоти ҷадвали 2.1. нишон медиҳад, ки дар вилояти Хатлон истеҳсоли ками баъзе аз маҳсулотҳои асоси озуқаворӣ ба сари аҳолӣ ба назар мерасад, ки он аз меъёри физиологии баъзе маҳсулотҳо пасттар мебошад. Ҳамзамон, талаботи рӯзафзуни аҳолии минтақа бо маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ, ки дар навбати худ, зарурати самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, махсусан, заминҳои таъминоти кишоварзиро тақозо менамояд. Аз ин хотир, барои таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди устувори минтақа зарур аст, ки истеҳсоли зироатҳои асосии кишоварзӣ 3-5 маротиба баланд бардошта шавад.

Дар минтақаҳои Хатлон сатҳи истеҳсоли маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ ва истеъмоли озуқа ба меъёри истеъмолӣ ҷавобгӯ нест, ки онро бо якчанд сабабҳо шарҳ додан мумкин аст:

- зиёд гардидани талаботи истеъмолӣ дар минтақа, ки бо сабаби афзудани номгӯи маҳсулоти озуқаворӣ вобаста мебошад. Мувофиқи маълумоти ташкилоти ФАО, ин рақам то соли 2025 метавонад қариб ба 3000 ккал/одам дар як рӯз расида, ҳоло он ки дар шароити кунунӣ 2409 ккал/одам баробар мебошад;

- маҳдудияти иқтидори захиравӣ-табиӣ, бахусус камшавии заминҳои кишти кишоварзӣ, Дар шароити кунунӣ дар минтақа вай ба ҳар сари аҳолӣ ба 0,10 га ва заминҳои обӣ ба 0,05 га рост меояд, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса бо дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ хеле паст мебошад;

- паст шудани ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзӣ ва ғайрисамаранок истифодабарии захираҳои замину об. Дар баъзе ноҳияҳои вилояти Хатлон хеле паст мебошад;

- баланд гардидани сатҳи талаботи аҳолӣ ба озуқаворӣ дар минтақа, ки бо воридоти маҳсулоти асосии озуқаворӣ ва қафомонии истеҳсолоти ватанӣ, бахусус корхонаҳои коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ рабт дорад;

- танзими ғайрисамараноки бозори озуқаворӣ дар минтақа ва дар сатҳи лозима таъмин нагардидани аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқавории ватанӣ ва ғайра.

Ҳангоми баҳодиҳии вазъи бозори озуқаворӣ дар минтақа, муаллиф нишондиҳандаҳоеро истифода бурдааст, ки истеҳсол ва истеъмоли намудҳои

асосии маводи озуқавориро инъикос намуда, самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ марбут ба истеҳсоли махсулотҳои асосии кишоварзӣ, бахусус коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ муайян карда мешавад. Илова бар ин, қайд кардан зарур аст, ки барои истеҳсоли маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ ҳамаи захираҳои табиии минтақа ҷалб карда мешавад. Аммо миёни онҳо аҳамияти бештар чунин захираҳои табиӣ (замин, об, шароити агроиқлимӣ ва омилҳои биологӣ), ки дар истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ бо махсулоти ғизоӣ саҳми калон доранд.

Масъалаи таъмини аҳолии ҷумҳурӣ бо маводи ғизоӣ барои минтақаҳои ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама барои вилояти Хатлон низ хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Ба ин, инчунин «...шароитҳои мураккаби табиӣ, тақсимоти нобаробари релеф, нишебиҳои пасту баланд, тақсимоти нобаробарии боришот дар вақт ва давоми сол дар саросари кишвар, муқовимати пасти хок бар зидди эрозия, суст инкишоф ёфтани растаниҳо, дарахт ва буттаҳо низ мусоидат мекунад. Ба ғайр аз ин, як қисми асосии заминҳои кишоварзӣ дар ин кишварҳо (дар Тоҷикистон) дар баландии 800-2500м аз сатҳи баҳр, дар минтақаи нишебии 10-20 дараҷа ҷойгиранд…».[30]

Рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсолоти он, аз ҷумла истеҳсоли гандум, натанҳо асоси фаъолияти хоҷагидории истеҳсолкунандагон, балки як соҳаест, ки сатҳи рушди тамоми низоми иқтисодии минтақаро муайян менамояд. Дар робита ба ин, таҳлили вазъи имрӯзаи истеҳсоли ғалла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он дар шароити иқтисоди бозорӣ зарурияти ташаккули муносибати навро нисбат ба ҳамгироии шароити табиӣ-иқлимии истеҳсолоти ғалладона ба вуҷуд меорад. Рушди истеҳсоли ғалладона дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба самаранокии фаъолияти хоҷагиҳои кишоварзӣ дар минтақаҳо ва хусусан дар вилояти Хатлон сахт вобаста аст.

[30]Исайнов Х.Р. Водно-ирригационные ресурсы Центральной Азии: эколого-экономические аспекты их использования. //Х.Р. Исайнов. Вестник ТНУ. Серия экономических наук. -Душанбе: «СИНО», 2014. - №2/11 (155). – С.35.

Вилояти Хатлон имрӯзҳо яке аз минтақаҳои асосии кишоварзии мамлакат мебошад. Дар ин минтақа зиёда аз 54%-и кишти зироатҳои ғалладона ҷойгир буда, ҳамзамон 64%-и зироатҳои ғалладона дар кишварро истеҳсол менамояд. Ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ, ки дар кишвар амалӣ шуда истодааст, ба бартараф намудани монополияи давлатӣ ба замин, техника ва захираҳои истеҳсолӣ мусоидат намуда, сабаби ба вуҷуд омадани шаклҳои гуногуни моликият - давлатӣ, коллективӣ ва хусусӣ гардидаст. Ҳолати кунунии истеҳсоли зироатҳои ғалладона дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар ҷадвали 2.2. нишон дода шудааст.

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.2. нишон медиҳад, ки дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ истеҳсолоти ғалладона ва лӯбиёгиҳо дар минтақаҳои Тоҷикистон дар соли 2022 нисбат ба соли 2015 - 26,1%, дар вилояти Хатлон ин нишондиҳанда 32,9% афзоиш ёфтааст.

Дар корхонаҳои кишоварзии Тоҷикистон истеҳсолоти ғалладона ва лӯбиёгӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2015 – 23,2% ва дар вилояти Хатлон ин нишондиҳанда то сатҳи 21,3% афзун ёфта, дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мутаносибан ба андозаи 26,0 ва 30,7% афзудааст. Дар минтақаи Хатлон ҳиссаи калонтарини ҳосили умумии зироатҳои ғалладонаро аҳолӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) истеҳсол менамоянд. Шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар ҳамаи ноҳияҳои вилоят, махсусан,, дар водии Вахш ва ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб, ки заминҳои кишти обӣ доранд, сол аз сол меафзоянд.

Ҷадвали 2.2. - Динамикаи истеҳсоли ғалладона ва лӯбиёӣ дар Тоҷикистон ва вилояти Хатлон аз рӯйи намуди хоҷагиҳо тайи солҳои 2015-2022 (бо ҳисоби тонна)

Нишондиҳандаҳо		Солҳо					2022 бо % нисбати 2015
		2015	2016	2017	2019	2022	
	Дар ҳамаи категорияхои хоҳагидорӣ						
Зироати ғалладона ва лӯбиёгӣ	1*	1392,6	1435,8	1447,6	1414,6	1756,3	126,1
	11	839,3	870,3	903,1	870,2	1115,6	132,9
	111	60,3	60,6	62,4	61,5	63,5	1,2 банди /фоиз
	Дар корхонаҳои кишоварзӣ						
Зироати ғалладона ва лӯбиёгӣ	1	154,0	146,0	126,2	139,1	189,8	123,2

Идомаи ҷадвали 2.2.

	11	62,8	63,2	64,9	48,4	76,2	121,3
	111	40,8	43,3	51,4	34,8	40,1	-6 банди /фоиз
	Дар хоҷагиҳои аҳолӣ						
Зироати ғалладона ва лӯбиёгӣ	1	405,8	424,8	448,0	435,1	516,8	127,3
	11	281,3	302,4	319,9	312,9	392,0	139,3
	111	69,3	71,2	71,4	71,9	75,8	2,7 банди /фоиз
	Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)						
Зироати ғалладона ва лӯбиёгӣ	1	832,8	865,2	873,5	840,2	1049,7	126,0
	11	495,2	504,7	518,3	508,9	647,3	130,7
	111	59,4	58,3	59,3	60,5	61,6	1,1 банди /фоиз

Сарчашма: Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / маҷмӯаи оморӣ- Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷиқистон 2023 - с.135-139; ҳисобҳои муаллиф.

Эзоҳ: I* -Тоҷикистон; II-вилояти Хатлон; III- ҳиссаи хоҷагиҳои алоҳида дар ҷамъоварии умуми ҳосили ғалладона дар вилояти Хатлон, бо %

Вилояти Хатлон дорои иқтидори табиию захиравии бузург мебошад. Мавҷудияти шароити мусоиди обу ҳаво ва иқлими хуб барои рушди тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, махсусан, соҳаи кишоварзӣ дар сохтори иқтисодиёти минтақа мусоидат намуда, сатҳи таъминоти аҳолиро бо озуқаворӣ ва ҷалби сармояҳоро барои минтақа афзоиш медиҳад. Лекин, дар минтақа истифодаи ғайрисамараноки захираҳои табиӣ, махусусан захираҳои замину об ва муҳити гуногуранги биологӣ ва танназзулёбии иқтидори табиӣ-захиравӣ, аз ҷумла заминҳои обёришаванда ба назар мерасад.

Афзоиши аҳолӣ дар минтақаи Хатлон ба хусусияти манфӣ, ба монанди нарасидани маҳсулоти хӯрокворӣ ва мушкил шудани равандҳои демографӣ оварда мерасонад. Дар айни замон, норасоии намудҳои асосии хӯрока дар муқоиса бо стандартҳои тиббӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ аз 22 то 75 фоизро ташкил медиҳад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ҳаётан муҳимми кишоварзӣ, аз қабили гӯшт, шир ва тухм мутаносибан аз 10,0 ва 5,8% -и талаботи бозори истеъмолӣ зиёд нест. Набудани шароити зарурӣ барои коркард ва интиқоли маҳсулоти кишоварзӣ ба талафоти калон оварда мерасонад ва тасмими таъмини озуқаворӣ дар оянда метавонад шадидтар гардад.

Ҳалли масъалаи озуқаворӣ дар заминаи истеҳсоли маҳсулотҳои ватанӣ дар минтақа рушди комплекси агросаноатиро дар маҷмӯъ пешбинӣ мекунад. Аммо мутобиқшавии соҳаҳои комплекси агросаноатии минтақа ба шароити куллан тағйирёфтаи иқтисодӣ бо сабаби афзоиш ва амиқ шудани тамоюлҳои бухронии молиявӣ-иқтисодӣ хеле мушкил шудааст. Баъди истиқлолияти давлатӣ дар вилояти Хатлон ва дар маҷмӯъ дар ҷумҳурӣ коҳиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба назар расида, ҳамаи сохторҳо ва шаклҳои хоҷагидориро дар минтақа фаро гирфтааст. Кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ як қатор роҳҳои ҳалли худро дошта, дар айни замон омилҳои марказии ҳалли масъалаи таъминоти озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳури ба ҳисоб мераванд.

Барои тақвияти ин гуфтаҳо нишондиҳандаҳои воқеии истеъмоли маҳсулотҳои асосии хӯрокворӣ дар минтақаи Хатлонро нишон дода мешавад (ҷадвали 2.3.).

Ҷадвали 2.3.- Истеҳсоли маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ дар вилояти Хатлон (ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аъзои хонавода дар як сол (бо килограмм)

Номгӯи маҳсулотҳои асосии хӯрокворӣ	Солҳо					
	2000	2005	2010	2015	2018	2022
Маҳсулоти нонӣ	148,0	160,6	154,1	153,1	151,5	152,5
аз ҷумла, дар минтақаи Кӯлоб	140,2	156,7	145,9	147,8	145,9	147,7
Картошка	37,8	35,0	34,7	33,3	39,1	37,3
аз ҷумла, дар минтақаи Кӯлоб	32,5	33,6	31,3	31,4	33,8	34,3
Сабзавот ва полезӣ	98,7	70,7	88,1	76,1	80,4	80,9
аз ҷумла, дар минтақаи Кӯлоб	87,3	67,3	72,4	70,8	69,2	71,2
Шир ва маҳсулотҳои ширӣ	64,9	60,9	58,0	58,7	59,5	60,6
аз ҷумла, дар минтақаи Кӯлоб	67,1	62,1	60,4	65,1	66.1	66,9
Гӯшт ва маҳсулотҳои гӯштӣ	4,4	11,0	11,2	14,8	14,7	14,8
аз ҷумла, дар минтақаи Кӯлоб	5,6	13,1	12,9	15,7	15,2	15,5
Равғани растанӣ	10,2	14,4	13,9	16,4	17,2	17,7
аз ҷумла, дар минтақаи Кӯлоб	7,9	12,3	11,8	14,2	14,8	14,8
Тухм (дона)	19,0	40,0	55,0	71,0	68,0	71,0
аз ҷумла, дар минтақаи Кӯлоб	11,1	35,1	43,1	58,2	54,1	57,5
Қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ	6,7	12,0	13,6	14,1	14,3	14,5
аз ҷумла, дар минтақаи Кӯлоб	4,8	10,4	11,2	12,1	13,1	12,9

Сарчашма: Нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти буҷети хонавода. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. - С. 40-45; Омори минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон.

Таҳлили ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки тағйирёбии рақамҳои воқеии истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ дар давраи таҳлилӣ ба чашм мерасад.

Масалан, истеъмоли маҳсулотҳои асосии хӯрокворӣ, ба монанди: маҳсулотҳои нонӣ, картошка, гӯшт ва маҳсулотҳои гӯштӣ, равғанҳои растанӣ, тухм ва қанду шакар тамоюли рӯ ба афзоиш доранд. Дигар нишондиҳандаҳои истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ аз қабили сабзавот ва полезӣ, мева ва буттамева, шир ва маҳсулоти ширӣ дар соли 2022 дар муқоиса ба соли 2000-ум камтар мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки вазифаи аввалиндараҷаи сиёсати аграрӣ ин имкониятҳои воқеъӣ барои қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни аҳолӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо маҳсулоти озуқаи ватанӣ (худӣ) ба ҳисоб меравад. Новобаста аз дастовардҳои бадастомада, дар шароити ҳозира барои татбиқи амалии ин чорабинҳо ҳоло сари вақт мебошад, чунки меъёри воқеии пешниҳодшудаи истеъмолии маҳсулоти озуқа ба ҳар сари аҳолӣ дар минтақаҳо қонеъ карда намешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар ҷамъоварии умумии ғалладона дар вилояти Хатлон дар соли 2010 ба 30,8% то ба 56,6% дар соли 2018 расонида шуда, он ба 25,8% афзоиш ёфтааст. Дар корхонаҳои кишоварзӣ ин нишондиҳанда, аз 15,1% то 5,9%, яъне 9,2% ва дар хоҷагиҳои хонаводаҳо аз 54,1% то 37,5% ё 16,6% коҳиш ёфтааст. Бояд қайд намуд, ки дар соли 2022 ҳиссаи хоҷагиҳои хонаводаҳо дар минтақаҳои кишвар камтар аз 1% -и истеҳсоли умумии ғалладонаро ташкил дода, 99%-и боқимондаро корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои фермерӣ истеҳсол менамоянд.

Чӣ тавре, ки таҳқиқот нишон медиҳад, мушкилии асосии озуқаворӣ дар минтақа айни замон кам гардидани истеҳсоли маҳсулотҳои озуқавории худӣ ба ҳисоб рафта, бозори дохилии минтақа ва кишвар ба таври кофӣ бо навъҳои муҳимтарини озуқаи ватанӣ таъмин нест. Маълум аст, ки сохтори соҳавии саноати хӯрокворӣ асосан дар зери таъсири меъёрҳои озуқаворӣ дар шароити муайяни табиӣ-иқлимӣ ташаккул ёфта, он аз ғизои баландсифати маҳсулоти озуқаворӣ ва безарар таркиб меёбанд. Муқоисаи нишондиҳандаҳои мазкур танҳо миқдори калорияи ғизоӣ ба ҳисоби миёна ба ҳар як нафар аҳолӣ дар

интиҳо натиҷаи мусбӣ медиҳад. Масалан, барои қонеъ кардани талаботи организм бо 3300 каллория, дар як шабонарӯз 1,5 кг нони гандумии сафед бояд истеъмол намуд. Аммо барои фаъолияти мӯътадили организм сабзавот, мева, гӯшт, моҳӣ, маҳсулоти ширӣ, шакар, тухм ва дигар маҳсулотҳои озуқаворӣ низ зарур мебошад, яъне таносуби таркиби калорияи хӯрокҳо, сафедаҳо, чарбҳо, карбогидратҳо ва таркиби витаминҳо дар онҳо бояд муайян карда шавад.

Барои калонсолоне, ки қадди баланд доранд ва бо фаъолиятҳои сабуки ҷисмонӣ банд мебошанд, таркиби ҳаррӯзаи маҳсулоти озуқа бояд бо сафеда - 100 грамм, чарб – 80 грамм, карбогидратҳо 350-400 грамм дошта бошад, ки мувофиқи пурсиши як узви хонавода дар як шабонарӯз ва се моҳи аввали соли ҳисоботи ба сафедаҳо - 46,8%, чарбҳо - 58,2% ва карбогидратҳо дар доираи меъёри зарурӣ ташкил дода шавад.

Натиҷаҳои бадастомада бо истеҳсоли воқеии ин маҳсулоти хӯрокворӣ дар соли муайяншуда муқоиса карда шуда, муайян гардидааст, ки он то чӣ андоза талаботи аҳолиро бо маҳсулотҳои ниёзи аввалаи ғизоӣ қонеъ менамояд (ҷадвали 2.4.).

Ҷадвали 2.4. - Муқоисаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ва талаботи истеъмолӣ дар вилояти Хатлон

Намуди маҳсулотҳо	Ҳаҷми истеҳсол дар соли 2022, ҳазор тонн	Муқоисаи талабот бо истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ (маротиба)	Талаботи истеъмолӣ (ҳазор тонн) бо назардошти аҳолии минтақа (3,7 млн.) нафар)
Гандум	652,6	0,66	988,0
Гӯшт	201,3	1,33	151,0
Шир	542,9	1,27	426,6
Тухм (млн. дона)	122,0	0,18	666,0
Картошка	224,5	0,9	248,6
Сабзавот ва полезиҳо	2321,3	3,77	614,6
Мевагиҳо ва ангур	363,3	0,80	459,2

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: 32 соли истиқлолияти давлатӣ// Маҷмӯъи оморӣ. -АОНПҶТ, -Душанбе, АСПРТ, 2023. - С.197-217.

Институти тадқиқотии ғизои корхонаи воҳиди давлатии «Хурокворӣ» эҳтиёҷоти миёнаи шабонарӯзии маҳсулоти хӯроквориро ба ҳар сари аҳолии кишвар таҳия ва пешниҳод менамояд. Тибқи меъёрҳои пешниҳодшудаи истеъмолӣ барои маҳсулотҳои хӯроквории инфиродӣ эҳтиёҷоти солонаро барои 3,6 миллион нафар аҳолии минтақа барои соли 2023 ҳисоб карда шудааст.

Қайд кардан зарур аст, ки айни замон меъёрҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи озуқаворӣ мавҷуд набуда, он аз ин руйи, мутахассисон сатҳи озуқаи аҳолӣ барои минтақаҳои ҷумҳурӣ ба тарзи гуногун арзёбӣ карда мешавад. Гузашта аз ин, дар шароити иқтисоди бозорӣ вазъи бозори озуқаворҳии минтақа бояд ченаки муайянкунандаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва рушди истеҳсолоти кишоварзӣ гардида, он талабот ва пешниҳоди маҳсулотҳои ниёзи авалияро таввассути рушди бозорҳои дохилӣ ва байниминтақавӣ муайян карда мешавад.

Дастрасии иҷтимоӣ- иқтисодӣ ба маҳсулотҳои озуқаворӣ, ки ба сатҳи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа муайян мегардад, ҳаҷми даромад ва фоидаро вобаста ба табақаҳои гуногуни аҳолӣ имкон медиҳад, ки маҳсулоти озуқавориро бо миқдори ва номгӯи муайян бо нархҳои афзалиятнок харидорӣ намоянд. Маблағҳои аз ҷониби ҳукумат ҷудогардида барои пардохти маводи озуқаворӣ ба истеъмолкунандагони махсус кифоя мебошад. Истеҳсоли маҳсулот барои истеъмоли худӣ дар хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ, инчунин дар қитъаҳои заминҳо барои рушди боғпарварӣ ба дастрасии иқтисодии озуқаворӣ бояд мусоидат намояд.

Дар шароити кунунии вазъи иқтисодии минтақаҳои ҷумҳурӣ барои ба эътидол овардани истеҳсолоти кишоварзӣ ва тақвияти дастгирии давлатии он Ҳукумати кишвар чораҳои зарурӣ меандешад. Нархи хариди маҳсулотҳо якчанд маротиба боло рафта, барои хариди нуриҳо, сӯзишворӣ ва таҷҳизот қарзҳои кафолатнок ва имтиёзҳои муайян муқаррар карда шудааст. Корхонаҳои кишоварзӣ бо таҷҳизот, ки тибқи шартномаҳои лизингӣ дастрас карда мешавад, барои рушди зотпарварӣ ва тухмипарварӣ ва иваз намудани чорвои калони шохдор дастгирӣ карда мешавад.

Дар минтақаи Хатлон дар соли 2022 истеъмоли миёнамоҳонаи картошка ба ҳар нафари аҳолӣ 4,3 кг, сабзавоту полезиҳо -10,9 кг, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ - 3,2 кг, равғани растанӣ -1,7 кг, тухм -13,0 дона, қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ - 1,4 кг-ро ташкил медиҳад. Ҳиссаи камтари хароҷотҳои хонаводагиҳо дар ноҳияҳои минтақа ҳангоми хариди маҳсулоти асосии озуқаворӣ, ба мисли маҳсулотҳои нонӣ, ки 31,2 %-ро ташкил медиҳад, рост меояд.

Ҷадвали 2.5. - Ҳиссаи хароҷоти истеъмолии хонаводаҳо барои маҳсулоти озуқаворӣ дар сатҳи минтақаҳо (бо %)

Минтақаҳо	СОЛҲО					
	2017	2018	2019	2020	2022	2022/2017, (+/-)
Хатлон	66,6	49,3	47,5	58,5	53,6	-13
Суғд	55,9	43,7	45,2	56,0	52,8	-3,1
ВМКБ	84,4	63,0	62,4	59,2	43,0	- 41,4
НТҶ	65,8	67,2	67,6	63,1	46,9	-18,9
Ш. Душанбе	53,4	52,7	56,0	75,8	51,0	-2,4
Ҷамъ дар ҷумҳурӣ	63,7	58,7	60,2	61,3	49,0	-14,7
Хонаводаҳое, ки аз 3 ва бештар фарзанд доранд	64,8	51,6	55,4	61,0	58,3	-6,5

Сарчашма: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- 2019.- №2.-С.30; Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. Бюллетени иттилоотӣ. - Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. - С 25-28.

Илова бар ин, истеъмоли маҳсулотҳои озуқаворӣ дар гурӯҳҳои даҳфоизаи нобаробар ва байни ҳамдигар фарқ менамоянд. Масалан, истеъмоли картошка дар соли 2022 ба ҳисоби миёна ба як узви хонаводаи даҳфоизаи гурӯҳи аҳолии камбизоатӣ минтақа 10,6%, истеъмоли гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ - 2,2 маротиба, тухм - 4,6 баробар зиёд, меваю сабзавот - 78,0% нисбати маҳсулотҳои гуштӣ зиёд мебошад. Агар ба таъмини тавозуни балanси озуқаворӣ диққат диҳем, тайи даҳсолаҳои охир тамоюли тағийрёбии таъминоти умумии содирот, воридот, истеъмолот барои эҳтиёҷоти аҳолӣ ба маҳсулотҳои чорводорӣ мебошад.

Муносибатҳои бозорӣ ва ҷори намудани шаклҳои гуногуни моликиятдорӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ барои самаранок истифодабарии иқтидори захиравӣ-табиӣ шароити зарурӣ фароҳам меорад. Дар шароити камчинии заминҳои кишти кишоварзӣ ва афзоиши босуръати аҳолӣ истифодаи самараноки захираҳои мавҷудаи заминҳои обёришаванда аҳамияти калон дорад. Вазъият дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, ки 74% аҳолӣ дар деҳот зиндагӣ менамояд ва ба истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ машғул мебошанд, хеле мушкил мебошад.

Дар баробари ин, сифати иқтидори мавҷудаи захираҳои табиӣ, бахусус истифодаи захираҳои замину об, инчунин рушди инфрасохтори бозорӣ садди роҳ мегардад.

Хусусияти муҳими дигаре, ки ҳангоми ташкили истеҳсолот дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бояд ба назар гирифта шавад, ин ба эътибор нагирифтани хусусиятҳои минтақавии рушди истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад, ки наздик кардани истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ва коркарди ашёи хоми саноатии онҳоро таъмин намуда, ба самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиии минтақаро таъмин менамояд. Табиист, ки ҳангоми таҳияи ҷараёни ҷойгиркунии оптималии истеҳсолотро дар минтақаҳои кӯҳӣ таҷрибаи андӯхтаи саноатии кишварҳои хориҷӣ муҳим мебошад.

Дар солҳои 2005-2022 масоҳати заминҳои корами кишоварзӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ кам шудааст. Дар маҷмӯъ дар ҷумҳурӣ дар ин давра майдони кишт 50,8 ҳазор гектар кам шуда, аз ин зиёда аз 50%-и он ба минтақаи Хатлон рост меояд ва дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми заминҳои кишти минтақа ба 20,7 ҳазор гектар кам шудааст.

Дар шароити кунунӣ равишҳои илмӣ-амалӣ ба ҳалли масъалаи бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба истифодаи технологияҳои сарфаи захираҳои кишоварзӣ, парвариши зироатҳои сердаромади кишоварзӣ, мутобиқсозии сохтори истифодаи захираҳои замин ва меҳнат, ҷорӣ намудани шаклҳои гуногуни моликият ва хоҷагидорӣ дар соҳаи кишоварзӣ равона гардидаанд. Аз ин рӯ, дар давраи дарозмуҳлат, ташкили илмии асосноки истеҳсолоти кишоварзӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ ва доманакӯҳҳо бо назардошти коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар корхонаҳои коркарди саноатӣ бояд ба принсипҳои рушди устувори минтақаҳои агросаноатӣ мусоидат намояд.

Тайи даҳсолаҳои охир як қисми олимон ҳалли таъмини бехатарии озуқавориро бо муаммои экологӣ ва ҳифзи муҳити зист алоқаманд медонанд. Аммо ин алоқамандӣ дар бисёр мавридҳо ба инобат гирифта намешавад ва баъзе аз коршиносон гумон бар онанд, ки риоя накардани асосҳои экологии истифодаи захираҳои замину об барои пешбурди соҳаи кишоварзӣ, ҳалли

масъалаҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ таъсири манфии худро мерасонанд. Тибқи баъзе аз рақамҳои оморӣ имрӯз дар ҷумҳурӣ зиёда аз 200 ҳазор гектар заминҳои обёришаванда ба эрозия дучор шуда, 120 ҳазор гектар дар ҳолати шӯрашавӣ қарор дошта, дар масоҳати зиёда аз 150 ҳазор гектар заминҳои обии кишоварзӣ баландшавии сатҳи обҳои зеризаминӣ мушоҳида карда мешавад. Ба ҳисоби миёна аз ҳар як гектар чунин заминҳои обӣ ба ҳисоби миёна аз 10 - 25 сентнер ҳосили маҳсулоти кишоварзӣ талаф меёбад, ки ба соҳаи кишоварзии кишвар миллионҳо сомонӣ зарар оварда ба пастравии ҳосили умумии зироатҳои кишоварзӣ ва сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо таъсири манфии худро мерасонад. Механизми асосӣ, дар ин раванд, ки гузаронидани чорабиниҳои дастаҷамъонаи экологӣ- мелиоративии заминҳои обӣ ва нигоҳи илмӣ истифода бурдани таҷрибаи хоҷагидорӣ дар минтақаҳои кишоварзии ҷумҳурӣ мебошад.

Таъмини рушди афзалиятноки соҳаи кишоварзӣ ҳамчун муҳимтарин заминаи таъмини бехатарии озуқаворӣ ва суботи иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар минтақаҳои кишвар андешидани чораҳои заруриро дар ду самти асосӣ пешбинӣ менамояд. Аввалин, бо зарурати фароҳам овардани шароит барои афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба дараҷае, ки барои қонеъ кардани талабот ба он тибқи стандартҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок алоқаманд буда; баъдан, таъмини талаботи аҳолӣ ба ғизои кофӣ ва ҷисмонӣ муҳим мебошад. Татбиқи самти аввал танҳо дар ҳолати рушди афзалиятноки комплекси агросаноатии кишвар дар маҷмӯъ, дуввум бо устувор ва баланд бардоштани самаранокии тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ имконпазир мебошад.

Заминҳои корами обёришаванда дар ҳалли масъалаи озуқаворӣ ва зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ нақши муҳим доранд. Коркарди ҳама гуна роҳҳои истифодаи оқилонаи захираҳои замину об тавассути истифодаи усулҳои самарабахши мелиоратсия, азхудкунии заминҳои камҳосили лалмӣ, эрозия ва дигар равандҳои номусоид аз вазъи истифодаи ғайрисамараноки заминҳои обӣ ба вуҷуд омадааст. Бо вуҷуди вазъи

душвори экологӣ, заминҳои обӣ ҳоло ҳам дар истеҳсоли маҷмӯъи маҳсулоти комплекси агросаноатӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад.

Бояд қайд кард, ки заминҳои обёришаванда самаранокии истеҳсолоти кишоварзиро таъмин намуда, ҳосилнокии баланд низ аз заминҳои обёришаванда ба даст оварда мешавад, ки он аз 1 гектар нисбати заминҳои лалмӣ 5-8 маротиба зиёд мебошад. Тафовути сатҳи ҳосилхезии потенсиалии хок дар минтақаҳои асосии ҷумҳурӣ аз чунин омилҳо вобаста аст, ба монанди таркиби механикии қабати хок, тобовар будани замину об ва эрозия, роккинӣ, туршӣ ва хосиятҳои агрохимиявӣ. Аз ин рӯ, омилҳои асосии паст гардидани ҳосилхезии захираҳои замин ва кулли хароҷотҳои чорабиниҳои экологӣ-мелиоративиро аз ҳисоби баланд бардоштани ҳосилхезии заминҳои обёришаванда ҷуброн намудан мумкин аст (ҷадвали 2.6.).

Ҷадвали 2.6. - Сохтори заминҳои кишти кишоварзӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Минтақаҳо	2005с.		2008с.		2015с.		2022с.		2022/2005с., %
	Ҳазор га	%	Ҳазор га	%	Ҳазор га	%	Ҳазор га	%	
Хатлон	447,4	49,6	450,8	50,7	426,9	50,2	426,3	49,7	95,2
Суғд	282,2	31,3	274,4	30,8	267,8	31,5	278,6	32,5	98,7
НТҶ	157,5	17,4	151,2	17,0	142,3	16,7	141,1	16,4	89,5
ВМБК	13,8	1,53	12,2	1,37	12,4	1,45	1,05	1,2	- 8,6
ш. Душанбе	0,154	0,017	12,2	1,37	0,83	0,1	0,5	0,05	32,4
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	901,1	100,0	889,9	100,0	850,3	100,0	856,7	100,0	95,0

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон //Маҷмуъи оморӣ.-АОНПҶТ, Душанбе, 2023. - С.132-136.

Чӣ тавре, ки маълумотҳои ҷадвали 2.6. нишон медиҳад, майдони заминҳои корам дар ҷумҳурӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2005-ум 44,4 ҳазор гектар ё 5,0 % кам шудааст. Дар маҷмӯъ дар ҷумҳурӣ дар давраи таҳлилгардида майдони кишт 50,8 ҳазор гектар кам шуд. Бояд қайд кард, ки беш аз 50% майдони кишт ба вилояти Хатлон рост омада, дар давраи солҳои 2005-2022 миқдори заминҳои обии кишоварзии минтақа ба 20,7 ҳазор гектар ё 7,8% кам шудааст. Ин гувоҳии онро медиҳад, ки масъалаҳои норасогии замин, нодуруст истифодабарии он ва як қатор дигар омилҳои таъсиррасонанда бояд мавриди омӯзиш қарор гирифта,

роҳҳои ҳалли он натиҷаи таҳқиқоти олимони ватанию хориҷӣ мавриди омӯзиш қарор гирад.

Дар баробари ин, дар шароити муносибатҳои бозорӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ, хусусан ташкилотҳои мелиоративӣ хеле коҳиш ёфтааст. Сабаби асосии онро пеш аз ҳама, дар минтақаҳои Тоҷикистон ба якбора коҳиш ёфтани дастгирии молиявӣ аз ҳисоби буҷаи давлат барои сохтмон ва таҷдиди низоми мелиоративӣ, нигоҳдорӣ ва таъмири иншоотҳои обёрикунӣ, рушди иқтидорҳои истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ асос медонанд.

Дар оядаи наздик бо мақсади баланд бардоштани самаранокии заминҳои обӣ, барқарор намудани фаъолияти шабакаҳои дохилихоҷагӣ, низоми заминдории инфиродӣ ва муттаҳидшавии ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об зарур мебошад. Таъсиси чунин иттиҳодияҳоро тавассути ҳавасмандгардонии иқтисодӣ ба роҳ мондан мумкин аст. Ассотсиатсияҳои мазкур имкон медиҳанд, ки таҷҳизотҳои обёрикунӣ самаранокии заминҳои обӣ, масъалаи ҳифзи иншооти обёрикуниро ҳал намуда, корҳои азнавсозӣ ва таъмири онҳоро анҷом диҳад.

Яке аз унсурҳои муҳимми самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ барои таъмини бехатарии озуқаворӣ ин сохтори заминҳои кишоварзӣ ва истифодаи оқилонаи онҳо дар минтақа ба ҳисоб меравад. Сохтори заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ, бахусус заминҳои обӣ барои истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ бо дарназардошти кишти зироатҳои дараҷаи даромаднокашон баланд аҳамияти муҳим дорад. Ба чунин зироатҳо дохил мешавад: ғалладонагиҳо, картошка, меваю сабзавотҳо, хӯроки чорво ва ғайра, ки масоҳаташон ҳоло ҳам дар минтақа кам мебошад. Ин раванд, дар навбати худ, зарурати истеҳсоли ҳарчӣ бештари маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ ва коркарди саноатӣ ва рушди инфрасохтори бозориро дар ноҳияҳои гуногуни вилоят тақозо менамояд. Дар шароити камчинӣ ва маҳдудияти заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ ва суръати баланди афзоиши аҳолӣ истифодаи самараноки минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ аҳамияти махсус дошта, ин

заминҳоро барои истеҳсоли ҳарчӣ зиёди маҳсулотҳои озуқаворӣ истифода бурдан мумкин аст (ҷадвали 2.7.).

Ҷадвали 2.7. - Истеҳсоли маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ дар минтақаҳои Хатлон (дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ), ҳазор тонна

Зироатҳо	Солҳо							2022/ 2010, бо %
	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022	
Ғалладона	780,0	798,3	828,7	870,3	822,5	985,3	1032,6	132,4
Картошка	299,6	253,3	227,0	245,4	216,5	193,1	213,8	71,3
Сабзавот	533,8	669,5	846,0	954,3	1198,3	1470,6	1548,0	2,9 м
Полезиҳо	409,8	368,4	422,9	463,1	512,4	589,0	645,2	157,4
Меваҷот	95,4	116,1	135,0	158,9	188,4	209,0	216,2	2,3м
Ангур	61,0	78,1	87,3	99,9	104,5	107,4	108,4	177,1
Хӯроки чорво (дар хоҷагиҳо)	375,4	451,4	509,6	551,9	604,3	721,4	753,4	2,0 м

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2021 //Маҷмӯаи оморӣ- Бохтар.-2023.- С-127-134.

Аз ҷадвали 2.7. бармеояд, ки дар соли 2022 нисбати соли 2010 ҳаҷми истеҳсоли ҳамаи зироатҳои кишоварзӣ (ба ғайр аз картошка) дар минтақа тамоюли зиёдшавӣ дорад. Аз ҷумла, истеҳсоли меваю сабзавотҳо ва полезиҳо хеле зиёд гардида, сабаби асосии он дар ҳавасмандиҳои молиявӣ-иқтисодии истеҳсолкунандагони ватании кишоварзӣ мебошад, ки он ба таъмини сатҳи бехатарии озуқаворӣ дар солҳои минбаъда мусоидат менамояд.

Паст гардидани истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ дар заминҳои обӣ тайи даҳсолаҳои охир идома дошта, ба ифлосшавӣ ва истифодаи ғайриоқилонаи захираҳои замину об, бад шудани ҳолати техникии иншооти инфрасохтори низоми мелиоративӣ, афзоиши бекорӣ дар минтақаҳои кишвар оварда расонид. Сабаби асосии чунин равандҳо ин самаранокии пасти истеҳсолоти кишоварзӣ ва заминҳои обӣ, ки асосан бо сарфи зиёд барои сохтмон, таҷдид ва истифодаи низомҳои обёрикунӣ алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ, давлат бояд танзими истеҳсолоти кишоварзӣ, аз ҷумла: идораи самараноки заминҳои обӣ, ҳавасмандии иқтисодии даромаднокии истеҳсолоти кишоварзӣ ва комплекси озуқавориро дуруст ба роҳ монад.

Мушкилоти таназзули заминҳои обёришаванда аз омилҳои табиӣ-иқлимӣ ва фаъолияти мусбии (антропогенӣ)-и одамон сахт вобастагӣ дорад. Ин омилҳо дар якҷоягӣ ба тағйирёбии функсияи ҳосилхезии хок оварда расонида, аҳамияти табиӣ-иқтисодии онҳоро коҳиш медиҳад. Солҳои охир дар вилояти Хатлон равандҳои таназзулёбӣ яку якбора афзоиш ёфта, зиёда аз 10,3 ҳазор гектар заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ ба ин равандҳо дучор гардиданд, ки ба самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва сатҳи таъмини бехатрии озуқаворӣ таъсири манфӣ расонидааст. Дар натиҷа фарсудашавии ҷисмонии иншооти гидротехникии минтақа дар 320 ҳазор гектар заминҳои обёришаванда назаррас буда, онҳо ба коркарди агротехникӣ ва гидротехникӣ ниёз доранд.

Инчунин бад шудани вазъи инфрасохтори хоҷагии об ва ҳолати мелиоративии заминҳои обёришаванда низ ба назар мерасад. Сабаби асосии ин равандҳо дар минтақаи Хатлон дар натиҷаи ботлоқшавии беш аз 6 ҳазор гектар ва 28 ҳазор гектар бо сабаби вайрон кардани обёрӣ аз гардиши кишоварзӣ боз монда, ин ба баланд шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ ва инчунин шӯршавии заминҳои обёришаванда оварда мерасонд. Истифодаи интенсивии заминҳои обёришаванда ба якбора бад шудани сифати хок, балanси гумуси хок (ҳосилхезӣ) ва талафоти он дар давраи солҳои 1993-2022 - 18,4 тоннаро ташкил медиҳад.

Дар минтақа бисёр корхонаҳои кишоварзӣ барои татбиқи тадбирҳои ҳифзи муҳити зист мушкилоти молиявӣ дорад. Дар асоси ин муқаррарот ба андешаи мо, бояд механизми маблағгузории буҷети давлатӣ ҷонок гардад. Таҳлили ҳолати барқарорсозии заминҳои обёришаванда дар минтақа ин пурзур намудани тадбирҳои мелиоративӣ ва агротехникӣ ба ҳисоб рафта, барои иҷрои онҳо беш аз 400 миллион сомонӣ маблағгузории асосӣ лозим аст, ки тибқи ҳисобҳои мутахассисон дар зарфи 7 сол самараи худро медиҳад. Дар минтақаҳои вилоят тибқи рақамҳои оморӣ дар натиҷаи баланд шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ тақрибан 2,8 ҳазор гектар заминҳои обёришаванда ба

шӯразанӣ ва эрозия дучор гардидаанд, ки боиси коҳиш ёфтани маҳсулоти умумии кишоварзӣ ва сатҳи пасти зиндагии мардуми деҳот гардид.

Ҳосилнокии заминҳои обёришавандаро тавассути обёрии заминҳои лалмӣ зиёд кардан мумкин аст. Зироатҳои обӣ, дар навбати худ, имкон медиҳанд, ки ҳосили баландтарин ва кафолатнокии зироатҳои киштшавандаи даромаднокиашон баланд ба даст оварда шавад, ки онҳо нисбат ба заминҳои лалмӣ 3-5 маротиба зиёдтар буда, истифодаи зироатҳои такрорӣ ва истифодаи самараноки онҳо низ таъмин карда мешавад.

Таъмини бехатарии озуқаворӣ яке аз шартҳои нигоҳдорӣ ва арзи вуҷуд доштани давлати мустақил, дунявӣ, соҳибистиқлол ва бехатарии иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои кишвар ба ҳисоб рафта, роҳи ояндаи рушди устувори комплекси агросаноатии мамлакатро муайян менамояд. Бе таъмини озуқаи ватанӣ дигар омилҳое, ки бехатарии миллиро таъмин месозанд (ба монанди бехатарии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, энергетикӣ ва ғайра.) ғайриимкон буда, дар ниҳояти кор ба масъалаи таъмин намудани аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ва беҳдошти сатҳи зиндагии мардум таъсири мусбӣ мерасонад. Ин нуқта дар маркази диққати доимии сиёсати давлату ҳукумати кишвар қарор дорад.

Аз гуфтаҳои боло, ба хулосае омадан мумкин аст, ки сатҳи истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ асосан аз ҳисоби ҷамъоварӣ ва дастовардҳои илмӣ-техникӣ таъмин карда шуда, барои рушди ояндаи минтақаҳои кишвар заминаи мусоид фароҳам месозад. Баъдан барои ҳалли масъалаҳои рушди устувори кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ механизми танзими давлатии он лозим аст, ки ба сиёсати тавозуни нархҳо ва низоми молиявию қарзӣ асос меёбад, ки он аз низоми дастгирии давлатии истеҳсолоти кишоварзӣ дар самтҳои татбиқи сиёсати агозуқаворӣ, кафолати рушди самараноки комплекси агроозуқаворӣ асос ёфтааст.

Хулосаи зербоби 2.1.

Ҳамин тавр, самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ аз рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, ҳамчун кафили таъмини бехатарии иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои

ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҷустуҷӯи усулҳо ва роҳҳои самаранокро барои истифодаи дурусти иқтидори захиравӣ-табиӣ тақозо менамояд, ки муҳимашон инҳо мебошад:

- фароҳам овардани шароитҳо барои таъмини самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба дараҷае, ки барои қонеъ гардонидани ниёзҳои аввалияи одамон вобаста ба меъёрҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокгардида, дастгирии сатҳи талаботи аҳолӣ барои ғизои босифат дар минтақаҳои кишвар;

- бад шудани вазъи иқтидори захиравӣ-табиии минтақа дар шароити бошиддати бухрони экологӣ ва озуқаворӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба назар мерасад. Суръати баланди афзоиши аҳолӣ, рушд ва истеҳсолу коркарди зироатҳои сердаромад дар ноҳияҳои кӯҳӣ ва минтақаҳои кишвар боиси таназзули захираҳои замину об гардидаст. Ин раванд, боиси афзоиши истеъмоли аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ва экосистемаҳои минтақавӣ гардид, ки маҷмӯи чорабиниҳои дастаҷамъонаро барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ тақозо менамояд;

- ҳадафи асосии сиёсати агроозуқаворӣ дар комплекси агросаноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, ин қонеъ намудани талаботи аҳолӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои ғизоӣ ва дар ин замина таъмин намудани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ ба ҳисоб меравад. Ин бо баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзӣ, истифодаи оқилонаи заминҳои кишоварзӣ ва беҳтар намудани ҳолати экологии экосистемаҳои минтақавӣ алоқаи ногусастанӣ дорад;

- рушди устувори иқтисодиёти минтақаҳо ва таъмини бехатарии озуқаворӣ танҳо дар шароити истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ, бахсус заминҳои кишоварзӣ минтақаҳо имконпазир мебошад. Ин дар оянда истифодаи захираҳои табиӣ ва баланд бардоштани ҳосилхезии заминҳои кишоварзӣ, махсусан, ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои минтақаҳои доманакӯҳ ва кӯҳӣ мебошад.

- маблағгузории самтҳои афзалиятноки рушди комплекси агросаноатӣ мутобиқи барномаҳои мақсадноки қабулшудаи давлат, ки бояд дар ҳама сатҳҳои фаъолияти маъмурӣ ва ташкилӣ-хоҷагидориро тақозо менамояд. Дар заминаи рушди муносибатҳои бозорӣ барномаҳои буҷети давлатӣ барои ҳавасмандгардонии рушди соҳаи кишоварзӣ, ба итмом расонидани хусусигардонии корхонаҳои кишоварзӣ, инчунин мутобиқшавии онҳо ба шароити бозор ва ташаккул ва рушди бозори озуқаворӣ хеле зарур мебошад.

Хулоса, далелу гуфтаҳои дар боло овардашуда гувоҳи онанд, ки танҳо дар ҳолати амалисозии самтҳо ва ҳалли дастаҷамъонаи чорабиниҳои зикршуда то ҷое истеҳсоли маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ рӯ ба афзоиш ёфта, дар таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ қадамҳои устувор гузорем. Ҳалли ин мушкилоти дар боло овардашуда дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бештар аз самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озукаворӣ вобастагии калон дорад, ки дар бахши навбатии рисола ин масаълаҳо мавриди омӯзиш қарор дода мешаванд.

2.2. Баҳои нишондиҳандаҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои агросаноатии Хатлон

Дар шароити муосир рушди комплекси агросаноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ аз бисёр ҷиҳат аз мавҷудияти иқтидори захиравӣ-табиӣ ва беҳдошти вазъи экосистемаҳои минтақавӣ вобастагӣ дошта, барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ва баҳои сатҳи таъмини бехтарии озуқаворӣ, тавассути дастгирии давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ва ташаккули бозори минтақавии озуқаворӣ ҳаллу фасли худро меёбад.

Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар онҳо ҳавасмандгардонии механизми бозорӣ барои таъмини самаранокии маҳсулотҳои озуқаворӣ бо миқдор ва сифати муайян ва ҷавобгӯ ба бозори минтақавии озуқаворӣ ба роҳ монда шудаанд. Талабот ба маҳсулотҳои ниёзи аввал, аз қабили маводҳои хӯрокворӣ, либос, манзил доимо дар мадди аввал

буда, қонеъ намудани онҳо аз рушди тиҷорати байналмилалӣ ва минтақавӣ, боэътимод ва устувори минтақаҳои кишвар сахт вобастагӣ дорад. Маҳз таъмини рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ моро водор месозад, ки ҳамчун кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ вазъи бозори озуқавориро ба танзим дароварда, ҳамзамон талаботи харидории маҳсулоти озуқавориро дастгирӣ намуда ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ шароитҳои хубтару беҳтар муҳаё созем.

Ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувори минтақа ва таъмини бехатарии озуқаворвии аҳолӣ бидуни арзёбии вазъи кунунии бозори озуқаворвии минтақавӣ ғайриимкон мебошад. Махсусан,, дар шароити камзаминии минтақаҳои кишвар ва афзоиши аҳолӣ ин масъала хеле ҷиддӣ мебошад. Аз ин хотир, мушкилоти рушди бозори озуқаворӣ, ченаки баҳогузории сатҳи бехатрии озуқаворӣ, пеш аз ҳама, аз чунин омилҳои ба он таъсиркунанда, суръати афзоиши аҳолӣ, таъмини аҳолӣ бо ғизои босифат ва беҳдошти вазъи зиндагии мардум бештар вобастагӣ доранд. Дар ҷадвали 2.8. афзоиши шумораи аҳолӣ ваояндабинии талабот бо маҳсулотҳои озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ оварда мешавад.

Ҷадвали 2.8.- Шумораи аҳолӣ ваояндабинии он то солҳои 2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

	Шумораи аҳолӣ, млн.нафар			Аҳолии деҳот, %
	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла:		
		Шаҳрҳо	Деҳот	
1991	5505,6	1695,7	3809,9	69,2
2000	6264,6	1666,4	4598,2	73,4
2010	7621,2	2019,6	5601,6	73,5
2022	10078,4	2902,6	7175,8	71,2
2030	10386	2831,4	7974,8	76,8
2040	12255,5	3341,1	9410,3	76,8
2050	14461,5	3942,4	11104,2	76,8

Сарчашма: Маҷмӯъаи оморӣ: Шумораи аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- 2023. - С.17-21.

Табиист, ки худи раванди таҳлил ва арзёбӣ наметавонад таъмини бехатарии озуқавориро ба анҷом расонад, мақомотҳои маҳалиро дар минтақаҳо

ба тадбирҳои судманд оид ба ин масъала водор сохта, роҳҳои расидан ба ин ҳадафҳоро ҷустуҷӯ намоянд. Вазифаи асосии сиёсати аграрӣ дар ин мавриди қонеъгардонии талаботи рузафзуни аҳолӣ бо маҳсулотҳои ватанӣ ба ҳисоб меравад. Новобаста ба муваффаққиятҳои ба даст овардашуда, ин масъала дар шароити минтақаҳо барои пиёдасозии ин чорабиниҳо сухан рондан хеле барвақт мебошад, чунки меъёри ҳақиқии пешниҳодшудаи истеъмолии маҳсулоти озуқа ба ҳар сари аҳолӣ қонеъ гардонида намешавад.

Дар таҷрибаи хориҷӣ нишондиҳандаҳои гуногун, аз қабили вазъ, тамоюл ва тағйирёбии заминҳои кишти кишоварзӣ ва сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ истифода бурда мешавад. Вазъи умумӣ барои муайяннамоии ин раванд омӯзиши ба ҳар як шахси алоҳида дар минтақаҳои кишвар ва дар дилхоҳ ҷойи истиқомат бо дарназардошти даромадҳои шахсии аҳолӣ муайян карда мешавад. Барои дуруст баҳо додани ин таносубҳо дар ҳудуди мушаххаси минтақа, миқдор ва номгӯи озуқа дар нуқтаҳои фурӯш, ки талаботи аҳолӣ ба он зиёд, ҷавобгӯ будани ҳаҷм ва сохтори таъминоти озуқа аз тарафи истеъмолкунандагони махсус бо меъёри барои он қабулшуда, ҳаҷми масоҳати савдо ба 1000 нафар аҳолӣ ва дигар нишондиҳандаҳо истифода бурда мешавад.

Маълум аст, ки нишондиҳандаи муҳимми самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ, ҳаҷми истеҳсоли ғалла ба ҳар сари аҳолӣ, дараҷаи устувории вазъи бозори озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, тавассути нишондиҳандаи ҳаҷми захираҳои ғаллаҳо дар анбор то ҳосили оянда муайян карда мешавад. Дар баробари ин, бехатарии озуқаворӣ дар омори байналмилалӣ аксар вақт бо сатҳи ғизонокии хӯроки ҳаррӯзаи аҳолӣ чен карда мешавад ва ба мисли дигар нишондиҳандаҳои миёнаи оморӣ аз камбудиҳо иборат мебошад, чунки ҳар кишвар дар истеъмоли ғизо афзалият ва камбудиҳои худро дорад.

Айни ҳол, яке аз омилҳои таҳдид ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои мамлакат ин дараҷаи истеҳсоли ғалладонагиҳо ва воридоти гандуму орд аз хориҷи кишвар мебошад, ки дар ҷадвали 2.9. маълумотҳо оид ба

динамикаи ҳаҷми умумии истеҳсол ва истеъмоли гандум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Ҷадвали 2.9. - Динамикаи ҳаҷми умумии истеҳсол ва истеъмоли гандум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои 2008-2022

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2022/ 2008, бо %
	2008	2014	2016	2018	2022	
Ҷамъоварии умумии ҳосили гандум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаз. тонн.	590,9	812,5	947,3	868,4	836,9	141,6
Воридоти гандум, ҳаз. тонн.	475	757,7	640,2	774,9	779,0	164,0
Воридоти орд, ҳаз. тонн.	248,7	360,3	243,9	194,2	229,6	92,3
Аз ҷумла дар шакли гандум, ҳаз. тонн, (п.3х1,25)	311	450,3	304,9	242,7	273,3	87,8
Ҳамагӣ истеъмолот, ҳаз. тонна (Σп.(1,2,4))	1377	2020,5	1892,4	1886,0	1896,2	137,7
Воридоти гандум, млн. долл. ИМА	54,2	187,1	208,4	231,4	241,3	4,4 мар.
Воридоти орд, млн. долл. ИМА	46,1	134,8	106,6	80,6	94,5	2,0 мар.
Воридот ҳамагӣ, млн. долл. ИМА	100,3	321,9	315	312	316,0	3,1 мар.
Нархи гандуми воридотӣ, долл. тонн.	114	246,5	326,4	298,6	314,4	2,7 мар.
Нархи орди воридотӣ, долл. тонна	185,4	374,1	437,0	410,0	424,0	2,3 мар.
Ҳиссаи истеҳсолоти ватанӣ дар ҳаҷми умумии истеъмолот, %,	42,9	40,2	50,1	46,0	49,1	+6,2

Сарчашма: Фаъолияти иқтисодии берунмарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / маҷмӯи оморӣ- Душанбе Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2019 -С.51-58; Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / маҷмӯаи оморӣ. - Душанбе Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023.- С. 36, 141.

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.9. нишон медиҳад, ки тайи солҳои 2008-2022 ҳиссаи истеҳсоли гандум дар сохтори истеъмолии Тоҷикистон тағйир наёфтааст. Ҳарчанд истеҳсоли гандум дар ин давра аз 590,9 то 836,9 ҳазор тонна зиёд шудааст. Воридоти гандум дар ин давра аз 475 то 774,9 ҳазор тонна ё 4,4 маротиба ва истеъмоли гандум - 1,3 маротиба афзоиш ёфтааст. Чунин тағйирёбӣ пеш аз ҳама ба афзоиши аҳолӣ ва афзоиши талабот ба маҳсулотҳои ордӣ мебошад.

Аз ин рӯ, барои фаҳмидани сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ, фарқияти даромад ба ҳар сари аҳолӣ аз рӯи сатҳи зиндагӣ муҳим буда, бо назардошти ҳудуди қобили қабул, ҳолатҳои имконпазир барои табақаҳои аҳолӣ бо таъмини ғизо ҳисоб карда мешавад. Дар асоси ин, баҳодиҳии сатҳи бехатарии озуқаворӣ бо истифода аз нишондиҳандаҳое, ки тамоми ҷанбаҳои таъмини бехатарии

озуқавориро инъикос мекунанд чен карда мешавад, ки муҳимтаринашон дастрасии ҷисмонӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, кифоягӣ ва сифати озуқаворӣ мебошад.

Самти муҳимми таъминоти минтақавии озуқаворӣ барои аҳолӣ механизми кунунии ҳуқуқӣ-маъмурӣ ва иқтисодӣ-экологӣ мебошад. Ин чораҳои дастгириро аз ҳисоби буҷетҳои маҳаллӣ, танзими ҳуқуқии фаъолияти корхонаю хоҷагиҳо, ҳавасмандгардонии истеҳсоли намудҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, ташаккули захираҳои озуқавории маҳаллӣ барои танзими бозори минтақавӣ ва низоми назорати амнияти маҳсулоти хӯроквории фурӯхташуда, ташкили намудҳои гуногуни ташаккулёфтаи хамгироӣ, рушди инфрасохтори бозорӣ, чораҳои кафолати иҷтимоии бехатарии озуқаворӣ барои гурӯҳҳои аҳолии дорои даромади паст ва ғайра мебошад.

Дар шароити кунунӣ ҳар як минтақаи кишвар бояд барномаи рушди соҳаҳои комплекси агросаноатии худро таҳия ва тарҳрезӣ намуда барои пурра таъмин намудани аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ва коркарди ашёи хоми саноатӣ тавассути сафарбар кардани иқтидори истеҳсолоти ватанӣ ва афзалиятҳои тақсимоти минтақавии меҳнат дар комплекси агросаноатӣ чораандешӣ намоянд.

Барои як қатор минтақаҳо тағирёбии ҳаҷм ва сохтори аҳолӣ дар давоми сол муҳим буда, бо ҷалби коргарони мавсимӣ ба кор ва истироҳат рафтани як қисми аҳолӣ омухта мешавад. Тавсифоти воқеии сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа бо роҳи муфассал омӯхтани вазъи бозори озуқавории кишвар ба даст овардан мумкин аст, ки нақши он дар таъмини маҳсулотҳои озуқаворӣ хеле назаррас буда, ба таври нақшавӣ чунин тасвир карда мешавад (расми 2.2.).

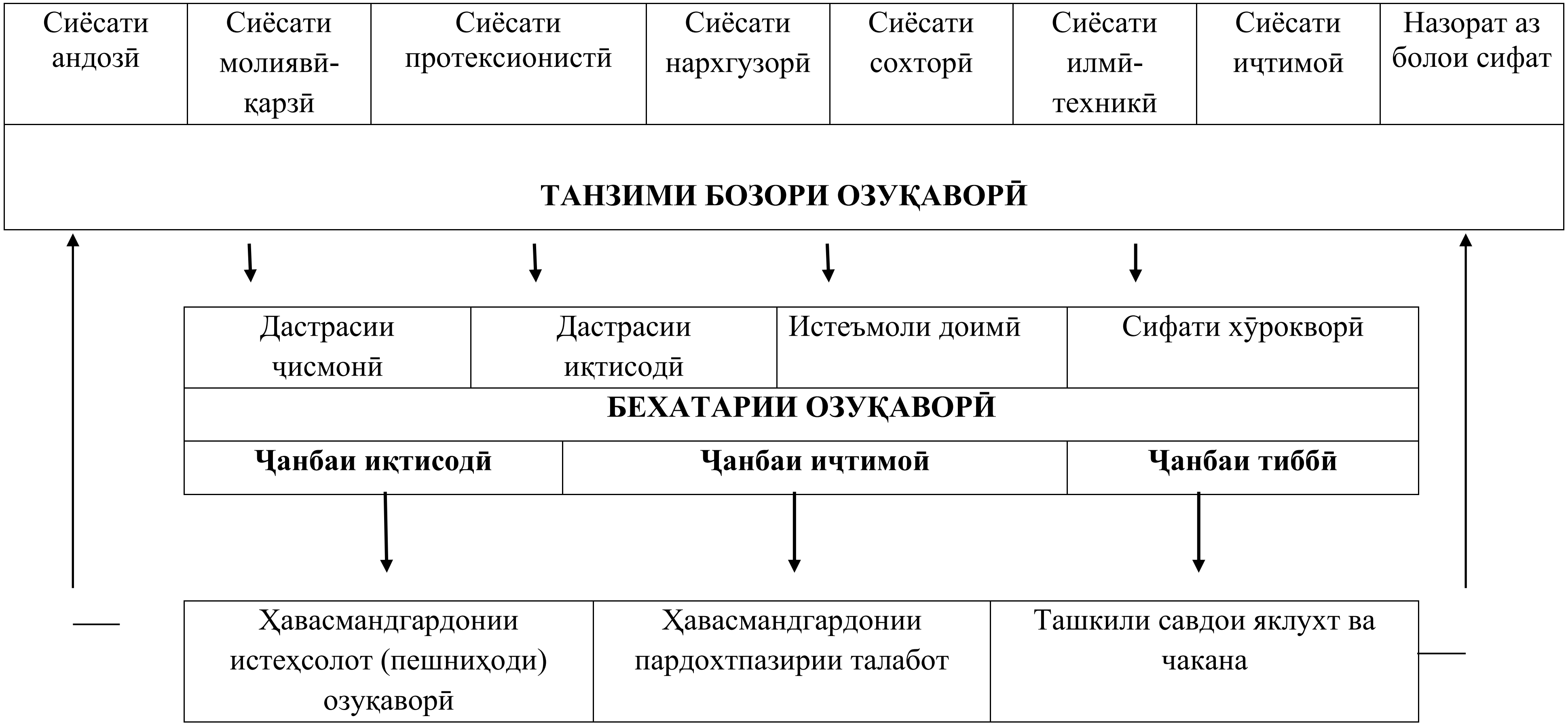

Расми 2.2. Мақоми бозори озуқаворӣ дар таъмини бехатарии озуқаворӣи минтақаҳои кишвар
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Захираҳои мавҷудаи хоҷагиҳои инфиродӣ (оилавӣ) дар деҳот, рушди корхонаҳои кишоварзӣ рақобатпазирии маҳсулоти озуқавориро дар бозорҳои минтақавӣ низ зарур буда, ҳамчун манбаи озуқа ва сифати он, минтақаҳоро ҳамчун истеъмолкунанда ва таъминкунандаи маҳсулоти озуқаворӣ ҷудо менамояд. Самаранокии сиёсати озуқавориро бо як нишондиҳанда арзёбӣ кардан ғайриимкон аст, зеро дар баробари таъмини бехатарии озуқаворӣ он дар навбати худ аз якчанд омилҳои дигар, ба монанди: рушди истеҳсолоти кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, афзоиши даромади истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва ғайраҳо вобастагии калон дорад. Бо назардошти истеъмоли маҳсулотҳои асосӣ, бояд қайд кард, ки онҳо барои мубодилаи ғизоҳо барои рушди табиӣ ва инсонӣ заруранд. Омили муҳимтарини таъмини маҳсулоти озуқаворӣ дар маҷмӯъ воридоти озуқаворӣ мебошад ва сохтори он ба сатҳи вобастагии иқтисодии кишвар таъсир мерасонад.

Барои дуруст арзёбӣ намудани сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ нишондиҳандаҳои гуногун истифода бурда мешаванд, ки аз онҳо муҳимашон инҳо мебошанд: хусусияти биологии маҳсулоти озуқаворӣ; истеъмоли моддаҳои асосии озуқаворӣ; сатҳи ғизонокии маводи озуқаворӣ; миқдори хароҷот барои озуқа дар ҳаҷми хароҷоти гурӯҳҳои алоҳидаи аҳолӣ; дараҷа ва вазъи маҳсулотҳои озуқаи воридотӣ; миқдори ғаллаи гузаранда дар муқоиса ба истеъмоли солонаи он; истеҳсоли озуқаи ватанӣ ва ғайраҳо. Аз ин рӯ, баҳодиҳии самаранокии таъмини бехатарии озуқаворӣ бояд таҳлили муфассали соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти кишварро бо истифодаи нишондиҳандаҳои махсус арзёбӣ намояд.

Инчунин дар адабиёти алоҳидаи иқтисодӣ ба сифати нишондиҳандаҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ чунин ченакҳоро низ истифода мебаранд: дараҷаи истеҳсолоти маҳсулотҳои кишоварзӣ, сатҳи худтаъминкунии озуқаворӣ, сатҳи ногувори истеъмоли маҳсулотҳои зарурӣ ва дараҷаи имконоти дастрасии озуқаворӣ барои қисмати камбизоати аҳолӣ ва ғайра. Маҳаки дигари бехатарии озуқаворӣ коэфитсенти муҳофизатии номиналӣ мебошад, ки ҳамчун таносуби нархҳои дохилӣ ба маҳсулотҳои кишоварзӣ бо назардошти субсидия

ба нархҳои ҷаҳонӣ муайян карда мешавад. Дар баъзе аз сарчашмаҳо аз нишондиҳандаҳо таъмини бехатарии озуқаворechii аҳолӣ ба мисли дастрасии иқтисодӣ, паст гардидани муҳити пурраи истеъмол накардани маводи озуқа дар кӯдакони то панҷсола, беҳтарсозии муҳофизати модарон, дастрасии аҳолии деҳот бо оби нӯшокии тозаи безарар ва ғайра низ ёдрас мешавад.

Ҳамин тариқ, барои баҳогузории сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ нишондиҳандаҳои гуногун истифода мешаванд, ки баъзе аз онҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Вазъи биологии озуқаворӣ нишондиҳандаи муҳими таъмини бехатарии озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, барои тарзи солими зиндагӣ ва саломатии ҳар нафар аҳолӣ, истеъмоли озуқаворechii тавозунӣ ва пурра зарур аст. Дар ин маврид бехатарии озуқаворӣ ҳамаи ғизои аз меъёри физиологӣ кам бударо, ки хилофи қоида мебошад, рад менамояд. Тарзи ҳаётгузаронии инсон дар ин маврид аз омилҳои зерин вобастагии калон дорад:[31]

- калориянокӣ (арзиши энергетикӣ) -и озуқаворӣ;

- миқдори моддаҳои асосии истеъмолшаванда (сафедаҳо, равғанҳо, карбогидратҳо, моддаҳои маъданӣ (минералӣ) ва витаминҳо;

- сатҳи истеъмоли маҳсулоти хатарнок (дар назар дошта мешавад, маҳсулотҳои хӯрокие, ки аз меъёр зиёд моддаҳои зараровар доранд);

- вазъи равонии (психологӣ) аҳолии минтақаҳои кишвар;

- шароитҳои иқлимӣ ва экологӣ, ки ба саломатии инсон ва маҳсулнокии соҳаи кишоварзӣ таъсир мерасонанд.

Талабот ба истеъмоли моддаҳои асосии ғизоӣ, ки барои мубодилаи моддаҳо, афзоиш ва инкишофи организми инсон зарур мебошанд, дар маҳсулотҳои гуногуни озуқаворӣ низ нишондиҳандаи асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ маҳсуб меёбад. Ҳангоми таҳлили маводҳои ниёзи аввала дидан мумкин аст, ки аз ҳама маҳсулотҳои зарурӣ ва ивазнашаванда маҳсулотҳои ширӣ, гӯштӣ, картошка, лубиёдонагиҳо, равған ва қанд ба ҳисоб рафта, онҳо то 90%- и калориянокии озуқавориро таъмин менамоянд.

[31]Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ. // Ҳ.Р. Исайнов. Китоби дарсӣ. -Душанбе: «Ирфон», 2018.- С.300.

Сатҳи калориянокии озуқаворӣ барои пешбурди фаъолияти одамон бояд хароҷотҳои муайяни миқдори энергияро сарф намуда, онро аз инсон аз озуқа мегирад. Агар норасоӣ дар муддати кӯтоҳ ба амал ояд, он гоҳ ба фаъолияти зиндагии одамон таъсир расонда барқароршавии озуқа, оқибатҳои худро ба миён меорад. Аз ин хотир, ҳаётгузаронии инсон ҳамчун қобилияти ба кор қодир будани инсон тавсиф дода шуда, зимни истеъмоли энергия аз ҳаҷми 1000 килокалория дар як шабонарӯз яку якбора давомнокии умрро кам менамояд, ки он ҳамчун нишондиҳандаи зарурии таъмини бехатарии озуқаворӣ арзёбӣ мегардад.

Миқдори захираи ғаллаи гузаранда дар муқоиса нисбат ба истеъмоли солонаи он низ нишондиҳандаи муҳим ба ҳисоб меравад, ки аз ҷониби ФАО эътироф гардида, миқдори захираи ғаллаи гузарандаро дар муқоиса ба нисбати истеъмоли солонаи он пешниҳод карда мешавад. Ҳудуди бехатарии он дар сатҳи захираи ҷаҳонӣ дар ҳаҷми 20% аз истеъмоли ҷаҳонии онро бояд ташкил диҳад. Дар солҳои охир бошад, ин нишондиҳанда паст арзёбӣ гардида дар ҳаҷми 16% муайян гардидааст. Аз ин хотир, тайи солҳои охир ташкилоти ФАО методикаеро пешниҳод намудааст, ки муносибати нисбатан ҷиддиро барои ҳалли бехатарии озуқаворӣ ва миқдори захираи гузарандаро дар бар мегирад. Ба ғайр аз ин дар баъзе адабиётҳо ба сифати нишондиҳандаи сатҳи бехатарии озуқаворӣ ҳаҷми захираи гузарандаи ғалла, ки барои нигоҳдорӣ то ҳосили соли оянда боқӣ мемонад ва сатҳи истеҳсоли ғалла ба ҳар сари аҳолӣ низ ба ҳисоб гирифта мешавад. Ин нишондиҳандаҳо аз дараҷаи устувори вазъи озуқа дар минтақаҳои кишвар ва кафолати дар ҳолати ҳодисаҳои ғайричашмдошт, ба мисли боду ҳавои номусоид, хушксолӣ, ҷанг ва ғайраҳо) аз маводи озуқа таъмин будани аҳолӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Дар марҳилаи кунунии равнақи иқтисодиёти минтақаҳои ҷумҳурӣ раванди сиёсати технологияи навин яке аз шартҳои муҳим маҳсуб меёбад, зеро маҳз рушди воқеии раванди инноватсияҳо дарояндаи наздик метавонад корхонаҳо, соҳаҳо, комплексҳо ва дар маҷмӯъ рушди босуботи иқтисодиёти кишварро таъмин намояд. Ин гуфтаҳо махсусан, ба КАС-и ҷумҳурӣ алоқамандии

мустақим доранд, чунки таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ маҳз бар дӯши корхонаҳои ҳамин комплекс вогузор гардидааст. Дар ҳамин раванд, қайд кардан бамаврид аст, ки барои ташаккули низом ё зернизоми идоракунии комплекси агроозуқаворӣ ин ва ё он падидаи навини иқтисодӣ бояд асосҳои ташкилӣ-иқтисодии он ба вуҷуд оварда шавад.

Инчунин аҳолии минтақаҳои ҷумҳурӣ аз солҳои 50-уми асри гузашта инҷониб, тамоюл ба афзоиш доранд. Масалан, дар солҳои 1960-ум аҳолии ҷумҳурӣ 2,25 млн. нафар ва дар соли 1990-ум ин нишондиҳанда ба 5,5 млн. нафар баробар буд. Айни замон нишондиҳандаи номбурда зиёда аз 10,0 млн нафарро ташкил медиҳад. Ҳамчунин, дар назар аст, ки то солҳои 2030-юм ин нишондиҳанда зиёда аз 12,5 млн нафарро ташкил медиҳад.[32] Танҳо тайи 30 соли истиқлолияти кишвар аҳолии ҷумҳурӣ ба ҳисоби миёна 4,8 млн. нафар ё 82,8% афзоиш ёфтааст. Аммо майдони замини кишти аҳамияти кишоварзӣ дошта, аз ҷумла заминҳои обёришавандаи ҷумҳурӣ кам шуда, дар масоҳати онҳо тамоюлҳои камшавӣ ба назар мерасад. Албатта, ин тамоюл дар назди ҳукумати хумҳурӣ вазифаи ниҳоят муҳим, яъне бо маводи озуқаворӣи худӣ ва ҷавобгӯи талабот таъмин намудани аҳолиро мегузорад. Ин масъала яке аз мубрамтарин масоили иқтисодиёти минтақавӣ ба шумор меравад.

Мавриди зикр аст, ки дар таъмини бехатарии озуқаворӣ истеҳсолоти агросаноатии ватанӣ ва ҳолати рушди имрӯзу фардои он нақши калидӣ дорад. Маълумотҳои мавриди таҳлил қарордошта гувоҳӣ медиҳанд, ки истеҳсолоти кишоварзии кишвар ва комплекси агросаноатии он талаботи аҳолиро дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо маводи озуқаворӣ таъмин карда наметавонад. Мутахассисон дараҷаи худтаъминкунии аҳолиро бо маводи озуқаворӣ аз 60% камтар баҳогузорӣ намуда, ин ҳолатро дар вазъи инқирозӣ қарор доштани ТБО низ арзёбӣ мекунанд.[33] Аз ин ҷост, ки аз нигоҳи аксари коршиносон рушди интенсивии истеҳсолоти кишоварзӣ ва дараҷаи худтаъминкунии аҳолиро бо

[32]Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон //Маҷмӯаи оморӣ.-Душанбе,2019.- С.18-19, 60-63.
[33]Таджикистан доступ к ресурсам для человеческого развития /Национальный доклад о человеческом развитии 2014.- Душанбе, 2015- С.35.

маводи озуқаворӣ дар минтақаҳо яке аз омилҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ маҳсуб медонанд.

Ба вазъи бозори маводи озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ, рақобатпазирӣ ва вазъи молиявии молистеҳсолкунандагони кишоварзии ҷумҳурӣ ҳолати базаи моддӣ-техникии соҳаи кишоварзӣ таъсири мустақим дорад. Зеро бо техникаву технологияи кӯҳнашудаю фарсудашуда молу маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол кардан ғайриимкон аст. Ҳамчунин, як қисмати техника ва таҷҳизоти мавҷудаи корхонаҳои кишоварзӣ аз нигоҳи ҷисмонӣ фарсуда шудаанд, ки ин вазъи мушкили таъминоти техникии корхонаҳои номбурдаро боз ҳам мушкилтар мегардонад. Коршиносони ин соҳа дараҷаи механизатсияи истеҳсолоти кишоварзии кишварро аз 50% камтар баҳодиҳӣ намуданд. Мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки субъектҳои хоҷагидорикунандаи ин соҳаи аҳамияти стратегӣ доштаи иқтисодиёти ҷумҳурӣ (аз ҷумла хоҷагиҳои деҳқонӣ ва дигар шаклҳои хоҷагиҳои хурди навташкил) алҳол имконияти мустақилона паси сар намудани ин мушкилот, яъне навкунии парки техникаи мошинолотҳои асосии худро надоранд. Аз ин рӯ, ҷорӣ намудани техникаю технологияи муосир, инноватсионӣ, камхарҷу кампартов ва захирасарфакунанда дар кишоварзии ҷумҳурӣ далели навбатии гузариш ба рушди инноватсионӣ дар кишоварзии кишвар ба шумор меравад.

Далели дигаре, ки зарурати рушди инноватсиониро дар КАС-и ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар сектори аграрии он тақвият мебахшад, ин паст шудани нишондиҳандаи бакордарории фондҳои асосии кишоварзӣ дар солҳои охир мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки бакордарории фондҳои асосии кишоварзӣ дар ҳаҷми умумии фондҳои асосии дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ бакордаровардашуда дар солҳои 2010 – 2022 мутаносибан чунин мебошанд: 1,03%, 0,42%, 0,33%, 0,1%, 0,2% . Дар солҳои 2018-2020 ин нишондиҳанда мувофиқан ба солҳои пешин 0,6 % ва 1,3%-ро ташкил додааст.[34] Чунин ҳолат маънои онро дорад, ки дар солҳои таҳлилшаванда дар истеҳсолоти кишоварзии

[34]Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон //Маҷмӯаи оморӣ.-Душанбе,2019.-С.123-129.

кишварамон иқтидорҳои истеҳсолӣ аз қабили фермаҳои чорводорӣ, иншоотҳои ирригатсионию мелиоративӣ, анборҳои замонавии нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ ва дигар биноҳои истеҳсолӣ хеле кам ба кор дароварда шуданд. Чунин ҳолат саравваи ба рушди 3-5 солиояндаи истеҳсолоти кишоварзӣ таъсири манфӣ мерасонад. Баъдан, агар мо дар пайи беҳбудии вазъият дар ин самт шавем ҳам, моро лозим меояд, ки ба ин масъала аз равзанаи навгониву навовариҳо муносибат барпо намоем. Зеро аксари он иқтидорҳое, ки солҳои пешин сохта шуда буданд, имрӯзҳо на танҳо ҷисман, балки аз нигоҳи маънавӣ низ фарсуда шудаанд.

Коркарди маҳсулоти кишоварзӣ масоили дигарест, ки зарурияти рушди инноватсиониро дар корхонаҳои комплекси агросаноатии кишвар тақвият мебахшад. Мувофиқи маълумоти коршиносони истеҳсолоти агросаноатии кишвар, аз ҳаҷми умумии маҳсулоти дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ истеҳсолшуда дар соли 2015, ҳамагӣ 20% дар корхонаҳои агросаноатии кишвар мавриди коркард қарор гирифтааст. Нишондиҳандаи мазкур дар соли 2022 дар ҳудуди на зиёда аз 25% қарор дорад.[35] Аз ин ҷост, ки афзоиши ҳаҷми маҳсулоти коркардашудаи кишоварзӣ маънои бакордарории иқтидорҳои нави истеҳсолоти агросаноатиро дорад. Чунин иқдом яке аз ҳадафҳои стретегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Маълум аст, ки корхонаҳои нави агросаноатӣ бояд бо техника ва технологияи инноватсионӣ таҷҳизонида шуда бошанд. Зеро маҳз чунин корхонаҳо метавонанд дар ояндаи наздик истеҳсолоти агросаноатии кишварро рақобатпазир гардонанд.

Яке аз масоили ниҳоят муҳим дар раванди таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди истеҳсолоти кишоварзӣ - ин дастгирии давлатии комплекси агроозуқаворӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки солҳои охир дастгирии давлат аз ҳисоби маблағҳои буҷавӣ тамоюл ба пастравӣ дорад. Масалан, ҳаҷми маблағгузориҳои кишоварзӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷавӣ дар солҳои 2011-2014 мутаносибан ба солҳо 1,0%, 0,7%, 0,6% и 0,3% ҳаҷми МУД-ро ташкил додаанд. Дар солҳои 2015, 2018, 2022 нишондиҳандаи мазкур мувофиқан ба солҳои

[35]Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон //Маҷмӯаи оморӣ.-Душанбе,2023.- С.121-122.

номбурда 0,3%, 0,2% ва 0,2% -ро ташкил додаанд. Албатта, чунин дастгирӣ барои соҳае, ки қариб ¼ МУД-и Ҷумҳурии Тоҷикистонро истеҳсол мекунад, кам аст. Гузариш ба рушди индустриалию аграрӣ дар соҳаҳои истеҳсолоти агросаноатӣ навгониҳо ва муносибатҳои навоваронаро дар тарзу усулҳои дастгирию молиякунонии давлатии истеҳсолоти номбурда тақозо дорад.

Хубтар мешуд, агар чорабиниҳои дастаҷамъонаи таъмини бехатарии озуқаворӣ дар доираи минтақаҳои алоҳидаи дорои захираҳои кофии замину об амалӣ мегардиданд. Барои ин зарур аст, ки иқтидори табиӣ-захиравии ҳар як минтақа алоҳида баҳогузорӣ карда шуда, азхудкунии қитъаҳои нави заминҳои обии кишоварзӣ барои истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ дар суръати боло бардоштани об бо насосҳо имконпарзир аст. Аз ин хотир, дар ҳолати рушди инфрасохтори бозорӣ, тамоми минтақаҳои кӯҳии кишвар метавонанд саҳм ва имкониятҳои назаррасро дар таъмини бехатарии озуқаворӣ гузоранд.

Дар ин робита, масъалаи баҳодиҳии самаранокии тадбирҳои сиёсати агроозуқаворӣ назаррас ва аҳамияти амалӣ дошта, имкон медиҳад, ки натиҷаҳои фаъолияти комплекси агросаноатӣ дар минтақаҳо баҳогузорӣ карда шуда, хароҷоти маблағгузориҳои буҷетӣ ва риояи онҳо ба талаботи СҶТ назорат карда шаванд. Арзёбии самаранокии сиёсати агроозуқаворӣ дар асоси принсипҳои зерин татбиқ карда мешавад:

- принсипи таҳлили низомҳо, ки аз нуқтаи назари он сиёсати аграрӣ-ғизоӣ ҳамчун яке аз унсурҳои таркибии сиёсати иқтисодии давлат дар танзими соҳаи кишоварзӣ ва дар маҷмӯъ комплекси агросаноатӣ ба ҳисоб меравад;

- принсипи таҳлили ҳамаҷониба ва баҳодиҳии самаранокии сиёсати аграрӣ. Арзёбии самаранокии сиёсати аграрӣ ба назар гирифтани на танҳо самараи иқтисодӣ, балки тағйиротро дар соҳаҳои иҷтимоӣ ва экологӣ низ дар бар мегирад, ки ин дар ниҳояти кор имкон медиҳад, ки таъсири комплекси агросаноатӣ ва соҳаи кишоварзӣ ба иқтисодиёт, махсусан, дар сатҳи минтақавӣ арзёбӣ карда шавад;

- принсипи муносибати сохторӣ-функсионалӣ ба таҳлили сиёсати кишоварзӣ ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ

вобаста мебошад. Сиёсати агроозуқаворӣ аз як қатор самтҳои мустақили танзим ба мисли, таъмини бехатарии озуқаворӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ дар минтақаҳо, рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва ғайраҳо манша мегирад.

Дар асоси принсипҳои дар боло зикргардида ҷанбаҳои асосии онро мо ба 3 гурӯҳи нишондиҳандаҳо барои арзёбии вазъи кунунии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо ҷудо менамоем:

- нишондиҳандаҳои мавҷудияти маҳсулот ё мавҷудияти воқеии озуқа (таъминоти озуқаворӣ) - истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ барои истеъмоли шахсӣ, воридот ва содироти озуқаворӣ, тавозуни савдои кишоварзӣ, коэффитсиентҳои худтаъминкунӣ;

- нишондиҳандаҳое, ки дастрасии ғизоро барои шаҳрвандони алоҳида ва хонаводаҳо тавсиф мекунад, яъне дастрасии иқтисодии озуқаворӣ (талаботи пардохтпазирӣ) - даромадҳо, тақсими онҳо аз рӯйи табақаҳои аҳолӣ ва якрангии тақсимот, сохтори хароҷот, нархҳои озуқаворӣ;

- нишондиҳандаҳое, ки сифати бехатарӣ ва кофигии ғизоро тавсиф мекунанд - сифати хӯрок ва сатҳи назорат аз болои он, калориянокӣ ва парҳезӣ.

Нишондиҳандаҳои баҳодиҳии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа аз меъёрҳои зерин вобастагӣ доранд:

- сатҳи худтаъминкунии озуқаворӣ дар минтақа;

- дараҷаи қонеъгардонии талаботи физиологии аҳолӣ бо маҳсулоти хӯрокворӣ;

- сатҳи дастрасии иқтисодии аҳолӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ.

Барои таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар истеҳсоли маҳсулоти озуқавории ватанӣ нақши калон дорад. Лекин, таҳлил нишон медиҳад, ки истеҳсоли баъзе маҳсулотҳои кишоварзӣ талаботи аҳолии вилояти Хатлонро бо маводи озуқаворӣ таъмин карда наметавонад. Мо сатҳи худтаъминкунии минтақаро бо истифода аз коэффитсиенти худтаъминкунӣ (Ks) ҳисоб менамоем, ки он то чӣ андоза минтақа талаботи аҳолиро ба намудҳои

гуногуни маҳсулоти хӯрокворӣ тавассути истеҳсоли ватанӣ пурра қонеъ мекунад нишон медиҳад:

$$К_г= \frac{q}{n*qp} \quad (2.1)$$

Барои ҳисоб кардани ин нишондиҳанда, маълумот дар бораи ҳаҷми воқеии истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақа дар давраи ҳисоботӣ талаб карда мешавад (q); маълумот дар бораи шумораи аҳолии минтақа (n); меъёрҳои муқарраршудаи истеъмолӣ барои як минтақаи муайян (qp) зарур мебошад.

Илова бар ин, дараҷаи худтаъминкунии аҳолӣ дар минтақа бо маводи озуқаворechoии худӣ қариб 60%-ро ташкил медиҳад (ҷадвали 2.10.).

Ҷадвали 2.10. - Худтаъминкунии маҳсулоти асосии хӯрокворӣ дар минтақаи Хатлон, соли 2022

Номгуйи маҳсулот	Меъёри мавҷуда, кг	Талабот аз рӯйи меъёр, ҳаз. тонна	Истеҳсол дар минтақа, ҳаз. тонна	Худтаъминкунии маҳсулоти озуқаворӣ дар минтақа, %
Гандум	147,7	533,4	581,3	109,0
Картошка	92,0	332,2	224,5	67,6
Сабзавот ва полезиҳо	166,1	599,8	2321,6	3,9 маротиба
Мевагиҳо	124,1	448,1	363,3	81,1
Гӯшт	40,8	147,3	201,3	136,6
Шир	115, 8	416,4	542,9	130,4
Тухм, млн донна	165, 0	562,4	219,2	187,7

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2021 //Маҷмӯаи оморӣ- Бохтар-2023.С-127-134.

Аз руйи маълумотҳои ҷадвали 2.10. дидан мумкин аст, ки меъёру нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ дар минтақа ба сатҳи худтаъминкунӣ ҷавобгӯ намебошанд. Илова бар ин, бисёре аз маҳсулоти озуқаворӣ ба талаботу меъёри физиологӣ низ ҷавобгӯ нест. Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки барои рушди интенсивии истеҳсоли зироатҳои кишоварзӣ ва истифодаи технологияи парвариш дуруст ба роҳ монд, ки он имконият медиҳад, ки сатҳи худтаъминкунии аҳолӣ дар минтақа муътадил намуд, ки он яке аз омилҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа ба ҳисоб меравад.

Барои таҳлили сатҳи истиқлолияти озуқавории минтақа сатҳи воқеии истеҳсоли баъзе намудҳои маҳсулоти кишоварзии минтақаро бо миқдори зарурии озуқаворӣ, ки мутобиқи меъёрҳои оқилонаи истеъмоли хӯрок ҳисоб карда мешавад, муқоиса кардан лозим аст. Ҳисоби коэффисиенти худтаъминкунӣ барои ҳар як намуди маҳсулоти кишоварзӣ, ки ба миқдори аҳолӣ ба даст оварда мешавад, дар асоси шароити табиӣ-иқлимии минтақа мувофиқи мақсад мебошад. Дар натиҷа Кс метавонад арзиши дигарро қабул карда, арзиши нишондиҳандаро ба паст (Кс> 0,5), қобили қабул (0.5 <Кс -0,9) ё дараҷаи оптималӣ (0,9 <Кс/ 1) -и худтаъминкунии минтақа бо маводҳои ғизоӣ мебошад.

Барои арзёбии дараҷаи қонеъгардонии талаботи физиологии аҳолӣ ба хӯрок истифодаи коэффитсиенти истеъмоли воқеии хӯрокворӣ (Kfp) мувофиқи мақсад аст, ки сатҳи воқеии истеъмоли ғизоро дар муддати муайян (qfact) дар муқоиса бо меъёрҳои оқилонаи истеъмол (qnorm) нишон медиҳад:

$$К_{фм}=\frac{q\text{ҳақиқӣ}}{q\text{меъёрӣ}} \quad (2.2)$$

Коэффитсиенти истеъмоли воқеии аҳолии минтақа бо хӯрокворӣ (Kfp) метавонад арзишҳои зеринро қабул кунад: Kfp > 0,5 - паст; 0,5 <Kfp = 0,95 қобили қабул аст; 0,95 <Kfp = 1 - ин меъёри оптималӣ мебошад. Дар асоси натиҷаҳои ҳисобкунии коэффитсиенти истеъмолии воқеии хӯрока барои намудҳои гуногуни маҳсулоти озуқаворӣ арзиши миёнаи индикаторро муайян кардан лозим аст.

Барои арзёбии дастрасии иқтисодии ғизо якчанд нишондиҳандаҳоро истифода бурдан лозим аст: сатҳи камбизоатӣ (Kf), истеъмол (Kp) ва коэффисиенти Ҷинӣ (KJ). Чунин тарзи ҳисоб намудан дар ин ҳолат нишондиҳандаҳои ташкилотҳои давлатӣ ва минтақавии омори давлатӣ ҳисобу китоб менамоянд. Бо вуҷуди ин, бояд муайян намудани ҳар як нишондиҳанда барои ҳар як минтақа дар ҳар кадом иқтидорҳо ҷойгир карда мешавад зарур мебошад.

Истифодаи коэффисиенти Ҷинӣ барои баҳодиҳии сатҳи бехатарии озуқаворӣ дар минтақа ба фарқияти назаррас дар сохтори хароҷоти истеъмолӣ аз ҷониби хонаводаҳо, ки сатҳи гуногуни даромади худро доранд, вобаста мебошад. Ба минтақаҳои ҷанубии кишвар сатҳи баланди нобаробарӣ дар тақсимоти даромад хос аст, аммо арзиши KJ = 0,391, ки ба сатҳи қобили қабул мувофиқ аст. Мувофиқи таҳлили мазкур, мо арзёбии интегралии таъмини бехатарии озуқавориро дар минтақаҳои ҷанубӣ (IРӢ) ҳамчун ҷамъбасти холҳо барои ҳар як нишондиҳанда муайян карда мешавад.

Хусусиятҳои фарқкунандаи услубӣ пешниҳод гардида, мураккаб ва гуногунранг буда, он имкон медиҳад, ки таҳлили муқоисавии сатҳи бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар ва пешниҳоди чораҳои ислоҳотро дар сиёсати аграрӣ бо назардошти талаботҳои СУС пешниҳод намояд. Маҷмӯи тавсияшудаи нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои арзёбиро метавон тағйир дода, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои иловагиро вобаста аз тамоюли рушди соҳаи кишоварзӣ дар минтақа то чӣ андоза ифода меёбад ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ пеш бурда шавад. Сиёсати аграрӣ дар минтақаҳои кишвар дар шароити кунунӣ бояд бо назардошти чунин раванд ташаккул дода шаванд. Аз ин хотир, таҳияи сиёсати минтақавии агроозуқаворӣ зарурати арзёбии самаранокии танзими чораҳои дастаҷамъонаро дар назар аст.

Дар соҳаи кишоварзӣ дар баробари баланд бардоштани ҳосилнокӣ, тағйироти куллии сохтори майдонҳои кишт низ зарур мебошад. Махсусан,, ҳиссаи зироатҳои ғалладонаро дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ нисбат ба сатҳи воқеъӣ аз 44,5 то 50-53% зиёд кардан лозим аст. Кишти сабзавот, картошка, боғу токзорро васеъ ва ҳосилнокии онҳоро баланд бардошта, дар оянда ҳосилнокии умумии заминҳои кишти ҷуворимакка ва заминҳои хӯроки чорво бояд 1,5-2 баробар зиёд карда шавад. Бо назардошти шароити нисбатан мусоид, ки дар ҷумҳурӣ барои рушди чорводорӣ мавҷуд мебошад, ҳиссаи гӯшти гов дар таркиби истеҳсоли гӯшт бояд ҳадди аққал 60%-ро ташкил диҳад. Барои истеъмоли мутавозуни он вазни хоси, парранда ва ғайраҳо - 20% зиёд карда шавад.

Муттаҳҳидсозии сохтори истеҳсолоти кишоварзӣ бо мақсади ташаккули пурраи захираҳо аз нигоҳи арзиш нишон медиҳад, ки тағироти назаррас дар таносуби соҳавӣ бояд ба манфиати соҳаи чорводорӣ ҳал гардад. Дар муддати кӯтоҳ он бояд 50-55 дарсади маҳсулоти умумиро ташкил диҳад, дар ҳоле ки ин рақам 32,9% дар соли 1991 ва 28,2% дар соли 2017 ташкил медод.

Сатҳи дурусти дастовардҳои рушди истеҳсолоти кишоварзиро муқоиса намуда, ба хулоса омадан мумкин аст, ки ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи таъмини бехатарии озуқаворӣ аз самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ вобастагӣ дошта, ба сатҳи некӯаҳволии аҳолӣ ба истеҳсоли ҳарчӣ зиёди маҳсулотҳои кишоварзӣ, ки суръати миёнасолонаи он дар соли 2022 ба 6-9% ва барои меваҳо - 43,3% ва ангур - 16,7% ташкил дода, дар солҳои минбаъда метавонад тамоюли афзоянда дошта бошад. Инчунин сохтори истеҳсолоти кишоварзӣ такмил дода шуда, суръати афзоиши ҳаҷми маҳсулоти чорводорӣ ва растанипарварӣ низ дар назар гирифта мешавад.

Ҳамин тариқ, рушди соҳаи кишоварзӣ дар оянда дар якҷоягӣ бо омилҳои такмили иқтидори истеҳсолӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, бахусус заминҳои кишти кишоварзӣ равона гардида, он дар навбати худ 1,5 баробар афзоиш ёфтани ҳосилнокии меҳнатро тақозо менамояд. Иқтидори истеҳсолӣ аз рӯйи ченакҳои микдорӣ ва сифатӣ бояд барои ташкили истеҳсолот дар заминаи технологияҳои пешқадами парвариши зироатҳои кишоварзӣ, ҳангоми сарфаи захираҳои иқтисодӣ ва истифодаи техника ва технологияи нав, энергия ва ташкили дурусти фаъолияти хоҷагидорӣ ба даст оварда мешавад.

Дигаргуниҳои сохторӣ дар комплекси агросаноатӣ бояд дар тӯли дарозмуддат рушди самараноки тамоми соҳаҳои иқтисодиёти кишварро таъмин намуда, заминаи коркарди ашёи хоми саноатиро ба як сатҳи лозима расонида, тағйироти мусбиро дар муносибатҳои заминдорӣ, шаклҳои моликият ва соҳибкорӣ дар минтақаҳои кишвар ба куллӣ тағйир дода шавад. Ин ҷо, бояд як чизи муҳимро дар назар дошт, ки бидуни муҷаҳҳазгардонии соҳаи кишоварзӣ ба воситаҳои асосии истеҳсолот тибқи меъёрҳои байналхалқӣ ва технологияи

пешқадами парвариши зироатҳои кишоварзӣ ва рушди соҳаи чорводорӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди саноатии маҳсулотҳои кишоварзӣ, тағйирёбии шакли моликият наметавонанд рақобатпазирии истеҳсолоти саноатиро таъмин намояд.

Таҳлили сатҳ ва арзёбии динамикаи нишондиҳандаҳои мазкур барои ин гурӯҳҳо, инчунин муқоисаи ин маълумотҳо дар сатҳи ҷумҳурӣ имкон медиҳад, ки вазъи бозори озуқаворӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣи аҳолӣ дар минтақаи Хатлон тавсиф дода шавад. Тамоюлҳо ва мушкилоти рушди бозори озуқаворӣ дар вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки вазъи кунунии комплекси агросаноатии минтақа тибқи таҳлилҳо тамоюли пастравиро касб намуда, он ба таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди бозори озуқаворӣи минтақа ва сатҳи зиндагии мардум низ таъсири манфӣ мерасонад.

Ҳисобу китобҳо нишон медиҳанд, ки дар миқёси минтақавӣ коҳишёбии таъмини бехатарии озуқаворӣ ва дастрасии физиологии он низ на он қадар хуб буда, танзими фаъоли давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ва бозори озуқавориро тақозо менамояд. Ҳисобкунии баҳогузории «истеҳсолот-талабот» сатҳи худтаъминкунии намудҳои асосии хӯрокворӣ, тавозуни савдои содиротӣ ва воридоти маҳсулоти кишоварзӣ нишон медиҳад, ки баҳогузории пасти дастрасии ҷисмонии озуқаворӣ барои аҳолии минтақа, махсусан,, ба маҳсулотҳои муҳимми озуқаворӣ, ба мисли: гӯшт, шир, моҳӣ мушоҳида карда мешавад.

Вилояти Хатлон яке аз минтақаҳои дараҷаи пасти камбизоатӣ маҳсуб меёбад. Дар баробари ин, тамоюли афзоиши қарзҳо ва нигоҳ доштани шумораи зиёди корхонаҳои зараровар, хусусан дар соҳаи кишоварзӣ, ки тӯли солҳои истиқлолияти кишвар ба назар меравад, тамоюли пастрвавӣ дошта, қобилияти корхонаҳоро барои саривақт пардохт кардани уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат бо истифода аз сармояи мавҷуда, ки он тавассути динамикаи коэффитсиенти фарогирӣ ҳисоб мегардад.

Чӣ тавре, ки дар боло ишора гардид, дар минтақаҳои ҷумҳурӣ мушкилоти вобаста ба таъмини озуқаворӣ аз ҳисоби истеҳсолоти ватанӣ хеле назаррас мебошад. Ин аз ҷониби соҳаҳои кишоварзӣ муайян карда шуда, дар корхонаҳои

кишоварзӣ, ки ба парвариши асосан пахта бо истифода аз технологияҳои пешқадам бартарӣ дорад. Ғайр аз ин, дар даҳсолаҳои охир заминаи моддӣ-техникии комплекси агросаноатӣ вайрон гардида, дар робита бо риояи раванди технологӣ мушкилотҳои зиёдеро эҷод намудааст. Айни замон, такмили сохтори соҳавии кишоварзӣ бо дарназардошти динамикаи таъминоти озуқаворӣ баррасӣ карда мешавад, ки рушди он дар ҷумҳурӣ характери ноустувору якранг дорад.

Дар оянда барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ аз рӯйи меъёрҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва ташаккули фондҳои содиротӣ, ҳаҷми истеҳсоли соҳаи растанипарварӣ ва чорводорӣ зиёд гардида, таҷдиди техникии комплекси агросаноатӣ, такмили корхонаҳои мавҷудаи саноатӣ ва сохтмонро тақозо менамояд, ки иқтидори нави коркарди саноатӣ, бунёди инфрасохтори бозорӣ, ки дигаргуниҳои сохториро дар тамоми соҳаҳои комплекси агросаноатӣ тақозо менамояд.

Хулосаи зербоби 2.3.

Ҳамин тариқ, бе татбиқи амалии сиёсати агроозуқаворӣ самаранокии иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар сатҳи минтақа ғайриимкон мебошад, ки натиҷаҳои асосии таҳлил ва омӯзиши ҳамаҷонибаи ин равандҳоро дар минтақа чунин арзёбӣ менамоем:

- минтақаи Хатлон ҳамчун минтақаи худтаъминкунии маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ, ба мисли: сабзавотҳо, зироатҳои ғалладона ва полезӣ ба ҳисоб рафта, истеҳсоли картошка ва ғалладонагиҳо дар ноҳияҳои минтақа тамоюли зиёдшавӣ дорад;

- тавозуни манфӣ барои чунин маҳсулотҳо, ба монанди гӯшт, шир ва тухм мушоҳида гардида, сатҳи худтаъминкунӣ бо ин маҳсулотҳо нисбат ба ҳисоби миёнаи ҷумҳурӣ тақрибан 1,5 баробар кам мебошад ва коҳиш ёфтани сатҳи пасти худтаъминкунӣ бо маҳсулоти ширӣ низ ба назар расида, аҳолии минтақаро пурра таъмин накарда, истеҳсоли он тақрибан ду баробар ва гӯшт се баробар зиёд мебошад, ки он бояд дар оянда ба назар гирифта шавад;

- ҳавасмандгардонии молияви-иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ, ки маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза истеҳсол ва ҳифзи муҳити зистро риоя менамояд дуруст ба роҳ монда шуда, ҷорӣ намудани ҷаримаҳо ба корхонаҳое, ки ба экосистемаҳои минтақавӣ зарар мерасонанд;

- дастгирии молиявии давлатӣ ба минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳии ҷумҳурӣ, инчунин истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои озуқаворӣ ва саноатӣ, ки дар минтақаҳои ҷумҳурӣ тадбирҳои ҳифзи муҳити зистро риоя менамоянд.

Хулосаи боби 2:

Таъмини рушди босуботи комплекси агросаноатӣ ҳамчун кафили таъмини бехатарии озуқаворӣ ва суботи иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта, вай аз маҷмӯи тадбирҳо ва чораҳои зерин иборат мебошад:

- дар асоси таҳлил ва арзёбии вазъи истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ, муайян намудани сабабҳои асосии паст гардидани самаранокии истифодаи заминҳои кишоварзӣ дар минтақа, ки он бевосита ба танзими бозори озуқаворӣ дар минтақа нигаронида мешавад;

- фаъолгардонии ҳамаҷонибаи рушди соҳаҳои кишоварзӣ, аз ҷумла ҷори намудани шаклҳои нави моликиятдорӣ ва хоҷагидорӣ ба замин, бо мақсади ҳавасмандгардонии ҳосилнокии заминҳои кишоварзӣ, меҳнат ва ҷалби сармояҳо ба тамоми ҷараёни таъмини маҳсулотҳои озуқаворӣ ва рушди бозори минтақавии он. Истифодаи механизми ташкилӣ-иқтисодии таъмини маҳсулоти озуқаворӣ, танзими давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ, заминаи меъёрӣ ва механизми татбиқи лоиҳаҳои саромоягузорӣ дар минтақа зарур мебошад;

- принсипҳои таҳлили ҳамаҷонибаи арзёбии самаранокии сиёсати агрозуқаворӣ дар самти таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди бозори озуқаворӣ бо назардошти самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа, омилҳои иҷтимоӣ-экологӣ, ки дар ниҳояти кор имкон медиҳад, ки ба комплекси агросаноатӣ дар маҷмӯъ таъсир мусбӣ расонида, минтақахои кишварро бо маводи озуқавории ватанӣ таъмин намояд;

- ҷалби бештари саромояҳо ба иқтисодиёти минтақа ва рушди бозори озуқаворӣ, ба монанди: қарзҳои ипотекӣ, муносибатҳои лизингӣ, ҷалби

маблағҳои ғайрибуҷавӣ, сармоягузориҳои ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла барориши коғазҳои қиматнок ва хусусигардонии молу амвол ва ғайра;

- таҳлили сиёсати нархгузорӣ ба маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла: рушди даромаднокии корхонаҳои кишоварзӣ, ки бо хароҷоти меъёри ҳосилнокӣ ва ҳосили воқеъии ба дастовардашуда; танзими сатҳи нархҳо дар дохили бозори минтақавӣ, фазои ягонаи бозори умумии озуқаворӣ; индексатсияи ҳатмии нархҳо барои маҳсулоти озуқаворӣ барои нигоҳ доштани мубодилаи баробари мол байни соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ.

Татбиқи самтҳои дар боло зикргардидаи сиёсати агроозуқаворӣ имкон медиҳад, ки дар 8-10 соли оянда вазъ дар низоми таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба эътидол оварда шуда, коҳиши равандҳои демографӣ ва сатҳи зиндагии аҳолӣ дар минтақа боз дошта шуда, комплекси агросаноатӣ ба яке аз соҳаҳои сердаромади иқтисодиёти кишвар табдил меёбад. Ҳалли ин мушкилотҳо бештар аз такмили идораи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ, принсипҳо ва усулҳои самаранокии сиёсати аграрии давлат дар минтақа вобаста мебошад, ки мо ин масъалаҳоро дар боби 3 рисола дида мебароем.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ-ТАБИӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

3.1. Танзими давлатии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа дар шароити муосир

Мушкилоти самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар танзими фаъоли давлатиро дар шароити иқтисоди бозорӣ тақозо менамояд. Дар шароити муосир ин масъалаҳо, пеш аз ҳама, барои ба ҳам мувофиқат кардани мақасадҳои истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои озуқаворӣ ва истеъмолкунандагон, бо мақасади таъмини фаъолияти муътадили соҳаи комплекси агросаноатӣ ва рушди бозори озуқаворӣ мебошад. Ба маънои дигар бе дастгирии давлат ҳалли мушкилоти рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар маҷмуъ ғайриимкон мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ дар назди давлат бевосита ташкили рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ масҳуб меёбад. Ин ҷо, «...танзими давлатии соҳаҳои иқтисодиёт вазифаи муҳимтарин ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, имрӯз, вобаста ба таҳримҳои иқтисодӣ, ивазкунии воридоту содироти маҳсулотҳои озуқаворӣ, суст будани назорати комплекси агросаноатӣ ва бозори озуқавориӣ, кам шудани маблағгузориҳои буҷети ба рушди соҳаи кишоварзӣ, масъалаи сиёсати воридотивазкунӣ, бахусус, бахши ғаллакорӣ аҳамияти илмӣ пайдо намуда, рӯз аз рӯз мубрамтар мегардад…»,[36] чункӣ танзими давлатии рушди усутвори иқтисодиёти минтақа ва ташаккули бозори озуқаворӣ яке аз вазифаҳои асосии давлат ба ҳисоб меравад.

---

[36] Сатторов А.А. Сиёсати воридотивазкуни ҳамчун омили асосии афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ғалладонагӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ //А.А. Сатторов. Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Таъмини маҳсулоти воридотивазкунандаи ватанӣ дар шароити рушди босуботи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамоҳангии кишварҳои Осиёи Миёна” Қисми 2. -Душанбе: - 2019.- С.137.

Вазифаи давлат дар ин маврид таъмини маҳсулотҳои озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа, аз ҷумла заминҳои кишоварзӣ нақши калида дошта, камчинии он метавонад ба оқибатҳои нохуши иҷтимоӣ-демографӣ ва иқтисодӣ-экологӣ оварда расонад. Роҳи баромадан аз чунин вазъият, ин сатҳи худтаъминкунии аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, ин ҷо вазифаи давлат дар ташкили шароитҳо барои фаъолияти дурусти рушди бозори озуқаворӣ ва ташкили рақобати софи истеҳсолкунандагони кишоварзӣ, ки имконияти таъмини аҳолиро бо маҳсулоти озуқавӣ дар минтақаҳо ба сомон мерасонад, зарур мебошад. Диққати асосӣ дар ин маврид, ба андешаи мо таъмини аҳолӣ бо маводҳои озуқаи ватанӣ ва рушди усутвори минтақа дар алоқаманди бо шароитҳои табиӣ-иқлимӣ, демографӣ ва тақсимоти молу маҳсулотҳои озуқаворӣ мебошад.

Дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар шароити рушди баланди аҳолӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ ба маҳсулотҳои озуқаворӣ зарурати танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ муҳим медонад. Аммо «...такя ба худтанзимкунии бозори озуқаворӣ дар равандиислоҳоти аграрӣ давлат дар бисёр ҷанбаҳо аз танзими соҳаи кишоварзӣ вобаста мебошад. Ин тарзи дахолати давлатӣ ба бозори кишоварзӣ ва озуқаворӣ ба кам шудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи мазкур таълуқ дорад...».[37] Барои иҷрои ин вазифаҳо дастгирии давлатии иқтисодиёти минтақа, бахусус таъмини бехатарии озуқаворӣ ҳамчун афзалияти муҳимми сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад.

Ҳадафи танзими давлатии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ - ин низоми чорабиниҳои хусусияти қонунгузорӣ, итоаткунӣ ва назоратро аз болои танзими бозори озуқаворӣ дар назар дошта шуда, ба воситаи он субъектҳои хоҷагидорӣ ва ташкилотҳои давлатӣ бо мақасади муътадил нигоҳ доштани низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва самаранок истифодабарии

[37]Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан: монография. // К.К. Давлатов -Воронеж: изд-во «Истоки», 2008. - С.122.

заминҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои кишвар зарур мебошад. Ба таври дигар, танзими давлатии ин раванд - маҷмӯи тадбирҳо ва меъёрҳои муайяни қонунгузорӣ, тавсия ва назоратӣ мебошад, ки ба мақасади таъмини бехатрии озуқаворӣ ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум равона карда шудааст. Он ҳамчун ҷузъи муҳимми иқтисодиёти миллии кишвар барои такрористеҳсоли захираҳои иқтисодии минтақа рохандозӣ гардида, ба мақсади ҳавасмандгардонии рушди соҳаҳои кишоарзӣ дар минтақа, танзими рушди бозори озуқаворӣ ва бартараф намудани нобаробариҳои иҷтимоӣ-демографӣ истифода бурда мешавад.

Дар шароити кунунӣ дахолати давлатӣ ба ҷараёнҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ қариб кӣ вуҷуд надорад ва баҳсу андешаҳо дар бораи зарурияти танзими давлатии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ гуноугн мебошанд. Аз ин рӯ, «...нақши фаъоли танзимкунии давлат, дар асоси дастовардҳо ва рушди иқтисоди бозорӣ хеле калон мебошад...». [38] Маҳз давлат бояд кафили ҳалли масъалаҳои танзими таъмини бехатарии озуқаворӣ, равандҳои тағирёбии бозори озуқаворӣ ва рушди комплекси агросаноатӣ буда, вобаста бо шароитҳои табиӣ-иқлимӣ, захираҳои замину об, ҳалли масъалаҳои мазкур роҳандозӣ гардаанд.

Механизми танзими давлатии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ сохтори мураккаб дошта, маводи озуқаворӣ талаботи аввалиндараҷаи одамонро бо ниёзҳои асосии истеъмоли озуқа қонеъ намуда, он дар минтақаҳои ҷумҳурӣ сатҳи талаботу таклифот ба маҳсулотҳои озуқавориро муайян менамояд. Ин раванд муносибати дастаҷамъонаро оид ба таъмини аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ва ташаккули муносибатҳои нави иҷтимоӣ-иқтисодиро миёни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони маводҳои озуқаворӣ ба роҳ мемонад. Усулҳо ва фишангҳои таъсири давлат ба бозори озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бояд вобаста ба ҳадафҳои сиёсати аграрӣ бо

[38]Ушачёв И.Г. Перспективы формирования и развития аграрного рынка государств-участников единого экономического пространства. //И.Г. Ушачёв Агропромышленный комплекс СНГ: современное состояние и перспективы, Международный информационный бюллетень. -2005. -№1. –С. 5-13.

назардошти ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар амалӣ карда шавад. Аз ин рӯ, ҳадафи танзими давлатӣ дар доираи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ, пеш аз ҳама, ба ҳимояи манфиатҳои истеъмолкунандагони ватанӣ буда, ташкили ҷойҳои нави корӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва таъмини истиқлолияти озуқаворӣ зарур мебошад.

Муносибати бозорӣ воситаи имконпазири танзими муносибатҳои байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ, объекти танзими давлатии иқтисоди минтақа мансуб ёфта, мушкилотҳо ва муаммоҳоеро, ки ба таври табиӣ дар марҳилаҳои гуногун ҳалли худро наёфтаанд, инчунин барои муътадил нигоҳ доштани вазъи иҷтимоии аҳолӣ бисёр муҳим мебошад. Дар ин маврид дигаргуниҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, пеш аз ҳама ба муносибатҳои моликиятдорӣ асос ёфта, дар навбати худ ба механизми танзими давлатӣ ниёз доранд. Аз ин хотир, яке аз вазифаҳои асосии танзими давлатии рушди иқтисодиёти минтақа ва самаранок истифодабарии иқтидори захиравӣ-табиӣ, бо мақсади таъмини рушди бозори озуқаворӣ дар марҳилаи муосир шарти муҳим ва зарур мебошад.

Вақтҳои охир оид мушкилоти танзими давлатии бехатарии озуқаворӣ ва рушди бозори озуқаворӣ дар минтақа баҳсҳои зиёде мавҷуд мебошад. Бухрони иқтисодӣ дар комплекси агросаноатӣ (КАС), бекории нисбатан васеъ, ҳаҷми сусти гардиши маблағҳои пулӣ рақобатро дар бозори минтақавии озуқаворӣ тезу тунд намуда, зарурияти сиёсати нави агрозуқаворecho давлатро тақозо менамояд. Яке аз вазифаҳои муҳим дар ин раванд танзими давлатии рушди бозори озуқаворӣ буда, дар баробари бозори истеъмолӣ, бозорҳои меҳнат, истеҳсолкунандагони молу хизматҳо, сармоя, захираҳои табиӣ ва ғайра низ бояд фаъолияти самаранок дошта бошанд. Маҳз ҳамин ва дигар омилҳо зимни дахолати мақомотҳои давлатӣ ба рушди бозори озуқаворӣ дар минтақа бояд ба инобат гирифта шавад.

Дар шароити муосир зарурати таҳияи консепсияи танзими давлатии рушди соҳаҳои кишоварзӣ дар минтақаҳо барои давраи дарозмуддат, бо нишон додани

марҳилаҳои асосии татбиқи он, барномаи рушди иқтисодиёти минтақаҳо зарур мебошад. Консепсияи танзими таъмини бехатарии озуқаворӣ ҳамчун ҳуҷҷати муҳим ба мақомоти минтақавӣ стратегияи дарозмуддатро касб намуда, имконияти алтернативиро барои татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои он нишон медиҳад. Бо ёрии механизмҳои махсус ташаккули муносибатҳои бозори озуқаворӣ, паҳлуҳои иҷтимоӣ-иқтисодии он, сармоягузориҳо ба рушди минтақа ва экологикунонии истеҳсолоти кишоварзӣ барои давраҳои тӯлонӣ тарҳрезӣ гардида, шаклҳо ва усулҳои танзими иқтисодии бозори озуқаворӣ дар минтақа асоснок карда шавад.

Давлат вазифадор аст, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ, фароҳам овардани шароитҳоро барои фаъолияти соҳибкорӣ, рақобати озоди молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ, гардиши молҳо, рушди фаъоли корхонаҳоро барои нигоҳ доштани тавозуни манфиатҳои иштирокчиёни бозори озуқаворӣ дар асоси принсипҳои демократикунонии ҷомеа ба роҳ монад. Механизмҳои танзими истеҳсолоти маҳсулотҳои кишоварзӣ ва бозори озуқаворӣ тавассути фишангҳое, ки норасоии онро дар ҳолатҳои ба самараи дилхоҳ, ки ба манфиатҳои истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон ҷавобгӯ набудан, аз ҷониби давлат ҷуброн мегардад. Аз ин ҷо, бар моеояд, ки ҳар қадар иқтисоди минтақа ва бозори озуқаворӣ суст рушд кунад, ҳамон дахолати давлатӣ зарур, танзими давлатӣ пурзур карда мешавад.

Татбиқи мақасадҳои танзими давлатии самаранокии истифодаи иқтидори зхаиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатрии озуқаворӣ дар якҷоягӣ бо механизми худтаъминкунии озуқаворӣ бояд ҳамчун муҳимтарин вазифаи муносибатҳои нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар минтақа буда, барои аз буҳрони мавҷудаи иҷтимоӣ-демографӣ мусоидат менамояд. Механизми бозорӣ наметавонанд мушкилоти соҳаи кишоварзӣ, махсусан,, таъмини бехатарии озуқавориро мустақилона ҳал намуда, давлат вазифадор аст, ки рушди соҳаи кишоварзӣ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, рушди инфрасохтори бозорӣ, таълим, экология ва ғайраро ба ӯҳда гирад. Дар айни замон, корхонаҳои кишоварзӣ дар вобастагии монополияи корхонаҳои коркарди саноатӣ ва ташкилотҳои савдою тиҷорат фаъолият

менамоянд, ки ин раванд мушкилоти зиёдеро дар таъмини маҳсулотҳои озуқаворӣ ба миён меорад.

Яке аз мушкилҳои асосӣ масъалаи рушди соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои ғайрисамаранок истифодабарии иқтидори захиравӣ-табиӣ, аз ҷумла заминҳои таъиноти кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити камчинии заминҳои кишти кишоварзӣ таъмини бехатарии озуқаворӣ, бо дарназардошти хусусиятҳои минтақавӣ мушкилоти зиёдеро дар рушди соҳаи кишоварзӣ ба бор меорад. Ин бо он алоқаманд аст, ки «....соҳаи кишоварзӣ ҳамчун анъана соҳаи иқтисодиёти кишвар, аз таъсири омилҳои табиӣ-иқлимӣ ва махсусгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ вобастагӣ дошта, истеҳсолот дар он характери мавсимӣ дорад…».[39] Ин водор месозад, ки принсипҳои дахолати давлатӣ ба ҷараёнҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ҷиддитар гардида, муносибатҳои байни мақомотҳои танзимкунандаи давлатӣ ва бозори озуқаворӣ дар ҳамбастагӣ таъмин карда шаванд.

Ҳамзамон, хусусиятҳои фарқкунандаи дар боло овардашудаи истеҳсолоти кишоварзӣ боиси танзими давлатии ҷараёнҳои бозорӣ гардида, он фақат тавассути танзими давлатӣ ҳаллу фасл мегардад. Бар замми ин, усулҳо ва шаклҳои танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ характери доимӣ дошта, дастгирии давлатии таъмини бехатарии озуқавории аҳолӣ дар минтақаҳо аз маҷмӯъи чорабиниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маъмурӣ-ҳуқуқӣ манша гирифта, тавассути усулҳо ва фишангҳои мушаххаси идоракунӣ барои расидан ба ҳадафҳои таъмини рушди бозорҳои минтақавии озуқаворӣ, ташаккули муносибатҳои нави иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва беҳдошти сатҳи зиндагии мардум равона мегардад.

Бозори озуқавории минтақавӣ дар навбати худ макони таҳия ва татбиқи сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ дар минтақаҳо мебошад. Дар шароити иқтисоди бозории ҳар як давлат афзалияти рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвари худро барои истеҳсолкунандагони ватанӣ медиҳад. Ҳамзамон вазъи бозори

[39]Одинаев Х.А., Вохидов В.В. Формирование системы государственного регулирования развития АПК: проблемы и перспективы //Х.А. Одинаев, В.В. Вохидов.Вестник ТГНУ: Серия экономических наук. - 2007. - №6 (38).- С. 3-10.

истеъмолӣ бояд дар маркази таваҷҷӯҳи мақомоти иҷроияи давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ қарор дошта, сиёсати аграрӣ дар рушди комплекси агроозуқаворӣ барои истеъмолкунандагон ва ҳамаи иштирокчиёни ин раванд хизмат менамояд. Дар заминаи ин масъалаи фаъолияти муътадили бозори озуқаворӣ бояд дар ҷанбаҳои гуногуни рушди иқтисоди бозорӣ ба танзими давлатии он фаро гирифта мешавад.

Аз нуқтаи назари баҳодиҳии ҳамаҷонибаи рушди бозори озуқавориро аз чанд ҷиҳат метавон баррасӣ кард: аввалан, ҳамчун сохтори ташкилӣ бо унсурҳои бо ҳам таъсиркунанда: истеҳсолкунандагон, харидорон, рушди инфрасохтори бозорӣ ва давлат; дуввум, ҳамчун як низоми танзимшавандаи иқтисодӣ, зеро устувории истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва назоратшавандагии равандҳои иқтисодӣ дар ниҳояти кор расидан ба ҳадафи асосӣ - таъмини аҳолӣ бо маҳсулоти озуқавории ватанӣ, номгӯй ва сифати баланди онро муайян мекунад. Сиёсати агрозуқавории давлат дар ин маврид ба ҳалли чунин масъалаҳо равона карда мешавад:

- тақсимоти одилонаи хароҷотҳо ва даромадҳо дар байни мақомоти сатҳи гуногуни давлатӣ;

- зиёд кардани манфиати мақомоти минтақавӣ ба тавсеъи заминаи дастгирии низоми андозбандӣ тавассути эҷоди имтиёзҳо дар низоми муносибатҳои байнибуҷетӣ;

- рушди ташкилотҳои иҷтимоӣ, муҳандисӣ, нақлиётӣ, истеҳсолӣ ва телекоммуникатсия дар минтақаҳо;

- рушди объектҳои инфрасохтори бозории байниминтақавӣ;

- кам кардани монеаҳои маъмурӣ-ҳуқуқи барои ҳамкории байниминтақавӣ дар ҳаракати молҳо, хидматҳо, қувваи корӣ ва сармоя;

- гузаронидани сиёсати мувофиқашудаи иҷтимоӣ-иқтисодии минтақавӣ бо назардошти истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва афзалиятҳои рақобатии минтақаҳо.

Пиёда сохтани мақасадҳои танзими давлатии бозори озуқаворӣ дар таҷриба бо ёрии усулҳо ва фишангҳои гуногун амалӣ карда мешавад. Таҷриба

нишон медиҳад, ки маҷмӯи усулҳои истифодашавандаи танзими таъмини озуқаворӣ дар минтақаҳои мамлакат доимо суръати афзоиш доранд. Ин бо ду омил асоснок карда мешавад: афзоиши доимии аҳолӣ дар минтақаҳо ва мураккаб гардидани вазъи озуқаворӣ ва сохтори иқтисодиёти минтақа ҳамчун қисми комплексии иқтисодиёти миллӣ ва зарурияти пешгӯи ва ояндабинӣ оид ба амалӣ намудани омилҳои гуногуни пешомада, ки ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо таъсири худро мерасонад.

Дар татбиқи амалии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа қайд мақоми сиёсати агроозуқаворecho давлат хеле бузург мебошад, чунки маҳз вай аҳолии минтақаро бо маҳсулоти хушсифати озуқаворӣ ва рушди устувори минтақаро таъмин менамояд. Зарурати дастгирии давлатии таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди бозори дохилии озуқаворӣ, пеш аз ҳама ба баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ва сатҳу сифати зиндаги аҳолӣ равона карда шудааст. Дар расми 3.1. дар асоси омӯзиш ва таҳлили асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ механизмҳо, усулҳо ва фишангҳои асосии дастгирии давлатии самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа ва таъмини сатҳи бехатарии озуқаворӣ оварда шудааст.

Расми 3.1. Усулҳои асосии танзими давлатии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Истифодаи механизмҳои мазкури дастгирии давлати самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои вилоят ба таъмини аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворecho безарари экологӣ, татбиқи чораҳои амалӣ барои ташкили шароитҳои мусоиди таъмини истиқлолияти озуқаворӣ ва рушди устувори минтақа мусоид менамояд. Илова бар ин ҳуқуқи истеҳсолкунандагони кишоварзӣ барои истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ аз нигоҳи иқтисодӣ-иҷтимоӣ бояд дар сатҳи баланд таъмин карда шуда, дар шароити рушди ҳамгироӣ ва кооператсияи истеҳсолӣ, ҷори намудани технологияи нав, зарур аст, ки истеҳсоли ҳарчӣ зиёди зироатҳои кишоварзӣ ва ташаккули кластерҳои агросаноатиро ба роҳ монем.

Усулҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар танзими давлатӣ - ин маҷмуи чорабиниҳои таъсиррасони давлатиест, ки бо ёрии онҳо шароитҳои мусоид барои самараноки истифодабарии иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо фароҳам оварда мешавад. Ин тадбирҳо бевосита ба ҳавасмандкуниҳои иловагии моддӣ ва пулӣ ё хатарҳои экологӣ вобаста мебошад. Усулҳои мазкур хоси рушди иқтисоди бозорӣ буда, паҳлӯҳои гуногун ва мураккаби рушди бозори озуқаворӣ, талабот ва таклифот ба маҳсулотҳои озуқаворӣ, рақобати софи корхонаҳои кишоварзӣ ва коркарди саноатии ашёи хоми он, инчунин хизматрасониҳои бозориро таъмин менамояд. Илова бар ин, маблағгузориҳои барномаҳои давлатӣ ва фармоишҳои минтақавӣ дар бахши рушди инфрасохтори бозорӣ, низоми хариди давлатии маҳсулоти озуқаворӣ барои ташкили захираҳои давлатӣ, низоми танзими сармоягузорӣ ва дастгирии давлатии рушди он ба анҷом расонида мешавад. Инчунин аҳамияти махсус дар раванд рушди комплекси агросаноатӣ ва бозори озуқаворӣ дар минтақаҳо мебозад.

Усулҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ мустақиман бо қувваи мақомотҳои давлатӣ такя намуда, ҳамчун маҷмӯи чорабиниҳо оид ба таъсири назорати давлатӣ ба натиҷаи субъектҳои хоҷагидорӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ амалӣ карда мешаванд. Тадбирҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ дар шакли тартиби таъмини озуқаворӣ,

назорат аз болои сифати хуроквори, ҳуқуқи истифодаи озуқаворӣ, қонунҳои танзимкунандаи бозори озуқаворӣ, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои истеъмолкунандагон, имтиёзҳо (квотирование), иҷозатдиҳӣ, ҷаримаҳо, назорат аз болои иҷроиши қонунгузориҳои амалкунанда ва ғайраҳо инъикос меёбанд.

Усулҳои маъмурӣ-ҳуқуқии танзими давлатии таъмини бехатарии озуқаворӣ хеле муҳим буда, бо мақсади рушди самараноки соҳаи кишоварзӣ ва танзими бозори озуқаврии минтақаҳо бо усулҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ кӯмак мерасонанд. Дар ин ҷо таъмини иҷроиши ин усулҳо ва воситаҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои озуқаворӣ, ки ба паст кардани сатҳи бехатарии озуқаворӣ ва беҳтар намудани вазъи хӯрокворӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ нигаронида шудаанд. Дар айни замон усулҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маъмурӣ-ҳуқуқӣ дар муносибатҳои муайяни субъектҳои хоҷагидорӣ фаълона иштирок варзида, танзимгари бозори озуқаворӣ, қабули қарорҳои дахлдори давлатӣ, инчунин аз ҷониби органҳои дахлдори давлатӣ назорати сифат ва миқдори зарурии маводҳои хурокввориро дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба сомон мерасонанд. Аз ин хотир, усулҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ бояд аз ҷиҳати иктисодӣ-иҷтимоӣ асоснок буда, механизмҳои идораи бозори озуқаворӣ дар асоси манфиатҳои иқтисодии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва давлат таҳия ва истифода карда шаванд.

Вобаста ба рушди бозори озуқаворӣ усулҳои маъмурӣ-ҳуқуқии танзими давлатӣ истифодаи низоми қонунгузории он барои масъалаҳои зерин равона карда мешавад:

- ташаккул, ҷойгиркунӣ, тағйир додан ва рушди инфрасохтори бозори озуқаворӣ, аз ҷумла хусусигардонии онҳо;
- танзими муносибатҳои савдою тиҷоратӣ дар бозори озуқаворӣ;
- маҳдудияти ҳокимияти инҳисорӣ дар бозори озуқаворӣ.

Ин низом бо ёрии усулҳои объективии иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маъмурӣ ва ҳуқуқӣ ба танзим даровaрда шуда, тавассути он ҳуқуқи истеҳсолкунандагони маҳсулоти гизоӣ, ки ба таъмини бехатарии озуқаворӣ, рушди аз ҷиҳати иқтисодӣ самарабахш ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ адолатона нигаронидашуда,

ҳамгироии сохторҳои ташкилӣ-иқтисодӣ аз нигоҳи технологӣ ва иқтисодӣ ба кишоварзӣ алоқамандро ташкил менамояд.

Усулҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ин маҷмӯи чорабиниҳои таъсирасонии давлатӣ мебошад, ки бо ёрии онҳо шароитҳои муайян барои таъмини бехатарии озуқаворӣ ва танзими бозори хӯрокворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ фароҳам оварда мешавад. Ин тадбирҳо бевосита ба ҳавасмандкунии иловагии моддӣ ва пулӣ, ё ин ки бо хатарнокии экологӣ алоқаманд мебошанд. Ин усул асосан хислати хосси иқтисоди бозорӣ буда, паҳлӯҳои гуногун ва мураккаби онро инъикос намуда, доираи инъикоси он тавассути густариши бозори озуқаворӣ, талабот ва таклифот ба маҳсулотҳои озуқаворӣ, рақобати софи корхонаҳои кишоварзӣ ва коркарди саноатӣ, хизматрасонию сармоявӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар шароити минтақаҳо вазни қиёсии танзими иқтисодӣ-иҷтимоӣ нисбат ба усули маъмурӣ-ҳуқуқӣ афзалияти бештар дорад. Вай аз таъсири талабот ва пешниҳоди мол, ташаккули захираҳои иқтисодӣ, хароҷот ва натиҷаҳои истеҳсолот, истеъмоли аҳолӣ, сиёсати буҷаи давлатӣ, андозбандӣ, танзими гардиши пул ва пешниҳоди қарзҳо, маблағгузории истеҳсолоти кишоварзӣ, танзими гумрукӣ, танзими нарх ва нархгузорӣ ва амсоли инҳоро дар бар мегирад. Усулҳои иҷтимоӣ-иқтисодии танзими бозори минтақавии озуқаворӣ тавассути фишангҳои зерин амалӣ карда мешаванд: фишангҳои молиявӣ-қарзӣ, нарх ва нархгузорӣ ба маҳсулотҳои озуқаворӣ, суғуртакунонии маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ ва озуқаворӣ, дастгирии иҷтимоии аҳолӣ дар минтақаҳо, дотатсия ва субсидияҳо ва ғайраҳо.

Инчунин маблағгузории барномаҳо ва фармоишҳои давлатӣ дар соҳаи рушди инфрасохтори бозорӣ дар минтақаҳо, низоми хариди давлатии маҳсулоти озуқаворӣ барои ташкили захираҳои давлатӣ, низоми ҷалби сармоягузориҳо ва дастгири давлатии рушди комплекси агросаноатӣ ва ташаккули бозори озуқаворӣ дар минтақаҳо низ шомил карда мешавад.

Давлат бояд барои амалисозии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ шароитҳои хуб фароҳам оварда, ҳамаи субъектҳои бозори озуқавориро бо

истифода аз низоми усулҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ танзим намуда, тавассути фишангҳои таъсирбахши танзими давлатӣ барои рушду равнақи минтақаҳои кишвар ҳамаҷониба кӯшиш намояд. Дар ин ҳолат, низоми тадбирҳое бояд амалӣ карда шавад, ки имконияти риояи ҳадди ақали манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои бозориро ба эътибор гирад. Ташкили бозори самараноки озуқаворӣ ва рушди инфрасохтори бозорӣ ва нуфузи давлатӣ бояд бештар буда, функсияҳои давлат то амалан назорат кардани вазъи бозор, яъне то ҳадди ақал коҳиш додани нархи маҳсулотҳои озуқаворӣ иҷро карда шавад.

Маҳз интихоби сохтори оптималии ҳамбастагии усулҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маъмурӣ-ҳуқуқии танзими давлатӣ ба самти сиёсати аграрӣ ва вазъи кунунии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографии минтақаҳои ҷумҳурӣ вобаста карда мешавад. Дар ин маврид, танзими давлатӣ бояд усулҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодиро якҷоя намуда, воситаҳои таъсиррасонеро интихоб намоянд, ки ба таъмини бозори озуқаворӣ ва раванди такрористеҳсоли рушди кишоварзӣ мусоидат намояд.

Танзими давлатии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ бояд хусусияти барномавии мақсаднок дошта, аз маҷмӯъи тадбирҳои ҳуқуқӣ-иқтисодӣ, ташкилӣ-маъмурӣ ва расидан ба ин мақсадҳоро, тавассути механизмҳои махсуси идоракунӣ, робитаҳои мустақим ва истеҳсолӣ ба роҳ монад. Ба ғайр аз ин, чораҳои танзимкунии вазъи бозори озуқаворӣ ва сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ дуруст интихоб карда шуда, истифодаи усули мақсадноки барномавиро дар робита ба таҳия ва татбиқи барномаҳои махсусгардонидашудаи рушди бозори озуқаворӣ барои намудҳои асосии озуқаворӣ ва истифодаи самараноки заминҳои таъиноти кишоварзиро дар минтақа дуруст ба роҳ монанд.

Фаъолияти самараноки бозор истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ ва заминаи моддӣ-техникии рушди инфрасохтори бозориро тақозо намуда, ҳамкории субъектҳои хоҷагидориро дар истеҳсол, хариди мол тибқи шартномаҳои давлатӣ, таъминоти ташкилотҳои савдо ва иҷрои шартномаҳои

хоҷагиҳоро ба сомон мерасонад. Бидуни таҳияи барномаи рушди минтақавии бозори озуқаворӣ ва инфрасохтори бозорӣ, инчунин таъсиси механизмҳои татбиқи он мушкилотҳо ҳалли худро намеёбанд. Таҳияи барномаҳои мазкур аз унсурҳои зерин таркиб ёфтаанд: рушди инфрасохтори бозорӣ, пешгӯии талабот ба молҳо ва хизматҳо, рушди робитаҳои иқтисодии байналмилалии бозори истеъмолии минтақавӣ, танзими давлатӣ ва дастгирии молиявии барномаи рушди бозори минтақавӣ, тавозуни мол ва захираҳои молиявӣ, сохтори ташкилӣ ва идоракунии маҳсулотҳои озуқаворӣ ва ғайраҳо.

Низоми танзими рушди бозори озуқаворӣ дар минтақа бояд ба самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, аз ҷумла истифодаи оқилонаи захираҳои замини кишоварзӣ, имконияти мустақилона истеҳсол намудани маҳсулоти асосии озуқаворӣ, ба таҳкими фаъолияти соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва рушди инфрасохтори бозорӣ нигаронида шавад (расми 3.2.).

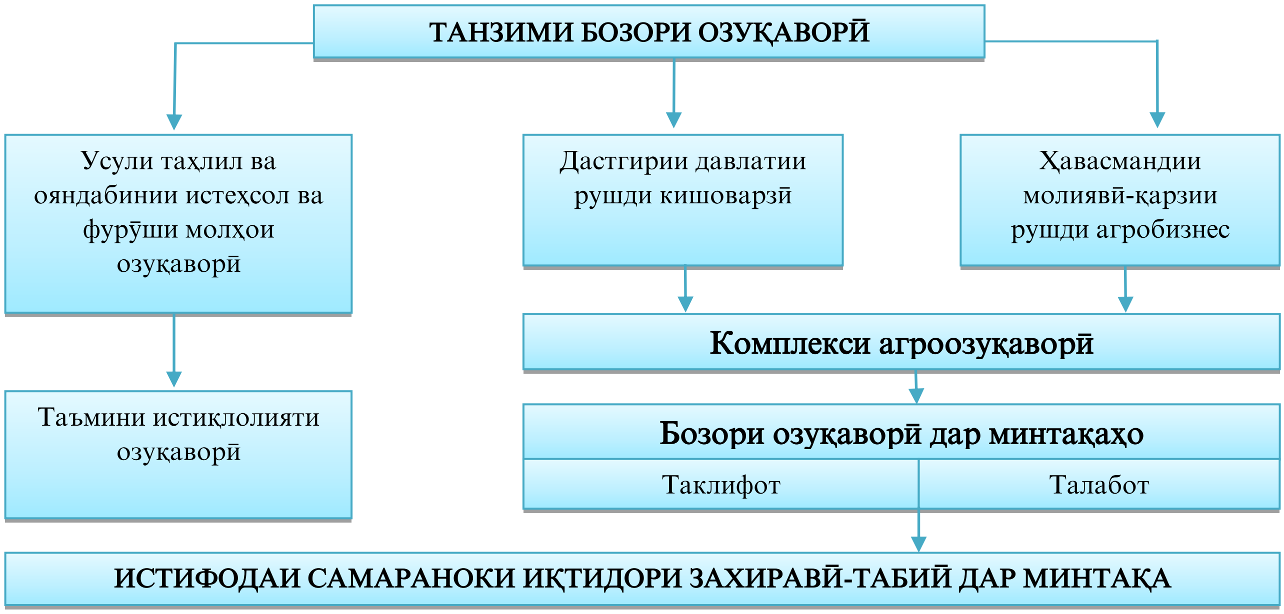

Расми 3.2. Сохтори иҷтимоӣ-иқтисодии танзими рушди бозори озуқаворӣ дар минтақа

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бо ёрии фишангҳои дар боло овардашуда давлат рушди бозори озуқаворӣ ва соҳаи кишоварзиро танзим намуда, барои таъмини аҳолӣ бо озуқавории ватанӣ ва таъмини истиқлолияти озуқаворӣ заминаҳои мусоид фароҳам месозад. Мақсади асосии сиёсати давлатӣ фароҳам овардани шароити мусоиди

иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва экологӣ барои рушди комплекси агроозуқаворӣ ва минтақа дар маҷмӯъ мебошад.

Танзими давлатии самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, банақшагирии дарозмуддат ва миёнамуҳлати фаъолияти он ва муайян намудани дурнамои рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар ҳалли масъалаҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ мақоми махсус дорад. Лекин, дар шароити иқтисоди бозорӣ ба масъалаи банақшагирии стратегӣ ва дурнамои рушди комплекси агросаноатӣ диққати зарурӣ дода намешавад, ки он куллан тағийр дода шавад. Илова бар ин, дар айни замон мақоми ояндабинии миёнамуҳлат ва дарозмуҳлатро дар механизми иҷтимоӣ-иқтисодии идоракунии КАС аз нигоҳи илмӣ бояд асоснок намуд.

Усулҳои таъсири мустақими танзими давлат дар он инъикос меёбад, ки субъектҳои иқтисодӣ маҷбуранд на дар асоси интихоби мустақиляти иқтисодӣ, балки аз рӯйи дастурҳою фаромоишҳо қарор қабул кунанд. Барои намуна, биёед қонунгузории андоз, қоидаҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи хароҷоти истеҳлотӣ, расмиёти буҷетӣ ва сармоягузории давлатиро номбар кунем. Усулҳои мустақим аксар вақт ба туфайли зуд ба даст овардани натиҷаи иқтисодӣ самаранокии баланд доранд. Бо вуҷуди ин, онҳо як нуқсони ҷиддӣ доранд - дар раванди бозор монеаҳои воқеӣ эҷод мекунанд. Усулҳои танзими ғайримустақим дар он зоҳир мешаванд, ки давлат ба қарорҳои иқтисодии қабулкардаи субъектҳо бевосита таъсир намерасонад. Он танҳо заминаи ҷалби субъектҳоро ба сӯйи он имконоте фароҳам меорад, ки ҳангоми интихоби мустақили қарорҳои иқтисодӣ ба ҳадафҳои сиёсати иқтисодии давлат мувофиқат кунанд.

Асосан усулҳои таъсири давлат нисбат ба соҳаҳое бештар амалӣ карда мешаванд, ки аз ҷиҳати стратегӣ муҳим буда, дар шароити бозор ба дараҷаи кофӣ самаранок фаъолият намекунанд, ки ба ин соҳаи кишоварзӣ пеш аз ҳама дохил карда мешавад, ки нисбати дигар соҳаҳои иқтисодиёт талабот ва таклифот ба маҳсулотҳои он зиёд буда, вазъи воқеии зиндагии аҳолӣ ва даромади истеъмолкунандагонро муайян менамояд.

Маҷмӯъи тадбирҳо оид ба мусоидати рушди бозори озуқаворӣ ва таъмини мутавозуни талабот ва пешниҳод бояд ин омилҳоро ба назар гирад:

- ҳавасмандии истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ тавассути истифодаи танзими андоз, қарзҳо ва ғайра;

- танзими нархҳо ва тарифҳо ба маҳсулотҳои озуқаворӣ;

- ташкили фармоиши давлатӣ барои маҳсулоти хӯроквории дорои аҳамияти иҷтимоӣ дошта;

- рушди бозорҳои яклухти хӯрокворӣ;

- такмили робитаи корхонаҳои кишоварзӣ ва савдои хӯрокӣ умумӣ;

- танзими воридот ва содироти маҳсулотҳои озуқаворӣ;

- ёрдампулӣ ва ҳифзи иҷтимоии гурӯҳҳои камбизоати аҳолӣ.

Дар раванди фаъолияти иқтисодӣ самаранокии фаъолияти бозори озуқаворӣ мустақиман аз маҷмӯъи омилҳое вобаста мебошад, ки асоси онро танзими давлатӣ ташкил медиҳад. Давлат бо ёрии фишангҳои иқтисодӣ ба ташаккулёбии субъектҳои иқтисодии кишоварзӣ ва бозори озуқаворӣ таъсири мустақим ва ғайримустақим мерасонад. Ҳадафи асосии сиёсати давлатӣ дар ин маврид фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва дастгирии рушди самараноки комплекси агроозуқаворӣ мебошад.

Мақоми муҳимро дар амалӣ намудани механизми иҷтимоӣ-иқтисодии танзими давлатии комплекси озуқаворӣ пешгӯӣ ва банақшагирии дарозмуддат ва миёнамуҳлат ишғол менамояд. Аммо, дар шароити ташаккули бозори озуқаворӣ ба масъалаҳои банақшагирии стратегӣ пешгӯйӣ дар комплекси агросаноатӣ айни ҳол диққати зарурӣ дода намешавад. Камбудиҳо аз қабили низоми банақшагирӣ ва тақсимот аксари вақт ба тариқи худкор ба банақшагирии муосир гузаронида мешавад. Дар айни замон мақоми пешгӯйи ва банақшагирии миёнамуҳлат ва дарозмуддат дар механизми иҷтимоӣ-иқтисодии идоракунии комплекси агросаноатӣ аз ҷиҳати илмӣ асоснок бояд карда шавад. Ҳангоми гузариш ба иқтисоди бозорӣояндабинӣ ва банақшагирӣ ҳамчун функсияҳои фаъолияти идоракунӣ на танҳо мавқеи худро дар низоми

механизми иҷтимоӣ-иқтисодӣ нигоҳ медорад, ки доираи таъсири худро ба истеҳсолоти кишоварзӣ мерасонад.

Таҳияи барнома ва низоми тадбирҳои рушди бозори озуқаворӣ ба мақомоти идоракунии минтақавӣ имкон медиҳад, ки сиёсати ягонаи иқтисодӣ ва илмӣ-техникиро дар самти тағйир додани инфрасохтори бозорӣ амалӣ намуда, муносибати комплексиро ба рушди тамоми унсурҳои бозори минтақавии озуқаворӣ, инчунин ҳамкории судманд ва ҳамоҳангсозии манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидории ширкаткунанда ва рушди бозори истеъмолиро таъмин намоянд.

Ҳангоми таҳияи асосҳоиояндабинӣ ва таҳлилӣ дурнамои рушди бозори озуқаворӣ, тақсимоти ҳудудии меҳнат дар бозори хӯрокворӣ пешбинӣ карда мешавад, ки дар он ҳар як минтақа дар асоси хусусиятҳои табиӣ ва иқтисодӣ асосан рақобатпазиртарин маҳсулотро дар бозорҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ истеҳсолшаванда таъмин карда тавонад. Гузариш ба бозори озуқаворӣи танзимшаванда инчунин зарурати пурра кардани мундариҷаи пешгӯйи рушд ва ҷойгиркунии маҷмӯи хӯрокворӣро бо роҳи асоснок кардани ҳаҷм ва динамикаи воридот ва робитаҳои байниминтақавӣ ба миён меорад, ки ин самараи умумии фаъолияти онро дар низоми хоҷагии халқи кишвар афзоиш медиҳад.

Масъалаи муҳим дар муносибатҳои бозори озуқаворӣ ва давлат сиёсати содирот ва воридот мебошад. Танзими давлатии муносибатҳои содиротӣ-воридотӣ тавассути маҳдудиятҳои воридотӣ ва субсидияҳои содиротӣ амалӣ карда мешавад. Барои ҳифзи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии ватанӣ аз воридоти маҳсулоти арзони кишоварзӣ ва озуқаворӣ, давлат бояд квотаҳои воридотиро татбиқ кунад. Хусусиятҳои соҳавии кишоварзии ватанӣ ва имконияти таъмин намудани баъзе намудҳои маҳсулотро низ ба назар гирифтан лозим аст.

Яке аз механизмҳои муҳимтарин ва муассиртарини дастгирии давлатӣ ин барномаҳои мақсадноки минтақавӣ ба ҳисоб меравад, ки сатҳи таъминоти бехатарии озуқавориро тавассути ҷалби сармоягузориҳои ватанӣ ва хориҷӣ, дастгирии давлатӣ барои минтақаҳои алоҳида ба даст овардан мумкин аст.

Барномаҳои минтақавии мақсаднок муҳимтарин фишанги дастгирии давлатии бехатарии амнияти озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар мебошад.

Маълумотҳо дар бораи ҳолат ва рушди бозори минтақавии озуқаворӣ фишанги муҳим барои танзими давлатӣ мебошад. Ин маълумотҳо ба сохторҳои давлатӣ имкон медиҳад, ки равандҳои таъминоти аҳолии минтақаҳоро бо маҳсулотҳои озуқаворӣ назорат намуда, дар асоси ин чораҳои заруриро татбиқ намоянд. Таҳлили вазъи бозори озуқаворӣ имкон медиҳад, ки ҷиҳатҳои заифи онро муайян карда, дар ин замина усулҳои таъсири давлатро ба сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ ба воситаи усулҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба роҳ монем.

Хусусияти дигари ин низом дар он аст, ки бахшҳои давлатӣ ва хусусиро дар заминаи баробарӣ муттаҳид намуда, мақомоти давлатӣ низоми муосири танзими иқтисодиётро бидуни халалдор кардани механизмҳои мувозинати бозор ба даст меоранд. Низоми танзими муносибатҳои иқтисодии комплекси агросаноатӣ зернизомҳои танзими молиявӣ, буҷетӣ, қарзӣ, андоз ва нархгузориро дар бар мегирад, ки ҳадафи асосии онҳо таъмини мувозинати талабот ва пешниҳод, истеъмол, ҷамъоварии маҳсулот ва фурӯши он ба ҳисоб меравад.

Механизми дигари муҳимми танзими давлатии бозори озуқаворӣ танзими нархҳо мебошад, ки ба рафъи нобаробарии нархҳо ва нобаробарии миёни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва истеъмолкунандагон равона карда шудааст. Ин яке аз мушкилоти муҳим дар доираи таъмини бехатарии озуқаворӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, таъмини бомуваффақияти маҳсулотҳои озуқаворӣ бештар аз низоми оптималии нарх ва нархгузорӣ вобаста мебошад. Дар айни замон, принсипҳои умумии танзими нарх имкон медиҳад, ки нақшаҳои гуногуни танзими нархҳо истифода шуда, вобаста ба вазъи бозори озуқаворӣ амалӣ карда шавад. Дар якҷоягӣ бо механизми нархгузорӣ, ки асосан дар зери таъсири талабот ва пешниҳоди маҳсулотҳои озуқаворӣ ташаккул мeёбад, механизми танзими давлатӣ низ истифода бурда мешавад, ки он мақсаднок, кафолатнок, ҳадди ақал ва устувор бояд бошад.

Вазифаи асосии танзими нархҳои бозори озуқаворӣ ташкили фоидаи ҳамаи иштирокчиёни он (истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ ва истеъмолкунандагон) буда, барои муайян кардани нархҳои кафолатноки давлатӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ дар ҷумҳурӣ истеҳсолшуда, ҳифзи гумрукӣ, маблағгузории хариди маҳсулоти озуқаворӣ ба фонди захиравии давлатӣ равона карда шудаанд.

Нархҳои мақсаднок барои амалиётҳои ҳисоббаробаркунӣ, барқароркунии хароҷот ва даромади муайяни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ муқаррар карда мешавад, ки сатҳи максималии нархҳои дохилиро соҳиб буда, дар аввали сол дар сатҳи аз бозор баланд муқаррар карда мешавад. Нархҳои кафолатноки маҳсулоти озуқаворӣ аз ҷониби давлат барои хариди маҳсулоти зиёдатии кишоварзӣ барои фонди давлатии озуқаворӣ муқаррар карда мешавад ва он бояд хароҷотҳоеро пӯшонад, ки таъмини бехатарии озуқавории аҳолиро дар минтақаҳои ҷумҳурӣ таъмин карда тавонад.

Бояд қайд кард, ки дар чунин шароит давлат бояд истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро пешакӣ дар бораи ниятҳои хариди кафолатнок огоҳ сохта, аз мақсадҳои ришвахӯрии миёнаравони тиҷоратӣ ҳимоя намоянд. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки миёнаравҳои савдо нисбат ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ пештар дар бораи хариди давлатӣ маълумот мегиранд, тамоми маҳсулотро бо нархҳои маъмул дар бозор харида, ба давлат мефурӯшанд. Дар чунин ҳолатҳо, чораҳои дастгирии давлатӣ нисбати истеҳсолкунандагони хӯрокворӣ бесамар мебошад.

Боварӣ ҳаст, ки низоми пешниҳодшудаи чораҳо оид ба таҳияи механизми танзими давлатии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо барои таъмини аҳолӣ бо озуқаворӣ шароити объективӣ фароҳам меоварад. Татбиқи чораҳои андешидашуда, дар навбати худ имкон медиҳад, ки на танҳо соҳаи кишоварзӣ, балки тамоми комплекси аграрию озуқаворӣ рушд намояд.

Хулосаи зербоби 3.1.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлил ва чорабиниҳои андешидашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки танзими давлатии таъмини бехатарии озуқаворӣ - ин

маҷмӯъи тадбирҳоест, ки давлат бо ёрии фишангҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ амалӣ намуда, дар якҷоягӣ бо механизмҳои бозорӣ аҳолиро бо озуқавории худӣ таъмин намуда, робитаҳои устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ, истеҳсолии комплекси агросаноатиро дар занҷираи ягонаи ташкилӣ-технологӣ нигоҳ медорад, ки он аз фароҳам овардани шароити муътадили фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ тақозо менамояд, ки миёни онҳо асоситаринашон инҳоянд:

- фароҳам овардани заминаи боэътимоди меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои фаъолияти самараноки бозори озуқаворӣ дар минтақа дар робита ба танзими давлатии рушди комплекси агросаноатӣ, дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ, кафолати давлатии таъмини аҳолии минтақа бо маҳсулотҳои сифати баланд, такмил додани заминаи қонунгузории низоми таъмини бехатарии озуқаворӣ ва ғайра;

- гузариш ба усулҳои иҷтимоӣ-иқтисодии танзими давлатии таъминоти озуқаворӣ ва рушди бозори озуқаворӣ дар минтақа ва рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ аз рӯйи таъйиноти функсионалӣ, ки барои нигоҳдории муътадили таъминоти аҳолӣ бо маводи озуқаворӣ равона гардида, ҳамчун самти калидии танзими давлатӣ дар минтақаҳои кишвар ба ҳисоб меравад;

- фароҳам овардани рушди ташкилӣ-истеҳсолии инфрасохтори бозорӣ, ҳуқуқҳои истеҳсолкунандагони маҳсулоти ватанӣ, ташкилотҳои давлатию тиҷоратӣ, муассисаҳои машваратӣ ва маркетингӣ, ташаккул ва танзими бозори маҳсулотҳои кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаворӣ, таҳлил ва пешгӯии истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти хӯрокворӣ, суғуртакунонии молу маҳсулотҳои кишоварзӣ ва дигар амалиётҳои оид ба рушди бозори озуқаворӣ;

- дар қонунгузории амалкунанда ворид намудани имтиёзҳои андозӣ ва қарзӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва тоза нигоҳдорандаи муҳити зист, ҳимояи манфиатҳои иқтисодии молистеҳсолкунандагони ватанӣ дар бозори минтақа, дигар хароҷотҳо барои танзими бозори озуқаворӣ бо назардошти афзоиши меъёри андозҳо ва

пардохтҳо, ки садди роҳи пинҳонкунии маҷбурии нархи воқеии маҳсулоти озуқаворӣ мегардад;

- нигоҳ доштани тамоюли афзоиши истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолӣ, тавассути истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва корхонаҳои коркарди саноатӣ дар заминаи истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақаҳо ва танзими давлатии таъминоти озуқаворӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ ва амсоли инҳо;

- ёрмандии давлатии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ, такмилдиҳии низоми омӯзиш, тайёркунӣ ва бозомӯзии мутаххасисон дар соҳаи комплекси агросаноатӣ, дастгирии давлатии рушди илм ва фаъолияти инноватсионӣ ва ғайра.

Ҳамин тариқ, танзими давлатии таъмини бехатарии озуқаворӣ, пеш аз ҳама, ба стратегияи таъмини озуқаворecho кишвар нигаронида шуда, танҳо дар мавриди комёб шудан ба сиёсати нави агроозуқаворӣ, ки ба ҷанбаҳои мушаххаси тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоии дарозмуҳлати минтақаҳои ҷумҳурӣ асос ёфта, амалан татбиқ мегардад.

3.2. Истифодаи оқилонаи заминҳои кишоварзӣ ҳамчун омили муҳими таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа

Яке аз самтҳои муҳими танзими давлатии таъмини бехатарии озуқавории аҳолӣ ин самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа ба ҳисоб меравад. Татбиқи амалии стратегияи миллии рушди иқтисодиёт дар минтақаҳои кишвар маҳз ба самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ, аз ҷумла заминҳои кишти кишоварзӣ, захираҳои меҳнатӣ ва захираҳои молиявӣ равона карда шудааст. Ин ҷо, ба сифати фишанги муҳим ҷалби маблағҳои ғайрибуҷетӣ, сармояҳои хориҷӣ ба рушди комплекси агросаноатӣ бо роҳи ташкили кластерҳои минтақавӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ, ки дар натиҷаи он ҷараёни рушди минтақа тез таъмин мегардад.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои кишвар барои солҳои 2020-2025 ба масъалаи ҷалби сармояҳо ба рушди рушди минтақа, бахусус, соҳаи иқтисодиёти кишоварзӣ диққати махсус дода шудааст. Таносуби ҳаҷми сармоягузориҳо ба ММД, ки дар сенарияҳои дурнамои рушди иқтисодиёти миллии кишвар оварда шудааст, далели илман асоснок будани назари коршиносони ватанӣ ва ҳамтоёни хориҷии он мебошад.

Дар шароити муосир барои рушди иқтисодиёти кишвар саҳми калон сиёсати аграрии давлат мебозад, ки он доимо ба такмил ниёз дорад. Ба андешаи мо, бо мақсади истифодаи технологияи нави инноватсионӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ бояд ҳамаи шароитҳо таъмин карда шавад. Бар замии ин, дахолати давлат то он замоне зарур аст, ки бахши кишоварзӣ ба ҳадди ақалли рушди устувори худ расад. Илова бар ин, мақомотҳои давлатӣ бояд дар раванди истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ кӯмаки худро расонанд. Барои амалисозии сиёсати аграрӣ дар минтақа бояд стратегияи рушди соҳаҳои кишоварзӣ куллан тағйир дода шуда, ба рушди бозори дохилии озуқаворӣ барои солҳои тӯлонӣ хизмат намояд.

Фаъолияти самараноки комплекси агроозуқаворӣ дар шароити минтақаҳо аз ҳолат ва истифодаи оқилонаи иқтидори захиравӣ-табиӣ (ба мисли захираҳои табиӣ, меҳнатӣ ва дигар захираҳо) ва кулли омилҳои гуногуни минтақавӣ ба монанди, таҷрибаи таърихии заминдорӣ, фарҳанги маданияти заминдорӣ, омилҳои иқлимӣ ва ғайра вобастагӣ дорад, ки дар ниҳояти кор ба таъмини бехатарии озуқаворӣ ва сатҳи зиндагии аҳолӣ бе таъсир намемонад. Барои баҳодиҳии самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ нишондиҳандаҳои махсус зарур мебошад, ки таъсири онҳо ба раванди ҷараёни истеҳсолот ва сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ таъсири худро мерасонад.

Барои арзёбӣ ва таҳлили истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ- табиӣ минтақаҳо, хусусиятҳои хос ва имконияти истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва омилҳои биоиқлимӣ, ки ба натиҷаҳои ниҳоии истеҳсолоти КАС-и таъсир мерасонанд, ба назар гирифтан зарур мебошад. Ин ҷо, истифодаи

самараноки захираҳои табиӣ, махсусан,, захираҳои замину об нишондиҳандаҳои ибтидоӣ ба ҳисоб рафта, сарфи хароҷотҳои моддӣ ва пулиро барои самаранокии иқтисодиёти минтақаҳо баланд бардошта, дар таъмини бехатарии озуқаворӣ саҳми калон доранд.

Дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар минтақаҳои кишвар бояд ба ҳамгироии иқтисодиёт ва таъмини истиқлолияти озуқаворӣ мусоидат намояд. Бархӯрдҳои гуногуни ҳалли масъалаҳои истифодаи самараноки иқтидори табиӣ-захиравӣ дар минтақаҳо, принсипҳои умумии таъминоти бехатарии озуқаворӣ дар фазои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, қоидаҳои умумии ҳамкории иқтисодии минтақаҳо ва субъектҳои хоҷагидорӣ дар навбати худ тақозо менамояд. Ба ибораи дигар, маҳз маҷмӯи ҳама имконотҳо, усулҳо, захираҳои табиӣ метавонанд барои қонеъ кардани ниёзҳои моддӣ ва маънавии ҷомеа истифода шавад.

Иқтидори захиравӣ-табиии минтақа - ин қисмати захираҳои табиӣ ва иқтисодие мебошад, ки ба таври васеъ дар фаъолияти хоҷагидорӣ зимни имкониятҳои додашудаи техникӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа бо шарти нигоҳдории ҳолати муҳити зисти одамон ҷалб карда мешавад. Нерӯи захиравӣ-табиӣ воқеъ дар ҳудуди ҷуғрофии минтақа, ки аз ҷиҳати экологӣ-иқтисодӣ баҳо дода мешавад, ба таркиби боигарии миллии минтақаҳо дохил мегардад. Бо ибораи дигар, ин маҷмӯи захираҳои табиӣ, шароитҳо ва равандҳоест, ки аз як тараф, асоси марзӣ ва захиравии фаъолияти иқтисодии минтақаҳо ва аз ҷониби дигар, ҳамчун объекти таъсироти антропогенӣ ба он муқобилро дорост.

Иқтидори захираҳои табиӣ - ин қобилияти низомҳои табиӣест, ки маҳсулоти барои инсоният заруриро барои қонеъ гардонидани ниёзҳои инсонӣ, яъне имконияти куллӣ барои қонеъ кардани талаботи аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқавориро дошта бошад. Ҳар қадаре, ки иқтидори захираҳои табиии минтақа баланд бошад, имкониятҳои таъмини маҳсулоти озуқаворӣ васеътар мегардад. Ин ҳолатро бо ду сабаб тавсиф додан мумкин аст. Якум, иқтидори захиравӣ-табиӣ объекти махсуси идоракунӣ мебошад. Дар навбати худ, идораи самараноки истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа ба истифодаи

оқилонаи онҳо ва ба даст овардани самараи ҳадди ақали захираҳои маҳдуд равона карда мешавад. Баъдан, иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа доимӣ набуда, хусусиятҳои объективии иқтидори захиравӣ дар таносубҳои мухталифе, ки дар минтақа ташаккул меёбад, динамика ва ҳалли вазифаҳои стратегии рушди иқтисодии минтақа, таъмини бехатарии озуқаворӣ ва самти иҷтимоии онро инъикос менамояд.

Қайд кардан зарур аст, ки қариб ҳамаи захираҳои табиӣ дар раванди истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ иштирок менамоянд. Аммо, бояд як гурӯҳ захираҳои асосиро ҷудо кардан зарур аст, ки онҳо бевосита дар истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ хизмат мекунанд, ба мисли: захираҳои замин ва ҷангал, захираҳои обӣ, шароити агроиқлимӣ ва биологӣ ва ғайра. Омилҳои агроиқлимӣ, самараноки истеҳсоли соҳаи кишоварзӣ ва ҳосилхезии заминҳои кишоварзӣ, таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо имконпазир мебошад (ҷадвали 3.1.).

Ҷадвали 3.1.- Функсияи иқтидори захирави-табиӣ дар комплекси агрозуқаворӣ

Функсияҳо	Зазираҳои замин	Минералҳо	Захираҳои ҷангал	Захираҳои обӣ	Хавои атмосферӣ	Захирахои фароғатӣ-маишӣ
Ашёвӣ	х	х	х	х	х	х
Комплекси озуқаворӣ				х	х	
Фароғатӣ (маишӣ)	х		х	х	х	х
Соҳаи кишоварзӣ	х		х	х	х	
Муҳофизатӣ	х		х		х	
Нақлиётӣ	х				х	
Ҷойгиркунии обеъктҳои сохтмонӣ, саноатӣ ва дигар эҳтиёҷотҳо)	х	х		х		
Муҳофизат ва танзими захираҳои обӣ	х		х			

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз руйи адабиётҳои ватанӣ ва хориҷӣ. Данилов-Данильян В.И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) // Экономика и математические методы. - 2003. - № 2. - С. 14-18.

Ин вазъ дар баробари камчинии заминҳои кишоварзӣ ва рушди комплекси агроозуқаворӣ зарурати истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва беҳдошти муҳити зист, такрористеҳсол, ҳифз ва муҳофизати иқтидори захиравӣ-табииро барои ҳалли якҷояи мушкилоти экологӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ тақозо менамояд. Аз ин рӯ, мо бояд дар бораи имкониятҳои баланд бардоштани ҳосилнокии захираҳои замину об ва беҳдошти вазъи зиндагии аҳолӣ дар минтақаҳо кӯшиш зиёд ба харҷ диҳем.

Дар мавриди вазъи кунунии таъминоти аҳолии минтақаҳо бо маводи озуқаворӣ инро бояд қайд кард, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ ва шаклҳои гуногуни моликиятдорӣ ба замин дар соҳаи кишоварзӣ, харобшавӣ ва таназзулёбии захираҳои табиӣ нисбат ба дигар захираҳои иқтисодии минтақавӣ назарас мебошад. Ин ҷидду ҷаҳди мунтазами иқтисодиёти минтақаҳо, зарурати тақсими таносуби захираҳои замину обро дар миёни зеркомплексҳои соҳавии растанипарварӣ ва чорводорӣ, ки бо иқтидорҳои истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ ва ашёи хом барои саноат сахт машғуланд, ҷоноктар менамояд.

Ба ғайр аз ин, дар раванди таҷдиди корхонаи кишоварзӣ ва рушди шаклҳои нави хоҷагидорӣ, сатҳи истифодаи фондҳои асосии соҳаи кишоварзӣ, низоми обтаъминкунӣ, ки аз ҳисоби маблағҳои буҷети давлатӣ маблағгузорӣ карда мешавад хеле коҳиш ёфта, вазъи заминҳои обёришаванда дар минтақаҳо дар ҳолати мушкил боқӣ мондааст. Аз ин хотир, «…ба сохтори нави самараноки истеҳсолоти кишоварзӣ дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ, кумакҳо (субсидияҳо)-и давлатӣ зарур мебошад, ки ҳавасмандиҳои истеҳсолкунандагони ва истеъмолкунандагони маҳсулотҳои кишоварзӣ зарур мебошад…».[40] Ин вазъ дар шароити минтақаҳои ҷумҳурӣ шарти муҳимми гузариши комплекси агросаноатӣ (КАС) ба рушди устувори иқтисодӣ ва таъмини аҳолӣ бо маводҳои озуқаворӣ ба ҳисоб меравад.

Мақсади асосии баланд бардоштани самарнокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ - ин рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ ва таъмини бехатарии

---

[40] Ганиев Т.Б. Проблемы устойчивого развития сельского хозяйства (на примере Республики Таджикистан). //Т.Б. Ганиев- М.: Диалог-МГУ, 1996. - С.17.

озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, бо назардошти хусусияти хосси минтақаҳо асосноккунии консептуалии алоқамандии рушди корхонаҳои кишоварзӣ ва бозори озуқаворӣ барои ҳалли иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои ҷумҳурӣ зарур мебошад. Самти асосии ин консепсияро модели рушди устувори минтақаҳо ташкил медиҳад, ки дар он самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ, мувофиқгардонии низоми экологии минтақаҳо ҷойи махсусро ишғол менамояд. Ин раванд моро водор месозад, ки дар фикри мувозинати иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва экологии минтақаҳо буда, тавассути танзими давлатӣ бехатарии озуқавиро таъмин намоем.

Дар ин вазъият таҳлили иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва муайян намудани самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ дар асоси тамоюли рушди иқтисодии минтақаҳо зарур мебошад. Истифодаи техника ва технологияи нави парвариши зироатҳои кишоварзӣ, талабот ва таклифот ба маводҳои озуқаворӣ, вазъи экологӣ ва дигар омилҳои истеҳсолоти кишоварзӣ низ дар ин раванд муҳим аст. Дар баробари ин, баъзе намудҳои фаъолияти соҳаи кишоварзӣ, ҳифз ва такрористеҳсоли захираҳои замин, шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва рушди соҳибкорӣ, истифодаи васеътари танзими давлатии бозори озуқаворӣ низ бояд тақвият дода шавад.

Ташаккули шаклҳои гуногуни моликият ва идораи захираҳои замину об дар соҳаи кишоварзӣ, таҳлили иҷтимоӣ-иқтисодӣ як қатор усулҳои нави услуби баҳои самаранокии онҳоро ба миён меорад. Низоми нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ, усулҳои баҳодиҳии иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақаҳо низ тағйир меёбад. Чӣ тавре ки ба мо маълум аст дар шароити моликияти давлатӣ ва иқтисодиёти нақшавӣ меъёри асосии самаранокӣ - ин нишондиҳандаи самаранокии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва истифодаи захираҳои замину об ба ҳисоб мерафт ва ифлосшавии муҳити зист ва сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ аз назари тадқиқот дур монда буданд.

Таҷрибаи бисёр кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар шароити минтақаҳо зарурати дигар намудани муносибат ба муайян намудани меъёри самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ба миён меояд. Меъёрҳои

асосӣ - ин арзишҳои инсонӣ, шароити иҷтимоӣ-демографӣ ва самараи миқдор ва сифати озуқаворӣ, рушди устувори минтақаҳо, ба эътибор гирифтани омилҳои экологӣ, фароҳам овардани шароит барои зиндагии шоистаи аҳолӣ мебошад.

Дар шароити минтақаҳои ҷумҳурӣ хусусиятҳои табиӣ-иқлимии минтақа ба рушди низоми заминдорӣ мусоидат намуда, риояи талаботи таъмини бехатарии озуқавориро ба роҳ монем, ки он дар навбати худ аз чунин омилҳо ва шароитҳо таркиб меёбад:

- беҳтаргардонии таъминоти иттилоотии субъектҳои идоракунии истифодаи заминҳои кишоварзӣ дар минтақаҳо барои таъмини маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва безарар;

- баланд бардоштани самаранокии экологии истифодаи заминҳои кишоварзӣ, фароҳам овардани шароитҳо барои худтаъминкунии маводҳои озуқаворӣ дар минтақа;

- пурзур намудани назорати экологӣ ва мониторинги истифодаи заминҳои обёришаванда дар минтақаҳои ҷумҳурӣ;

- нигоҳдории ҳолати экологии заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар минтақа, роҳ надодан ба таназулёбии захираҳои замину об ва беҳдошти муҳити зист;

- баланд бардоштани дараҷаи масъулиятнокӣ барои риояи шартҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ ва истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ дар минтақа;

- баҳисобгирии ҷанбҳаи экологӣ-иқтисодии истифодаи захираҳои замину об дар соҳаи кишоварзӣ ва маълумотҳо оид ба ҳисоботҳои оморӣ, истисно намудани арзиши объектҳои муҳофизатии минтақа;

- ҷорӣ намудани назорати дуруст аз болои риояи реҷаи истифодаи захираҳои обӣ дар минтақа ва асосҳои тағйирдиҳии таъиноти мақсаднокӣ онҳо;

- пурзур намудани танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ;

- такмили усул ва методикаи баҳодиҳии пулии истифодаи заминҳои кишоварзӣ ва низоми андози замин бо дарназардошти хусусиятҳои хоси минтақа ва ғайра;

Ин омилҳо барои баҳои муайян намудани арзиши экологӣ-иқтисодии захираҳои замину об, баланд бардоштани самаранокии истифодабарии онҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Илова бар ин, «... захираҳои замин миёни дигар унсурҳои табиат мақоми махсус дошта, ҳамчун асоси ҳастии одамон, манбаи истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва маҳсулоти озуқаворӣ ва ҳамчун объекти моликиятдорӣ баромад менамояд...».[41]Ин хусусиятҳои захираҳои замин ҳамчун боигарии асосӣ ва ивазнашавандаи иқтидори захиравӣ-табиӣ, сарчашмаи асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар ии минтақа эътироф гардидааст.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки захираҳои замин ва об дар минтақа дар баробари дигар захираҳои иқтисодӣ омили муҳими рушди иқтисодиёти минтақа ба ҳисоб рафта, на танҳо барои қонеъгардонии ниёзҳои ҷомеа бо маҳсулотҳои озуқаворӣ, балки барои устувор нигоҳ доштани низоми агроэкологии минтақа нақши созгор дорад. Аз ин хотир, масъалаи самаранок истифодабарӣ, такрористеҳсол ва ҳифзи заминҳои кишоварзӣ ва дар ин замина таъмини аҳолӣ бо маводҳои озуқаворӣ яке аз вазифаҳои асосии илми иқтисодиёти минтақавӣ ба ҳисоб меравад.

Дар даврони гузариш аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ фақат тавассути самаранокии баланди истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ метавон таъмини бехатарии озуқавориро таъмин намуд. Зарурати такмили механизми иқтисодии истифодаи самараноки захираҳои замину об дар минтақаҳо ба он асоснок карда мешавад, ки дар шароити кунунӣ ягон нуқтаи назари умумӣ оид ба маҳак (ченак) ва нишондиҳандаҳои экологӣ-иқтисодии самаранокии истифодаи заминҳои кишоварзӣ мавҷуд нест. Ин ҳолат зарурияти тадқиқоти илмии мазкурро ба миён оварда, аз субъектҳои хоҷагидорӣ фаъолияти мақасаднокро тавассути баланд бардоштани самараноки

[41]Шералиев Э.Н. Ҷанбаҳои экологӣ-иқтисодии ислоҳоти замин - қисмати муҳими рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ //Э.Н. Шералиев. Паёми Донишгоҳи миллӣ (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иқтисодӣ. №1 (33). - Душанбе: «Сино», 2007. - С. 213.

иқтисодии истифодаи захираҳои замину об ва дар заминаи он таъмини бехатарии озуқавориро тақозо менамояд (ҷадвали 3.2.).

Ҷадвали 3.2. - Сохтори иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 (3 варианти муқоисавӣ)

Вариантҳо	Ҳамагӣ, иқтидори захиравӣ-табиӣ, %	Аз он ҷумла:			
		Фондҳои асосӣ	Захираҳои замин	Захираҳои обӣ	Захираҳои меҳнатӣ
I	100	48,1	40,5	1,52	9,88
II	100	36,2	40,2	2,6	21,0
III	100	48,2	40,8	1,3	9,7
Ба ҳисоби миёна аз рӯйи 3 варинат	100	44,2	40,5	1,8	13,5

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Дар маълумоти ҷадвали 3.2. мо сохтори иқтидори захиравӣ-табиӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ нишон медиҳем, ки ба ҳисоби миёна дар се варианти таҳлилӣ омилҳои табиӣ 50-60% иқтидори истеҳсолӣ ва захиравии минтақаҳоро ташкил медиҳад, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ бояд ба ин масъалаҳо диққати махсус дод.

Сатҳи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба вазъи таъминоти озуқаворӣ дар минтақа таъсири мусбӣ расонида, ба сатҳи маҳсулоти аз дигар кишварҳо воридшаванда низ таъсири худро мерасонад ва масъалаи асосӣ ин ҷо самаранокии иқтисодии истифодаи захираҳои табиӣ, бахусус, зхаираҳои замину об ба ҳисоб меравад. Гуногунии назарҳо оид ба муайян намудани самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ, меъёри муайян кардани самаранокии онро тавассути баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои замину об ба миён мегузорад.

Ин роҳи самаранокии таъмини бехатарии озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, он имкон медиҳад, ки роҳҳои дурусти рушди истеҳсолоти кишоварзиро чен намоем. Меъёри асосии самаранокӣ дар ин маврид қонуни умумии сарфаи вақт мебошад, ки ҳамчун омили асосии рушди устувори минтақа ва комплекси

озуқаворӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси соҳаи кишоварзӣ дар минтақа мебошад.

Таҳлили истифодаи захираҳои замину об дар соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ тайи даҳсолаҳои охир аз самаранокии пасти истифодаи онҳо, бад шудани вазъи бехатарии озуқаворӣ гувоҳӣ медиҳад. Аз ин хотир, ба омилҳои агроиқлимӣ, биологӣ, гидротехникӣ ва беҳдошти захираҳои табиӣ низ бояд аҳамияти махсус дод. Ин ҷо, раванди истифодаи захираҳои замини таъиноти кишоварзӣ бояд бо фаъолияти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, ба ҳалли ҳамаҷонибаи масъалаҳои муҳимми таъминоти маҳсулоти озуқаворӣ якҷоя карда шуда, дар ниҳояти кор ба ҳалли яке аз вазифаҳои асосии давлат - баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолӣ равона мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он кишварҳое шомил аст, ки захираҳои замин нисбат ба афзоиши аҳолӣ пурарзиштарин захираи табиӣ ба ҳисоб меравад. Аммо, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ҳаётан муҳимми соҳаи кишоварзӣ, аз қабили гӯшт, шир ва тухм, мутаносибан аз 9,0, 28 ва 5,5%-ро нисбат ба талаботи бозори истеъмолӣ ташкил медиҳад. Набудани шароити зарури барои коркард ва фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ талафоти калон оварда, ҳалли бехатарии озуқавориро дар минтақаҳо боз ҳам мушкил мегардонад. Илова бар ин, таъсири зиёд ба минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ, талафоти ғайриистеҳсолии захираҳои обӣ, маблағгузории нокифояи соҳаи кишоварзӣ боиси паст шудани сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ мегардад.

Дар вилояти Хатлон, чун мисли дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ, заминҳои корам омили асосии афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар даҳсолаҳои охир ба ҳар сари аҳолии минтақа майдони заминҳои кишоварзӣ, махсусан, заминҳои корам кам шуда истодаанд. Сабабҳои асосии ин равандро дар баланд бардоштани самаранокии истифодаи заминҳои кишоварзӣ таввасути «...баланд бардоштани ҳосилнокии заминҳои кишоварзӣ, имконияти истифодаи иқтидори мавҷудаи заминҳои лалмии наздикӯҳӣ, доманакӯҳҳо, канори роҳҳо ва соҳилҳо, барои таъмин намудани маводҳои озуқаворӣ, сӯзишворӣ, либос, сохтмони манзилҳо, марказҳои

агросаноатӣ, рушди инфрасохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ ...»[42] ба ҳисоб меравад.

Дар навбати худ, тақсимоти оқилона ва самаранокии истифодаи захираҳои замин дар минтақаҳо ба сатҳи некӯаҳволии аҳолӣ, фаъолият ва рушди соҳибкории хурду миёна дар низоми комплекси агросаноатӣ, коҳиш додани сатҳи бекорӣ ва афзоиши шуғли пурмаҳсули аҳолӣ, баланд бардоштани сатҳи бехатарии озуқаворӣ ва зиндагии шоистаи мардум таъсири калон мерасонад.

Бояд қайд кард, ки вилояти Хатлон бо як маҷмӯи бузурги рушдёфтаи комплекси агросаноатии худ фарқ мекунад. Аз замони Шӯравӣ ин минтақа ба парвариши меваҳои субтропикӣ ва навъҳои маҳиннахи пахта машҳур буд. Дар шароити кунунӣ ин соҳаҳо мавқеи муҳимро дар таҳкими содиротии иқтисодиёти минтақа ва манбаи даромад барои аҳолии кишвар ишғол мебошад. Тамоми маҳсулоти истеҳсолшудаи ин маҷмуи бузурги саноатию кишоварзӣ иштироки амиқи худро бевосита дар рафти ҷорӣ намудани инноватсияҳо равона месозад. Ин махсусгардонии минтақа ба сохтори истифодаи замин ва ташаккули механизми ташкилӣ-иқтисодии дастгирии соҳаи комплекси агросаноатӣ таъсири худро мерасонад (ҷадвали 3.3.).

Таҳлили арзёбии сохтори майдонҳои кишт дар минтақа аз рӯйи категорияҳои заминистифодабарандагон нишон медиҳад, ки дар 10 соли охир тамоюли коҳиш ёфтани майдони кишти заминҳои кишоварзӣ ба назар мерасад, ки он 20,4 ҳазор гектарро ташкил медиҳад. Дар ин раванд, бо назардошти омилҳое, ки самтҳои ояндаи рушди соҳаи кишоварзӣ ва комплекси агросаноатиро муайян менамоянд, аҳамияти махсус дорад. Муҳимтар аз ҳама шиддат ёфтани мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографии минтақаҳои мамлакат мушкилоти асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ мебошад. Ба сохтори ММД кишоварзии вилояти Хатлон аҳамияти махсус дода мешавад, ки

[42] Аминов И. Товарно-торговый бизнес в сфере продовольственного рынка в условиях перехода на индустриально-аграрный путь развития страны //И. Аминов. Вестник ТНУ. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2013. -№2/4 (114). -С. 3-9.

он беш аз 50%, аз ҷумла растанипарварӣ 70% ва чорводорӣ тақрибан ба сеяки он рост меояд.

Ҷадвали 3.3. - Динамика ва сохтори заминҳои кишти кишоварзӣ дар вилояти Хатлон дар аввали соли 2022, ҳазор га

Зироатҳои кишоварзӣ	**2005**		**2015**		**2022**		**2022/2005**	
	майдон		майдон		майдон		Тағйирот (+, -)	
	га	%	га	%	га	%	бо %	
Майдони кишт, ҳамагӣ	447,4	100,0	406,8	100,0	433,8	100	-13,6	96,9
Аз он ҷумла: зироатҳои ғалладонагӣ	197,9	44,3	201,0	49,4	192,0	44,3	-5,9	97,0
-зироатҳои техникӣ	187,7	41,9	123,0	30,2	132,8	30,6	-54,9	70,7
-картошка	6,9	1,5	11,5	2,8	11,8	2,7	4,9	171,0
-сабзавотҳо	12,6	2,8	29,0	7,1	36,4	8,4	23,8	2,9 мар.
-полезиҳо	6,6	1,5	13,1	3,2	15,8	3,6	9,2	2,4 мар.
-хӯроки чорво	35,7	8,0	29,2	7,3	45,0	10,4	9,3	127,1

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: 32 соли истиқлолияти давлатӣ//Маҷмӯи оморӣ. -Душанбе, АСПРТ, 2023. -С. 132-146.

Тайи солҳои охир аз ҳисоби кам шудани майдони кишти пахта васеъ намудани майдонҳои кишти дигар маҳсулотҳои кишоварзӣ хеле назаррас мебошад. Мувофиқи ҳисобу китобҳо аз 1 гектар майдони кишти пахта фоидаи хоҷагӣ ба ҳисоби миёна 1500-2000 долларро ташкил медиҳад, ки дар ҳамон майдони боғдорӣ мутаносибан 40000-45000 доллар мебошад. Инчунин коҳиш ёфтани нархи пахта ба соҳаи кишоварзӣ зарарӣ калон меоварад, ҳол он ки бунёди боғҳои интенсивӣ 2-3 солро дар бар мегирад. Хоҷагиҳои деҳқонӣ вақти интизоршавӣ надошта, ҳанӯз ҳам ба парвариши ҳосили пахта ва зироатҳои ғалладонагӣ машғул мебошанд.

Илова бар ин, дар қисми зиёди заминҳои обёришаванда рушди соҳаи кишоварзӣ ғайриимкон мебошад. Муайян карда шудааст, ки зиёда аз чор се ҳиссаи заминҳои мазкур барои истеҳсоли зироатҳои кишоварзӣ ғайриимкон мебошад. Қисми асосии он боришоти ночизеро гирифта, бидуни обёрӣ дар онҳо парвариши зироатҳои кишоварзӣ ба роҳ монда мешавад. Инчунин минтақаҳое

мавҷуданд, ки иқлими онҳо барои парвариши зироатҳои кишоварзӣ хеле хушк буда, дар онҳо фақат истеҳсоли алафҳои табиӣ барои хуроки чорво ташкил карда шудаанд. Дигар минтақаҳои кӯҳистон бошад барои парвариши зироатҳо ба миқдори кофӣ боришот намерасад, ки ҳосилашон хеле паст мебошад.

Масъалаи муҳиме, ки дар шароити саноатикунонии минтақаҳои Тоҷикистон тайи солҳои охир дучор омадааст, ин набудани усул ва шаклҳои нави муайян кардани меъёрҳо ва муҳлатҳои низоми обёрии зироатҳои кишоварзӣ мебошад. Аз ин рӯ, корхонаҳои кишоварзӣ бо истифода аз меъёрҳои кӯҳна кор мекунанд, ки ба хатогиҳои калон, бидуни ба назар гирифтани захираҳои воқеӣ, миқдори боришот, талаботи биологии зироатҳо ва ғайраҳо фаъолият менамоянд. Барои ҳалли ин мушкилотҳо, «...барномаи ислоҳоти бахши захираҳои обёришаванда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2025 қабул карда шудаст, ки ҳадафи асосии он ворид гардидан ба шаклҳои нави идораи захираҳои обӣ, ки он як қадами саривақтӣ ва устувор дар масъалаи таъмини аҳолӣ бо оби хушсифати нӯшокӣ мебошад...».[43] Ин санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ вазифаҳои асосии барқарор кардани нақши обёриро дар таъмини озуқавории аҳолӣ муайян намуда, нақши дастгирии давлатиро дар татбиқи ин раванд пурзур менамояд.

Рушди самараноки соҳаи кишоварзӣ ва низоми обёрикунӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар шароити буҳрони озуқаворӣ ҷустуҷӯи усулҳои нави истифодаи оқилонаи захираҳои замин ва об, ҷустуҷӯи усулҳои нави низоми обёрикунӣ, рушди технологияи пешқадами агротехникии парвариши зироатҳои кишоварзиро ҳамчун омили муҳими таъмин намудани аҳолии минтақаҳои ҷумҳурӣ бо маводҳои хӯрокуворӣ мешуморад.

Қайд кардан зарур аст, ки зироатҳои обӣ дар навбати худ самаранокии истеҳсолоти баланди кишоварзиро таъмин намуда, новобаста ба хароҷотҳои иловагӣ ҳосилнокии онҳо нисбат ба заминҳои лалмӣ 5-8 маротиба зиёдтар мебошад. Аз ин хотир, ҳосилхезии заминҳои обёришаванда дар минтақаи

---

[43]Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26.12.2018.

Хатлон аз чунин унсурҳои асосӣ таркиб меёбад: таркиби механикии қабати хок, тобовар будани заминҳо ба эрозия, шӯразанӣ ва баланд шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ ва ғайра, ки дар навбати худ тавассути кам кардани хароҷотҳои истеҳсолӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ ба даст оварда мешавад.

Истифодаи ҳама роҳҳо ва усулҳои самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ, махсусан,, заминҳои обёришаванда тавассути низоми самараноки обёрикунӣ, азхудкунии заминҳои нав ва обёрии заминҳои камҳосили лалмӣ ва ғайра имконпазир буда, вазъияти таъмини озуқавориро дар минтақаҳои кишвар хеле хуб менамояд. Сарфи назар аз ҳолати душвори экологӣ ва ифлосшавии қабати хок, ки тавассути обёрии заминҳои кишоварзӣ суръат мегирад, заминҳои обёришаванда дар комплекси озуқаворӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд ва истифодаи интенсивии минтақаҳои доманакӯҳ ва кӯҳӣ бояд дар минтақаҳои ҷумҳурӣ низ аз мадди гузошта шавад.

Минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Хатлон, ҳамеша дар истифодаи захираҳои замин ва об ва таъминоти маҳсулоти озуқаворӣ ба мушкилотҳои зиёде рӯ ба рӯ мешавад. Сабаби асосии ин раванд, пеш аз ҳама, тақсимоти нобаробарии захираҳои замин, пеш аз ҳама заминҳои обёришаванда дар минтақаҳо, ки мушкилот ва маҳдудиятҳои зиёдеро дар истифодаи имконоти мавҷудаи заминҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ дар қаламрави минтақаҳо ба бор меорад. Барои ҳалли ин масъалаҳо интиқол ва тақсимоти обҳои байни ҳавзавӣ ва сохтмони обанборҳои нав зарур мебошад.

Тағйиротҳои куллӣ дар тавозуни захираҳои меҳнатӣ ва сохтори маҳсулоти умумии кишоварзӣ метавонад ба минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ таҳдид намуда, мавҷудияти шумораи зиёди заминҳои лалмии камҳосилро пайдо намуда, соҳаҳои нисбатан меҳнатталаб ва сердаромадро рушд диҳем. Рушди токпарварӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ афзоиши ҳосилнокии меҳнатро нисбат ба истеҳсоли ғалладона 5-6 баробар ва дар соҳаи чорводорӣ - зиёда аз 2 маротиба зиёд менамояд. Даромаднокии аз ҳар як гектар майдони ангур ва маҳсулоти

фурӯхташудаи он нисбат ба гӯшт 11-15 маротиба, истеҳсоли мавиз нисбат ба шир 8-11 маротиба зиёд мебошад.

Дар мавриди баҳогузории соҳаҳои рақобатпазири кишоварзӣ барои интихоби зироатҳои асосии озуқаворӣ дар минтақаи кӯҳӣ, обёрӣ ва хусусиятҳои зикршудаи минтақавӣ, муқоисаи соҳаи чорводорӣ ва боғдорӣ зарур мебошад. Дар муқоиса бо истеҳсоли гӯшти гов дар асоси технологияи муқаррарӣ, боғҳои интенсивӣ, масалан, хурмо шуғли меҳнат 2,5 баробар ва даромаднокиро аз як гектар 15 маротиба зиёд менамояд. Яке аз пойгоҳҳои муҳим дар иқтисоди минтақаи кӯҳистон обёрии зироати картошка, ки аз ҷиҳати меҳнатталабӣ нисбати истеҳсоли гӯшти гов, аз ҷиҳати даромаднокӣ 7 маротиба зиёд буда, дар баробари ин таъмини бехатарии озуқавориро дар минтақаҳо иҷро менамояд. Чи тавре ки аз дастовардҳои илмӣ дар соҳаи кишоварзӣ дида мешавад, ҳосилнокии картошка то 330-350 сентнер, сабзавот то 300 сентнер, мева ва ангур бошад 150 сентнер аз ҳар гектар бояд ба даст оварда шавад. Аз ин хотир, дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар ҳамаи майдонҳои кишт ҷамъоварии то 1500 ҳазор тонна картошка, 1800-1900 ҳазор тонна сабзавот, 2,5 млн. тонна меваҷот дар маҷмӯъ ба даст овардан мумкин аст, ки ин дар таъмини бехатарии озукаворӣ саҳми калон мегузорад.

Майдони зиёди картошка дар комплекси хӯроквории ҷумҳурӣ дар баробари рушди боғдории интенсивӣ имкон медиҳад, ки масъалаи афзоиши минбаъдаи иқтисодиёти ноҳияҳои кӯҳӣ бидуни коҳиш додани ҳаҷми маҳсулоти чорводорӣ ҳал карда шуда, заминҳои кишти алафҳои бисёрсола таъмин карда шавад. Бо вуҷуди ин, роҳи аз ҷиҳати иқтисодӣ асосноки рушди босуръати комплекси боғу токпарварии ҷумҳурӣ бо афзалияти истеҳсоли гӯшт нисбат ба дигар маҳсулоти хӯрокворӣ, махсусан,, ҳангоми масъалаи ҷойгиркунии он дар доманакӯҳҳо ва кӯҳҳо мухолифат менамояд.

Масъалаи муҳими дигар, ки ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ мусоидат менамояд, ин танҳо истеҳсол ва фурӯши маҳсулотҳои кишоварзӣ буда, балки муҳаё намудани шароит барои коркарди саноатии ин маҳсулотҳо мебошад, ки ин масъала то ҳол дар минтақаҳо роҳи

ҳалли худро наёфтааст. Хушбахтона, эълон намудани ҳадафи чоруми рушди иқтисодиёти кишвар, ки саноаткунонии босуръат мебошад, барои пиёда сохтани ин раванд бояд мусоидат намояд. Мақсади асосии ин ҳадаф, пеш аз ҳама, афзун намудани маҳсулоти соҳаи кишоварзии ватанӣ дар минтақаҳо ва ба ин васила таъмини пурраи аҳолӣ бо маводи ғизоӣ, бехатарии он ва зиёд намудани захираҳои содиротии махсулотҳои озуқаворӣ мебошад.

Беҳтар мебуд, ки агар чорабиниҳои комплексии таъмини бехатарии озуқаворechи аҳолӣ дар доираи минтақаҳои дорои захираҳои бойи замину об, ки минтақаи Хатлон низ шомил аст, амалӣ карда шаванд. Барои ин зарур аст, ки аз иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа, махсусан,, захираҳои обу замин ва энергетикӣ пурра истифода бурда, азхудкунии заминҳои нави барои истеҳсоли маҳсулотҳои озуқавориро дар минтақаҳои дастраси обёришавандаи кишоварзӣ, тавассути усулҳои нави обёрикунӣ ба роҳ монда шавад. Дар ин раванд, дар ҳолати таъмини нерӯи барқ тамоми минтақаҳои кӯҳии вилояти Хатлон (ноҳияҳои Ховалинг, Ш. Шоҳин, Балҷувон, Мӯъминобод ва ғайра.) метавонанд саҳми худро дар таъмини бехатарии озуқавории ҷумҳурӣ гузоранд.

Агар сиёсати агроозуқавории давлат дар давраи барномаҳои дарозмуддати тараққиёти минтақаҳои Тоҷикистон оид ба коркарди саноатии маҳсулотҳои кишоварзӣ дар қатори чораҳои пешбинигардида, ки дар барномаҳои давлатӣ рӯйи кор оварда шудаанд, инчунин тадбирҳои зерин низ зарур мебошад:

- таъмини суръати баланди рушди соҳаи кишоварзӣ ва комплекси агросаноатӣ, дар заминаи ҷори намудани технологияи пешқадам ва усулҳои интенсивӣ (шиддатнок);

- фароҳам овардани шароит барои ба даст овардани истиқлолияти озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ;

- дастгирии давлатии рушди соҳаҳои афзалиятноки комплекси агросаноатӣ (комплекси сабзавот ва полезиҳо, рушди соҳаи чорводорӣ ва парандапарварӣ ва коркарди саноатии маҳсулотҳои кишоварзӣ);

- такмили механизми давлатии муносибатҳои байнисоҳавӣ дар КАС, ки барои бартараф намудани номувофиқатии нархҳо дар бозори озуқаворӣи минтақа мусоидат менамояд;

- афзоиши сатҳи технологии коркарди ашёи хоми кишоварзӣ ва бахшидани беҳбудӣ ба сифати маводи озуқаворӣ;

- мусоидат ба азнавсозии базаи моддӣ-техникии соҳаи кишоварзӣ ва ташкил намудани иқтидори истеҳсолӣ-техникии ҳозиразамон дар минтақа;

- рушди инфрасохтори истеҳсолӣ ва намудҳои алтернативии фаъолияти корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулотҳои кишоварзӣ ва ғайра.

Амалӣ намудани тадбирҳои мазкур имконият медиҳад, ки вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва демографии минтақаҳо беҳтар гардида, бартараф намудани талафоти маҳсулоти кишоварзӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ва меҳнат дар комплекси агросаноатии кишвар таъмин гардад. Барои рушди боғпарварӣ чун қоида заминҳои дар нишебиҳои минтақаҳо ба ғайр аз парвариши пахта ва заминҳои лалмӣ ҷудо карда мешавад, ки истифодаи онҳо барои истеҳсоли хӯроки чорво низ зарур мебошад. Худи соҳаи боғдорӣ ва токпарварӣ манбаи муҳими пур кардани ғизо буда, бо ташкили оқилонаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва технологияи пешқадами зироатчигӣ дар заминҳои кӯҳӣ мусоидат менамояд.

Таҳлили баҳодиҳии муқоисавии захираҳои замин ва об нишон медиҳад, ки бартараф кардани сатҳи ниҳоят пасти маҳсулнокии чорворо бо роҳи ба ҳадди ақал расонидани консентратсияи парвариши чорвои ширдеҳ дар минтақаҳои водӣ, ки иқтидори биоиқлимии он заминаи беҳтарини истеҳсоли хӯроки чорво дар ин низом мебошад, самаранокии онро таъмин мекунад ва таносуби маҳсулнокии шир ва парвариши чорвои гӯштӣ дар асоси коркарди саноатӣ ба роҳ мемонад. Истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, махусусан заминҳои обёришаванда тавассути истифодаи усулҳои самарабахши обёрӣ, азхудкунии заминҳои нав ва обёрии заминҳои лалмӣ имкон медиҳад, ки вазъият дар ҳалли таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар беҳтар карда шавад.

Хулосаи боби 3.2.

Ҳамин тариқ, таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити минтақаҳо ҳамчун низоми муҳими пешрафти зиндагии аҳолӣ ба ҳисоб рафта, он самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа, таъмини маҳсулотҳои озуқаворӣии ватанӣ, ҳалли масъалаҳои дигари бехатарии иқтисоди миллӣ (ба мисли бехатарии иқтисодӣ-иҷтимоӣ, экологӣ ва ғайра) ғайриимкон мебошад, чунки дар ниҳояти кор сухан дар бораи масъалаи бо маҳсулоти озуқа таъмин намудани аҳолӣ ва беҳдошти сатҳи зиндагии мардум меравад, ки он аз ҳалли чунин тадбирҳо вобастаги дорад:

- истифодаи самараноки захираҳои замину об ва таваҷҷуҳи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва сифатноки ғизоӣ, нигоҳдорӣ ва беҳтар намудани сифати маҳсулоти ғизоӣ дар минтақа;

- дар шароити кунунӣ афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ аз ҳисоби истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои каммасрафи парвариши зироатҳои кишоварзӣ бо истифодаи тухмии аълосифат ва низоми обёрии пешқадам дар минтақаҳо ба даст оварда мешавад;

- таъмини боэътимоди воридоти маҳсулотҳои озуқаворӣ бо роҳи аз байн бурдани монеаҳои сунъие, ки дар ҷараёни ҳаракати молҳо то истеъмолкунандагони ниҳоӣ ба вуҷуд меоянд ё тағйир додани танзими ҳаракати байниминтақавии молҳои озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ;

- пешгирии роҳи талаф ёфтани маҳсулотҳои кишоварзӣ ҳангоми ҷамъоварӣ, интиқол ва нигоҳдории маҳсулотҳои озуқаворӣ, ки аз рӯйи баъзе маълумотҳо дар шароити кунунӣ то 15-20%-ро ташкил медиҳад;

- ташкил ва рушди корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ, яъне рушди корхонаҳои саноатие, ки бевосита ба коркарди маводҳои озуқаворӣ машғул буда, барои табдил додани кишвари аграрӣ ба саноатӣ-инноватсионӣ фаъолият хизмат менамояд.

Ҳамаи ин тадбирҳо бояд аз ҷониби давлат барои баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулотҳои озуқаворӣии ватанӣ дар бозори дохилӣ дастгирӣ

карда шуда, он ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар мусоидат менамояд. Баланд бардоштани ҳосилнокии маҳсулотҳои кишоварзӣ ва комплекси агросаноатӣ, сатҳи зиндагии мардуми деҳот, амнияти кафолатноки озуқаворӣ дар сатҳи лозимӣ нигоҳ дошта шуда, нархи маҳсулоти озуқаворӣ ба эътидол овардани бозори озуқаворӣии минтақавӣ ҳадафи асосии сиёсати аграрии давлат дар минтақаҳои ҷумҳурӣ мебошад. Ҳамзамон, дастгирии давлатии рушди комплекси агросаноатӣ дар самти таъмини бехатарии озуқаворӣии кишвар шарти муҳим мебошад.

Таҳлили сатҳ ва арзёбии динамикаи нишондиҳандаҳои мазкур барои ин гурӯҳҳо, инчунин муқоисаи ин маълумотҳо дар сатҳи ҷумҳурӣ имкон медиҳад, ки вазъи бозори озуқаворӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣии аҳолӣ дар минтақаи Хатлон тавсиф дода шавад. Айни замон, такмили сохтори соҳавии кишоварзӣ бо дарназардошти динамикаи таъминоти озуқаворӣ баррасӣ карда мешавад, ки рушди он дар ҷумҳурӣ характери ноустуворро якранг мебошад.

3.3. Модели баҳои самаранокии иқтидори захиравӣ-табиӣ дар вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити минтақаҳо таъмини бехатарии озуқаворӣ яке аз афзалиятҳои асосии рушди иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб рафта, он дар ҳалли вазифаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва демографӣ нақши калидӣ мебозад. Ин раванд, пеш аз ҳама, дар он инъикос меёбад, ки вазъи соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, бахусус соҳаи кишоварзӣ, таъмини бехатарии озуқавориро муайян намуда, барои баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардум мусоидат менамояд. Маҳз, хусусияти хоси минтақа ва вазъи демографии онҳо боиси зиёд гардидани талабот ба маводҳои озуқаворӣ ва воридоти маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ аз беруни кишвар мегардад.

Рақобатнокии минтақа дар бисёр мавридҳо аз самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ (ба мисли захираҳои табиӣ, иқтисодӣ ва ғайра), инчунин аз шароитҳои гуногуни минтақавӣ, ба мисли эътибор (нуфуз),

таҷрибаи хоҷагидорӣ, дараҷаи рушди истеҳсолот ва самаранок истифодабарии онҳо манша гирифта, барои беҳтаршавии сатҳу сифати зиндагии онҳо шароит муҳаё месозад. Дар шароити буҳрони молиявӣ-иқтисодӣ ва рушди устувори минтақаҳо, таъмини бехатарии озуқаворӣ масъалаи муҳим ва зарурӣ ба ҳисоб меравад.

Дар шароити минтақаҳои кишвар рушди соҳаи кишоварзӣ дар заминаи бартарияти соҳавии он ба ҳалли мушкилоти озуқаворӣ ва вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ бояд ҷавобгӯ бошад. Ақидае мавҷуд аст, ки бидуни сатҳи пасти дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби водиҳо, минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ талаботи мавҷудаи минтақа бо маводҳои озуқаворӣ таъмин кардан ғайримкон аст. Аз ин рӯ, «...қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ бо маҳсулоти озуқаврии ватанӣ дар сатҳи муайян яке аз вазифаҳои таъмини истиқлолияти озуқаврии кишвар ба ҳисоб меравад. Сатҳи бехатарии озуқаворӣ дар навбати худ, аз омилҳои беруна (объективӣ) ва дохила (субъективӣ) вобастагии калон дорад. Таъмини бехатарии озуқаврии давлат яке аз функсияҳои асосӣ барои фароҳам овардани шароити хуби зиндагӣ ва рушди шахсӣ мебошад...».[44] Вай муттаҳидсозии комплекси агроозуқавориро бо назардошти шароити табиӣ-иқлимӣ ва самаранок истифодабарии захираҳои иқтисодӣ, рушди инфрасохтори бозорӣ ва хусусиятҳои минтақавӣ зарур медонад.

Гузариш аз модели аграрӣ-саноатӣ ба саноатӣ-инноватсионӣ дар минтақаҳои кишвар имконият медиҳад, ки на танҳо дар заминҳои обёришаванда, балки дар минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ барои ҳалли мушкилоти озуқаворӣ заминаҳои устувор гузорем. Минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳи ҳамчун «омилҳои захиравӣ» метавонад барои рушди бозори агрозуқаворӣ, фаъолияти соҳибкорӣ ва тиҷоратӣ, коркарди саноатӣ ва нигоҳдории маҳсулоти озуқаворӣ хизмат намоянд.

Дар диссертатсия қайд карда шудааст, ки тезутундшавии масъалаи бехатарии озуқаворӣ ва камшавии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои асосии

[44] Системный анализ продовольственного обеспечения населения //под ред. Г.Р. Таишевой. Казань: Школа.-2009. -156с.

кишоварзӣ дар минтақаҳои кишваро бо яку якбора паст шудани самаранокии иқтисодии истифодаи захираҳои табиӣ, аз ҷумла захираҳои замину об асоснок намудан мумкин аст. Аз ин нуқтаи назар, асоснок намудани дурнамои баҳои самараноки истифодаи заминҳои кишоварзӣ ҳамчун омили захиравии афзоиши истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва яке аз самтҳои муҳимми рушди иқтисодиёти минтақа ба ҳисоб меравад.

Дар рисола муаллиф модели баҳои самаранокии истифодаи захираҳои замин ва таъмини бехатарии озуқавориро дар минтақа пешниҳод намудааст, ки вай тавассути барномаи EViews сохта шудааст. Вай имконият медиҳад, ки ояндабинии самаранокии истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ ва дар заминаи он зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ дар кишвар ба ҳисоб меравад.

Модели коррелятсионӣ-регрессивии муаллиф вобастагии истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ ва маҷмуи маҳсулоти кишоварзиро дар минтақа аз рӯйи омилҳои гуногун ва нишондиҳандаҳои асосӣ, ба мисли ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ; ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзӣ; хароҷотҳои истеҳсолӣ ва сифати маҳсулот баҳогузорӣ менамояд. Модел дар асоси ҷамъи регрессивӣ, ки имконияти таҳлили дақиқи самараноки истифодаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ дошта ва таъсири онҳоро ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои асосӣ ва сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ дар ноҳияҳои вилоят баҳогузорӣ менамояд.

Хусусияти хоси модели мазкур дар он инъикос меёбад, ки дар он баҳои имконияти истифодаи якчанд омилҳо ва таъсири ҳар яки онҳо дар алоҳидагӣ, инчунин таъсири якҷояи онҳо ба нишондиҳандаҳои асосии рушди соҳаи кишоварзӣ ва таъмини истиқлолияти озуқаворӣ дар минтақа баҳогузорӣ карда мешавад, ки он аз чунин омилҳо вобаста дорад:

У - нишондиҳандаи самаранокии истифодаи заминҳои кишоварзӣ аз рӯйи чор зироатҳои асосӣ (ғалла, картошка, зироатҳои равғани растанӣ ва мевагиҳо) дар минтақа. Ба сифати омилҳои калидӣ чунин нишондиҳандаҳои асосӣ интихоб гардидаанд: X_1 - истеҳсоли ҳаҷми маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ,

сомонӣ; X_2 - ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзӣ, сентнер/га; X_3 - хароҷотҳои истеҳсоли барои маҳсулотҳо, сомонӣ ва X_4 - сифати маҳсулотҳои озуқаворӣ. Ин нишондиҳандаҳо аз нигоҳи муаллиф дурнамои базавӣ (сенариявӣ), муқоисаи онҳо бо дигар омилҳои таъсиррасон, ки ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа таъсир мерасонанд, нишон медиҳад.

Агар ба динамикаи рушди соҳаҳои саноати хӯрокворӣ, маҷмӯи сабзавотҳо дар доираи рушди зироатҳои хӯроки чорво назар афканем, мебинем, ки истифодаи самараноки захираҳои замин дар водиҳо, талаботи меъёри ташкили истеҳсолоти соҳаи кишоварзиро ба роҳ мондан лозим аст. Ин шароити табиӣ-иқлимии минтақаҳои кӯҳӣ дар истеҳсоли зироатҳои асосии озуқаворӣ, бахусус картошка, ғалладона ва лӯбиёгиҳо, инчунин сабзавотҳо хеле мувофиқанд (ҷадвали 3.4.).

Ҷадвали 3.4. - Нишондиҳандаҳои ҳақиқии истеҳсолӣ картошка дар вилояти Хатлон

Солҳо	Ҳосили умумӣ, ҳазор. тонна	Ҳосилнокӣ (ба ҳар гектари майдони кишт), с/га	Майдони кишт, хазор, га
2010	209,6	226,3	8,6
2011	240,3	230,0	10,0
2012	253,3	222,9	11,0
2013	284,5	236,4	11,8
2014	227,0	218,9	10,0
2015	242,0	207,6	11,5
2016	245,4	214,0	11,2
2018	216,5	173,4	12,3
2021	213,8	175,2	12,1
2022	224,5	175,6	11,8
Хамаги	2356,9	213,7	110,3
Суръати зиёдшавии миёна (%)	**107,1**	**22,4**	**137,2**

***Сарчашма:** Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: 32 соли истиқлолияти давлатӣ/маҷмӯаи оморӣ.- Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023 - с.132-177, с.164-177; ҳисоби муаллиф.

Ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ратсионӣ озуқаи аҳолӣ маҳсулоти асосӣ ин картошка ба ҳисоб меравад. Агар соли 2013 истеҳсоли он ба 284,5 ҳазор тонна расонида шуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2018 - 216,5 ва соли 2022 ба 224,5 ҳазор тонна расонида шудааст, ки мутаасифона наметавонад талаботи бозори дохилиро ба

пуррагӣ қонеъ намояд, чунки зиёдшавии аҳолиро низ дар минтақа ба инобат гирифтан зарур аст.

Барои таҳлили омилии нишондиҳандаҳои ҳақиқии истеҳсоли картошка, истифода усулҳои эконометрикӣ муфид мебошад. Яке аз масъалаҳои асосии таҳлили эконометрикӣ ин дуруст интихоб намудани нишондиҳандаҳо (омилҳо)-и таҳлилӣ мебошад. Барои таҳлили эконометрикии нишондиҳандаҳои ҳақиқии истеҳсоли картошка ба сифати нишондиҳандаи вобаста - ҳосили умумии картошка ва ба сифати омилҳои новобаста - ҳосилнокӣ ва майдони кишти картошка гирифта шудааст.

Ба сифати сарчашмаҳои иттилоотӣ маълумотҳои Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳисоботҳои солонаи минтақаҳои вилояти Хатлон барои солҳои 2010-2022 истифода бурда шудааст. Ҳамин тавр, дар асоси маълумоти омории мазкур модели эконометрикии дурнамои самаранокии истифодаи заминҳои кишоварзӣ ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ дар минтақаи Хатлон коркард ва пешниҳод карда шудааст.

Чун қоидаи таҳлили эконометрикӣ аз қисмҳои таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионӣ иборат мебошад. Пеш аз иҷрои таҳлили регрессионӣ, бояд барои муайян кардани вобастагии байни нишондиҳандаҳо таҳлили коррелятсиониро иҷро намудан мумкин аст. Бо истифода аз имкониятҳои ҷадвали электронии Excel таҳлили коррелятсионии нишондиҳандаҳои ҳақиқии истеҳсоли картошка гузаронида шуд, ки натиҷаи он дар ҷадвали 3.5. оварда шудааст.

Аз натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ бар меояд, ки байни омилҳои ҳосилнокӣ ва майдони кишт вобатсагии коллинеарӣ мавҷуд набуда, байни аломати натиҷавии ҳосилнокии умумӣ бо омилҳои ҳосилнокӣ ва майдони кишт вобастагии назаррас мавҷуд буда, мувофиқан ба 0,728 ва 0,482 баробар мебошад. Коэффитсиенти ҳисобкардашуда нишон медиҳад, ки ҳосили умумии картошка бештар аз ҳосилнокӣ ва майдони кишт вобаста мебошад. Бинобар ин барои таҳияи модели регрессионии ҳосили умумии картошка ба сифати

омилҳои новобоаста - ҳосилнокӣ ва майдони киштро интихоб намудан мувофиқи мақсад мебошад.

Ҷадвали 3.5.- Натиҷаи таҳлили коррелятсионии нишондиҳандаҳои ҳақиқии истеҳсоли картошка дар вилояти Хатлон

	Ҳосили умумӣ, ҳазор. тонна	Ҳосилнокӣ (ба ҳар гектари майдони кишт), с/га	Майдони кишт, хазор, га
Ҳосили умумӣ, ҳазор. Тонна	1		
Ҳосилнокӣ (ба ҳар гектари майдони кишт), с/га	0,728	1	
Майдони кишт, хазор, га	0,482	0,099	1

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф бо истифода аз имкониятҳои ҷадвали электронии Excel.

Дар асоси маълумоти омории ҷадвали 3.5. модели регрессионии ҳосилии умумии картошка таҳия карда шуд:

$$ҲУк = -139{,}721 + 0{,}829 * Ҳк + 17{,}358 * МКк \qquad (3{,}1)$$

дар ин ҷо, ҲУк - ҳосилиумумиикартошка, Ҳк -ҳосилнокии картошка ва ваМКк - майдони кишти картошка мебошад.

Модели таҳияшуда аз нигоҳи тавсифи омории сифат, хатогӣ ва эътимоднокӣ чунин мебошад: $R^2 = 0.699$, $\bar{A} = 5.071\%$, $DW = 1.466$. Натиҷаҳои тавсифи омории бадастомада боэътимодии модели регрессионии таҳияшударо нишон медиҳад, бинобар ин модели (1) барои таҳлил ва дурнамосозии ҳосили умумии картошка мувофиқи мақсад мебошад.

Аз натиҷаи модели регрессионии (1) бармеояд, ки дар ҳолати ба 1 воҳид (%) зиёд гардидани ҳосилнокии картошка, ҳангоми бетағйир будани майдони кишт, Ҳосили умумии картошка ба 0,829 воҳид (%) зиёд мешавад. Дар навбати худ, ҳангоми ба 1 воҳид (га) зиёд шудани майдни кишти картошка, дар ҳолати бетағйир будани ҳосилнокии картошка, ҳосили умумии картошка ба 17,358 воҳид (тонна) зиёд мешавад.

Барои дурнамои ҳаҷмии умумии истеҳсоли картошка тибқи қоида бояд модели дурнамои ҳосилнокӣ ва майдони кишти картошкаро таҳия намуд. Бинобар ин, дар асоси маълумоти омории ҷадвали 3.5. бо истифода аз усулҳои эконометрикӣ модели дурнамои ҳосилнокӣ ва майдони кишти картошкаро таҳия менамоем. Дар раванди таҳияи моделҳои дурнамоӣ бо баътибор

гирифтани қонуниятҳои эконометрикӣ барои ҳосилнокӣ ва майдони кишт модели авторегрессионӣ мувофиқат менамояд. Дар ҷадвали зерин модели ҳисобии дурнамои ҳосилнокӣ ва майдони кишти картошка бо тавсифҳои оморӣ оварда мешавад. (ҷадвали 3.6.).

Ҷадвали 3.6.- Модели ҳисоби дурнамои ҳосилнокӣ ва майдони кишти картошка бо тавсифҳои оморӣ

Намуди модели ҳисобии дурнамо	Тавсифи оморӣ		
	R^2	$\bar{A}$	DW
$Ҳк_t = 43.189 + 0.765 * Ҳк_{t-1}$ (2)	0,578	5,63%	2,60
$МКк_t = 1.005 * МКк_{t-1}$ (3)	0,991	5,31%	2,15

Сарчашма: таҳияи муаллиф бо дар назардошти усулҳои эконометрикӣ ва истифодаи имкониятҳои ҷадвали электронии Excel.

Аз натиҷаи тавсифи омории дар ҷадвали 3.6. овардашуда маълум мегардад, ки модели авторегрессионии таҳияшуда боэътимод буда, истифодаи онҳо барои дурнамои ҳосилнокӣ ва майдони кишти картошка аз рӯи қоида мебошад. Модели ҳисобии (1), (2) ва (3) - ро истифода намуда, ҳосили умумӣ, ҳосилнокӣ ва майдони кишти картошакаро барои давраи солҳои 2020-2030 дурнамоӣ менамоем.

Аз руйи пешгӯйи мо бо назардошти вазифаи «Барномаи ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ барои солҳои 2012-2020», дар назар дошта шудааст, ки барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ зиёдшавии истеҳсолӣ зироатҳои равғани растанӣ зарур мебошад. Бо назардошти ин дар соли 2022 дар муқоиса бо соли 2010 дар натиҷаи зиёд шудани майдони кишти равғани растанӣ, ҷамоварии ҳосили умумии он ба 48,5% зиёд шуд, ки ин нишондиҳанда тамоюли зиёдшавиро касб менамояд.

Ҷадвали 3.7.- Натиҷаи таҳлили коррелятсионии ҳосили умумии зироатҳои равғандеҳро омилҳои ҳосилнокӣ ва майдони кишт дар вилояти Хатлон

	Ҳосили умумӣ	Ҳосилнокӣ	Майдони кишт
Ҳосили умумӣ	1		
Ҳосилнокӣ	0.991	1	
Майдони кишт	0.504	0.076	1

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯйи истифода аз имкониятҳои ҷадвали электронии Excel.

Дар асоси маълумоти омории ҷадвали 3.7. таҳлили коррелятсионии ҳосили умумии зироатҳои равғандеҳ, омилҳои ҳосилнокӣ ва майдони кишт гузаронида шуд, ки натиҷаи он дар ҷадвали мазкур оварда мешавад.

Тибқи натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ маълум мегардад, ки байни омилҳои ҳосилнокӣ ва майдони кишт вобатсагии коллинеарӣ мавҷуд набуда, дар навбати худ байни нишондиҳандаи ҳосилнокии умумии зироатҳои равғандеҳ бо омилҳои ҳосилнокӣ ва майдони кишти зироатҳои равғандеҳ вобастагии назаррас мавҷуд буда, мувофиқан ба 0,991 ва 0,504 баробар мебошанд. Коэффитсиентҳои ҳисобкардашуда нишон медиҳад, ки ҳосили умумии зироатҳои равғандеҳ низ бештар аз омили ҳосилнокӣ ва майдони кишт вобаста мебошад. Аз ин ҷо, барои таҳияи модели регрессионии ҳосили умумии зироатҳои равғандеҳ ба сифати омилҳои новобоаста - ҳосилнокӣ ва майдони кишти зироатҳои равғандеҳро интихоб намудан мумкин аст.

Бо истифода аз усулҳои эконометрикӣ дар асоси маълумоти омории ҷадвали 3.7. модели регрессионии ҳосилии умумии зироатҳои равғандеҳ таҳия карда шуд:

$$ҲУзр - 17{,}01 + 5{,}862 * Ҳзр + 2{,}902 * МКзр \ (3.2)$$

дар ин ҷо, ҲУзр – ҳосилиумумиизироатҳои равғандеҳ, Ҳзр -ҳосилнокии зироатҳои равғандеҳ ва МКзр - майдони кишти зироатҳои равғандеҳ мебошад.

Модели таҳияшуда аз нигоҳи тавсифи омории сифат, хатогӣ ва эътимоднокӣ чунин мебошад: $R^2 = 0{,}698$, $\bar{A} = 0{,}637\%$, $DW = 1{,}775$. Натиҷаҳои тавсифи омории бадастомада боэътимодии модели регрессионии таҳияшударо нишон медиҳад, бинобар ин модели (4) барои таҳлил ва дурнамосозии ҳосили умумии зироатҳои равғандеҳ бомаврид мебошад.

Аз натиҷаи модели регрессионии (4) хулоса намудан мумкин аст, ки дар ҳолати ба 1 воҳид (%) зиёд гардидани ҳосилнокии зироатҳои равғандеҳ, ҳангоми бетағйир будани майдони кишт, ҳосили умумии зироатҳои равғандеҳ ба 5,862 воҳид (%) зиёд мешавад. Дар навбати худ, ҳангоми ба 1 воҳид (га) зиёд шудани майдони кишти зироатҳои равғандеҳ, дар ҳолати бетағйир будани

ҳосилнокии зироатҳои равғандеҳ, ҳосили умумии зироатҳои равғандеҳ ба 2,902 воҳид (тонна) зиёд мешавад.

Барои дурнамои ҳаҷмии умумии истеҳсоли зироатҳои равғандеҳ чун қоида бояд модели дурнамои ҳосилнокӣ ва майдони кишти зироатҳои равғандеҳро таҳия намуд. Бинобар ин, дар асоси маълумоти омории ҷадвали 3.8. бо истифода аз усулҳои эконометрикӣ модели дурнамои ҳосилнокӣ ва майдони кишти зироатҳои равғандеҳро таҳия менамоем. Дар раванди таҳияи модели дурнамоӣ бо баътибор гирифтани қонунияти эконометрикӣ барои ҳосилнокӣ ва майдони кишт модели авторегрессионӣ мувофиқат намуданд. Дар ҷадвали зерин модели ҳисобии дурнамои ҳосилнокӣ ва майдони кишти зироатҳои равғандеҳ бо тавсифҳои оморӣ оварда мешавад (ҷадвали 3.8.).

Ҷадвали 3.8. - Моделҳои ҳисобии дурнамои ҳосилнокӣ ва майдони кишти картошка бо тавсифҳои оморӣ

Намуди модели ҳисобии дурнамо	Тавсифи оморӣ		
	R^2	$\bar{A}$	DW
$Ҳзр_t = 1.058 * Ҳзр_{t-1}$ (5)	0,971	1,66%	1,61
$МКзр_t = 1.015 * МКзр_{t-1}$ (6)	0,998	3,03%	1,76

Сарчашма: Таҳияи муаллиф бо дар назардошти усулҳои эконометрикӣ ва истифодаи имкониятҳои ҷадвали электронии Excel.

Аз натиҷаи тавсифҳои омории дар ҷадвали 3.8. овардашуда маълум аст, ки моделҳои авторегрессионии таҳияшуда боэътимод буда, истифодаи онҳо барои дурнамосзии ҳосилнокӣ ва майдони кишти зироатҳои равғандеҳ бомаврид мебошанд. Моделҳои ҳисобии (4), (5) ва (6) - ро истифода намуда, ҳосили умумӣ, ҳосилнокӣ ва майдони кишти зироатҳои равғандеҳро барои давраи солҳои 2020-2030 дурнамосозӣ менамоем.

Дар асоси натиҷагирӣ ва ҷамъоварии маълумотҳои лозима оиди нишондиҳандаҳои ҳақиқии кишт, ҳосилноки ва зиёд гардидани майдони кишти зироатҳои равғани растани мебоист дурнамои онро дар асоси ин маҳакҳои басо муҳим хулосагузорӣ намуд. Зеро даҳсолаи оянда бо як қатор нишондиҳандаҳои истеҳсолии зироатҳои равғани растанӣ лозим буда, самаранокии истеҳсоли он дар таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа мусоидат менамояд.

Истеҳсоли зиёди зироатҳои равғани растанӣ дар навбати худ бо зиёд намудани хӯроки чорво ва рушди соҳаи парандапарварӣ мусоидат менамояд, ки ин дар масъалаи рушди минтақа хеле мавқеи хос дорад. Дар ҷадвали поён динамикаи рушди соҳаи чорводорӣ ва парандапарварӣ нишон дода мешавад (ҷадвали 3.9.).

Ҷадвали 3.9. - Нишондиҳандаҳои ҳақиқии шумораи чорво ва парандаҳо дар вилояти Хатлон (ҳазор сар)

Солҳо	Чорвои калони шохдор	Буз ва гӯсфандҳо	Мурғ
2010	794,9	1827,3	1444,9
2011	842,7	1905,9	1510,0
2012	853,3	1943,2	1556,8
2013	863,9	1988,6	1584,9
2014	870,8	2021,6	1629,2
2015	896,7	2095,2	1698,7
2016	944,8	2211,2	1772,5
2017	968,1	2262,1	1809,2
2018	981,1	2307,5	1822,7
2022	994,2	2333,2	2046,0
Ҳамагӣ	9010,5	20895,8	16874,9
Суръати тағйирёбии миёна, бо %	1,2	1,27	1,17

***Сарчашма**: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: 32 соли истиқлолияти давлатӣ /маҷмӯаи оморӣ.- Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023с. - С.178-188

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 3.9. нишон медиҳад, ки шумораи чорво ва парандаҳо дар давраи таҳлилӣ аз 0,8 то 1,2 % зиёд гардидааст. Ояндабинии афзоиши чорвои калони шохдор ба 1304,0 сар ё 13,1 % нисбати соли 2022 ва нисбати соли 2010 бошад саршумори чорво ва парандаҳо ба 63,4 %, 35,0% бузу гӯсфандҳо ва 56,0% саршумори мурғҳо дар назар дошта шудааст.

Барои дурнамои нишондиҳандаҳои ҳақиқии шумораи чорво ва парандаҳо дар вилояти Хатлон модели динамикии эконометрикиро истифода менамоем. Дар раванди таҳияи модели дурнамо маълум гардид, ки барои нишондиҳандаҳои ҷадвали 3.10. модели авторегрессионӣ мувофиқат менамояд. Бинобар ин бо дарназардошти усулҳои эконометрикӣ ва имкониятҳои ҷадвали эдектронии Excel модели дурнамои шумораи чорвои калони шохдор, бузу

гусфандҳо ва шумораи мурғро дар вилояти Хатлон таҳия карда шудааст (ҷадвали 3.10).

Ҷадвали 3.10.- Моделҳои ҳисобии дурнамои зиёдшавии шумораи чорвои калони шохдор, бузу гусфандҳо ва мурғ дар вилояти Хатлон, сар

Намуди модели ҳисобии дурнамо	Тавсифи оморӣ		
	R^2	$\bar{A}$	DW
$ЧКШ_t = 1.021 * ЧКШ_{t-1}$ (7)	0,999	1,12%	1,28
$БГ_t = 1.025 * БГ_{t-1}$ (8)	0,999	0,99%	1,39
$М_t = 1.041 * М_{t-1}$ (9)	0,998	2,31%	1,63

Сарчашма: Таҳияи муаллиф бо дар назардошти усулҳои эконометрикӣ ва истифодаи имкониятҳои ҷадвали электронии Excel.

дар ин ҷо ЧШК- шумораи чорвои калони шохдор, БГ- шумораи бузу гусфанд, М – шумораи мурғ ва t-омили вақт (1,2,....n) мебошад.

Натиҷаи таҳлили модели мазкур нишон медиҳад, ки ҳангоми ба миқдори 1% зиёд намудани заминҳои кишти кишоварзӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳисоби миёна ба 0,34% зиёд мегардад. Ҳангоми зиёд намудани хароҷотҳо ба як гектар майдони кишт, зиёдшавии ҳосилнокии ғалла ба ҳисоби миёна - 0,45%; картошка - 0,62%; зироатҳои равғани растанӣ - 0,44% ва мевагиҳо - 0,31% зиёд мегардад.

Дар заминаи модели ҳисоби регрессионӣ ва тавсифи омории дар таҳияи модели мазкур бадастомада, дурнамои истеҳсоли маҳсулот, миқдори заминҳои корами кишоварзӣ ва ҳосилнокии зироатҳо дар минтақаҳои вилояти Хатлон барои то соли 2030 натиҷагирӣ карда шудааст (ҷадвали 3.11.).

Ҷадвали 3.11. - Дурнамои истеҳсоли маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ дар минтақаҳои вилояти Хатлон то соли 2030

Нишондиҳандаҳо	**СОЛҲО**				
	2025	**2027**	**2028**	**2029**	**2030**
ГАНДУМ					
Майдони кишт, ҳазор, га	174,4	179,7	181,0	183,7	185,5
Ҳосилнокӣ, с/га	24,7	25,3	26,6	28,4	30,1
Ҳосили умумӣ, ҳазор тонна	430,8	454,6	481,4	521,7	558,3
КАРТОШКА					
Майдони кишт, ҳазор, га	13,4	13,9	14,2	14,4	14,6
Ҳосилнокӣ, с/га	240,6	249,6	255,0	258,6	262,1
Ҳосили умумӣ, ҳазор тонна	322,4	346,7	362,1	372,4	382,7
ЗИРОАТҲОИ РАВҒАНИ РАСТАНӢ					
Майдони кишт, ҳазор, га	6,5	6,8	7,0	7,3	7,5
Ҳосилнокӣ, с/га	6,9	7,5	7,8	8,1	8,5
Ҳосили умумӣ, ҳазор тонна	4,5	5,1	5,5	5,9	6,4

Идомаи ҷадвали 3.11.

МЕВАГИҲО					
Майдони кишт, ҳазор, га	30,1	31,3	31,9	32,5	33,1
Ҳосилнокӣ, с/га	78,4	83,4	85,9	88,8	91,4
Ҳосили умумӣ, ҳазор тонна	235,9	261,0	274,0	288,6	302,5
САРШУМОРИ ЧОРВО ВА ПАРРАНДА, ҲАЗОР САР					
Чорвои калони шохдор	1117,9	1162,6	1185,9	1209,6	1233,8
Буз ва гӯсфанд	2711,0	2819,4	2875,8	2933,3	2999,0
Мурғ	2424,9	2521,9	2572,3	2623,7	2676,2

Сарчашма: таҳия ва пешниҳоди муаллиф

Коркарди модели регрессионӣ-коррелятсионӣ нишон медиҳад, ки дар дурнамои наздик истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ дар минтақаҳои вилояти Хатлон ба ҳадафҳои стратегии миллии кишвар то солҳои 2030 наздик буда, ба таъмини мустақилияти озуқаворӣи кишвар мусоидат менамояд. Дар раванди таҳлили муқоисавӣ муайян гардид, ки баъзе нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти озуқавориро дар минтақа аз ҳисоби азхудкунии заминҳои минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ таъмин намудан мумкин аст.

Хулосаи зербоби 3.3.

Ҳамин тариқ, модели баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ нишон медиҳад, ки барои ҳалли масъалаҳои мазкур дар минтақа чорабиниҳои зерин зарур мебошад:

- барои татбиқи барномаи мукаммали таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа зарур аст, ки таҳдидҳо ва хатарҳои пайдошуда барои иқтисодиёти минтақа, баланд бардоштани самаранокии истифодаи заминҳои кишоварзӣ ҳамчун унсури муҳими иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа, фароҳам овардани шароитҳои хуб барои рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ лозим мебошад;

- таҳияи консепсияи давлатии истифодаи самараноки захираҳои табиӣ дар минтақа нишон медиҳад, ки татбиқи амалии он афзалиятҳои муҳимми рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ва дар заминаи он баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳолӣ, рақобатпазирии маҳсулоти озуқаворӣ аз ҳисоби истеҳсолкунандагони ватанӣ дар бозорҳои дохилии минтақаҳои ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад;

- такмили механизми кумаки суроғавӣ ба гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ эҳтиёҷманди аҳолӣ ва дар заминаи он таъмини аҳолӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ, баланд бардоштани сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ ва беҳтар намудани сохтори ғизоӣ ба ҳисоб меравад;

- ба кор андохтан ва рушди корхонаҳои саноатии комплекси агросаноатӣ дар минтақаҳои дурдасти кишвар ба хотири талаф наёфтани маҳсулотҳои кишоварзӣ ва то ба бозорҳои озуқавории минтақаҳои ҷумҳури расонидани он;

- гузаронидани мониторинги (мушоҳидаи) мунтазами сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа ба хотири арзёбии вазъи кунунии таъмини бехатарии озуқаворӣ ва дар ин замина рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографии минтақа.

Хулосаю пешниҳодҳои боби 3

Ҳамин тариқ, самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар вилояти Хатлон дар давоми 5-6 соли оянда барои ба эътидол овардани вазъи таъминоти озуқаворӣ, қатъ гардидани таназзулёбии захираҳои табиӣ, аз ҷумла заминҳои таъиноти кишоварзӣ ва дар маҷмӯъ таъмини самаранокии рушди комплекси агрозуқаворӣ оварда мерасонад, ки миёни онҳо чорабиниҳои зерин муҳим мебошад:

- баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ- табии минтақа, махсусан,, ҳосилнокии захираҳои замини кишти кишоварзӣ, афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ аз ҳисоби зиёд намудани майдони кишти зироатҳое, ки талаботи аҳолии минтақаҳоро бо маводҳои асосии озуқаворӣ таъмин менамоянд;

- азхудкунии заминҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ ва дар даҳсолаҳои охир ба масоҳати 1 млн. га расонидани заминҳои обёришаванда аз ҳисоби ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани ин заминҳои минтақаҳои кишвар;

- самаранок истифодабарии захираҳои замину об, роҳ надодан бо мақсадҳои ғайрикишоварзӣ истифодабрии заминҳои обёришаванда, инчунин пешгирӣ намудани ҷараёнҳои таназзулёбии онҳо (эрозия, шӯразанӣ,

баландшавии сатҳи обҳои зеризаминӣ ва ғайра), бо роҳи гузаронидани чорабиниҳои дастаҷамъонаи экологӣ-мелиоративӣ;

- муҳимтарин принсипи таъмини бехатарии озуқаворӣ - ин сифати ғизо ва шароити зиндагии шоистаи аҳолии минтақаи Хатлон ба ҳисоб меравад, ки он ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ дар маҷмӯъ нигаронида шудааст;

- фаъол кардани ҷалби сармояҳо барои истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа ва таъмини бехатарии озуқаворӣ, ҳифзи экосистемаҳои минтақавӣ бо назардошти чораҳои экологӣ-иқтисодӣ, техникӣ-технологии рушди усутувори минтақа;

- таҷдиди нақшаи таблиғи маҳсулоти озуқаворӣи истеҳсолкунандагони ватанӣ, захира намудани онҳо дар давраи мавсим ва ташкил намудани нуқтаҳои махсуси фурӯши маҳсулотҳои озуқаворӣ ва то истеъмолкунандаи ниҳоӣ расонидани онҳо.

ХУЛОСА

Дар асоси тадқиқоти гузаронидашуда хулосаю пешниҳодҳои худро ба таври зайл роҳандозӣ намудем:

Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

1. Таҳлили ҷанбаҳои назариявии самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси рушди соҳаҳои кишоварзӣ, ки дар мавқеи муҳимро рушди устувори минтақа, ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар парвариши зироатҳои кишоварзӣ, ҷалби сармояҳо ва баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ мебозад. Ҳалли ин мақсадҳо барои ба даст овардани микдори кофӣ ва сифатнокӣ озуқаворӣ, ки он вазифаи аввалиндараҷаи иқтисодиёти минтақа ба ҳисоб меравад. Самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ яке аз омилҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ ва зиндагии шоистаи аҳолӣ мебошад [1-М].

2. Масъалаи самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити минтақаҳои кишвар яке аз шартҳои асосии истиқлолияти озуқаворӣ ба ҳисоб рафта ва он ба ҳалли вазифаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва демографии минтақаҳои кишвар равона карда шудааст. Таъмини аҳолӣ бо маводҳои озуқаворӣ дар ҳаҷми лозима ҳамон вақт таъминшуда ба ҳисоб меравад, ки агар аз нигоҳи иҷтимоӣ-иқтисодӣ мақоми иҷтимоии аҳолии деҳот, ноҳия, шаҳр ва сатҳи зиндагии онҳо таъмин ва ҳолати ғизои истеъмолӣ, истеъмол ва ҳазми он барои аҳолии минтақа таъмин гардад. [4-М].

3. Таҳлили вазъ ва динамикаи истифодаи самараноки захираҳои замину об дар минтақаҳои Хатлон нишон медиҳад, ки таъмини бехатарии озуқаворӣ тайи солҳои охир хеле паст буда, он бо камчинии маводи ғизоӣ ва бад шудани вазъи саломатии аҳолӣ, ҳолати вазнини экологӣ ва демографӣ, рушди ғайрисамараноки соҳаи кишоварзӣ ва соҳаҳои комплекси агросаноатӣ (аз ҷумла, масъалаи коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ) ва ғайра ин равандро боз ҳам мушкил гардонидааст. Барои ҳалли ин масъалаҳои дар минтақа ба вуҷуд омада, таҳия ва татбиқи амалии сиёсати аграрӣ, аз ҷумла

барои худтаъминкунии ҳар як аҳолӣ (аз нигоҳи иқтисодӣ-физиологӣ) миқдори зарурии истеъмоли ғизо зарур мебошад. [2-М].

4. Рушди устувори минтақа зарурати истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табииро барои таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои кишвар тақозо менамояд. Агар, афзоиши аҳолӣ талабот ба маводи озуқаворӣ оварда расонад, пас имконияти қонеъгардонии ин талаботҳои аҳолии минтақаҳои кишвар бо маводи озуқа хеле мушкил мегардад. Масалан, афзоиши аҳолӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ тайи 20-25 соли охир (солҳои 1995-2022) ба 3,5 млн расидааст (аз 6,7 млн то 10,7 млн нафар) зиёд гардидааст, ки аз рӯйи баъзе пешгӯиҳо то соли 2030 ин рақамҳо ба зиёда аз 12 млн. нафар мерасад. Ин раванд аз он гувоҳӣ медиҳад, ки буҳрони озуқаворӣ дар минтақа метавонад садди роҳи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии ҷумҳурӣ дар маҷмуъ гардад. [6-М].

5. Шуғли асосии аҳолии минтақаҳои Хатлон ин бахши кишоварзӣ ба ҳисоб меравад, ки он дар таъмини бехатарии озуқаворecho мамлакат нақши созгор дорад. Дар минтақа иқлими гарм ва хушк буда, шароити табиӣ-иқлимӣ ва иқтидори захиравӣ-табии он барои рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ ҳамаи имкониятҳо фароҳам меорад. Дар мавриди самаранок истифодабарии захираҳои замину об ва инкишофи соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, истифодаи технологияи пешқадами коркарди саноатӣ ба истиқлолияти комили озуқаворӣ ноил гардидан мумкин аст. [5-М].

6. Дар кори илмӣ самтҳои асосии истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа бо назардошти хусусиятҳои табиӣ-иқлимӣ ва махсусгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ, фаъолгардонии ҷалби бештари сармояҳо ба рушди сохаҳои комплекси агросаноатӣ, бахусус рушди соҳаи кишоварзӣ пешниҳод карда шудааст. Алоқаҳои ҳамгироии истеҳсолӣ натиҷаҳои хуби иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба даст овардан мумкин аст. Ин ҷо, барои таъмини бехатарии озуқаворӣ, сиёсати аграрии давлат бояд куллан тағйир дода шуда, рушди комплекси агросаноатӣ ва инфрасохтори иҷтимоии деҳот барои ташаккули бозори дохилии озуқаворӣ хизмат намояд. [4-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

7. Ҳангоми дастрасии физиологӣ ва ҷисмонии аҳолӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ бояд ин ғизоҳо ба талаботи воситаҳои озуқа ҷавобгӯ бошад. Иқтидори минтақаҳои Хатлон, анъана ва маданияти заминдорӣ имконият медиҳад, ки аҳолӣ бо миқдори зарурии махсулотҳои озуқаворӣ аз ҳисоби даромадҳои худӣ ва кумакҳо таъмин карда шавад. Аммо таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ба баъзе маҳсулотҳои озуқаворӣ, ба мисли шир, меваю сабзавот таъмини озуқаворӣ дар минтақа дастрас мебошад. Захираҳои мавҷудаи маҳсулоти гўштӣ танҳо 42%-и эҳтиёҷоти дохилӣ ва ҷамъоварии ғалладонагиҳо фақат 50-60%-ро ташкил медиҳад. Аз ин ҷо, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дараҷаи худтаъминкунии озуқаворӣ дар минтақа ба талаботи интизории аҳолӣ ҷавобгӯ нест.

8. Таҳлили вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа дар самти таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди бозори дохилии озуқаворӣ нишон медиҳад, ки вай вазъ дар ин бахш ғайриқаноатбахш мебошад. Масалан, дар минтақаҳо вилоят талабот ба воридоти маводҳои озуқаворӣ зиёд гардидааст. Ин гувоҳи он аст, ки истеҳсоли ватанӣ, махсусан,, дар соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои КАС, аз талаботи кунунии аҳолии минтақа хеле қафо мебошад. Инчунин, паст гардидани ҳосилхезии заминҳои кишоварзӣ ва ғайриоқилона истифодабарии онҳо, бахусус заминҳои обӣ низ мушоҳида карда мешавад. Ғайрисамаранок будани усулҳои танзими давлатии бозори озуқаворӣ, ки ба ҳалли ин масъалаҳо равона карда шудааст, ба таъмини маводи озуқаворории худӣ монеаҳо эҷод менамояд.

9. Дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла минтақаи Хатлон сатҳи истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ дар шароити муосир ба талаботи меъёри озуқаи истеъмолӣ ҷавобгӯ нест. Масалан, мувофиқи нишондиҳандаҳои ташкилоти ФАО ин рақам бояд дар як шабонарўз ба 3000 ккал/одам бошад, аммо он дар шароити минтақаҳои ҷумҳурӣ 2409 ккал/одамро дар як рўз ташкил медиҳад. Ҳангоми таҳлили гурўҳҳои алоҳидаи маҳсулотҳо мушоҳида мегардид, ки ба маҳсулотҳои зарурӣ ва ивазшаванда дохил карда мешавад, маҳсулотҳои

ширӣ, гӯштӣ, картошка, лӯбиёдонагиҳо (махсусан, нахӯд), равған ва қанд, ки дар маҷмуъ 90%-и калориянокӣ ва истеъмоли энергия 50-60%-ро дар минтақа ташкил медиҳад.

10. Ҷалби бештари сармояҳо ба рушди минтақа бо назардошти хусусиятҳои соҳавии рушди КАС имконият медиҳад, ки самаранокии рушди соҳаҳои он ва ҳаҷми зиёди истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ таъмин карда шавад. Масалан, ҷалби сармояҳо ба кластерҳои агросаноатӣ имкон медиҳад, ки истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ 2-3 маротиба зиёд гардида, дараҷаи худтаъминкунии аҳолӣ бо маводҳои ғизоӣ, рушди соҳаҳои кишоварзӣ маблағгузорӣ карда шуда, истифодаи технологияи пешқадами парвариши онҳо баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ. Аз гуфтаҳои дар боло овардашуда, муаллиф самтҳои асосии ҷалби сармояҳо, аз ҷумла сармояи хориҷиро барои рушди минтақа, бахусус соҳаи кишоварзӣ муҳим арзёбӣ менамояд. Илова бар ин, дар мадди аввал таъмини бехатарии озуқаворӣ ва беҳтар гардидани вазъи иҷтимоии аҳолӣ дар минтақа равона карда шудааст.

11. Таъмини бехатарии озуқаворӣ, усулҳо ва шаклҳои танзими бозори дохилии озуқаворӣ бе дастгирии давлатӣ, бахусус ҷалби маблағҳои ғайрибуҷетӣ ғайриимкон аст. Танзими давлатии истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа ба он оварда мерасонад, ки истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ рушди муътадилро соҳиб мегардад, ки он ба зиёд гардидани маҳсулотҳои озуқаворӣ ба сари аҳоли мегардад. Дар навбати худ, истеҳсоли ҳарчи зиёди маҳсулотҳои кишоварзӣ ва ташкили корхонаҳои саноатии коркарди он, ки он дар заминаи истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва танзими рушди бозори озуқаворӣ бояд аз ҷониби давлат танзим карда шавад.

12. Дар рисола модели баҳои самаранокии истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои Хатлон пешниҳод карда шудааст. Ҳалли амалии ин модел метавонад самаранокии рушди соҳаи кишоварзӣ ва дигари соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва дар ин замина баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа, таъмини истиқлолияти озуқаворӣ,

беҳтар шудани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ ва ғайра муосидат менамояд. Натиҷаи таҳлили модел нишон медиҳад, ки ҳангоми ба миқдори 1% зиёд намудани заминҳои кишти кишоварзӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳисоби миёна ба 0,34% зиёд мегардад. Ҳангоми зиёд намудани хароҷотҳо ба як гектар майдони кишт, зиёдшавии ҳосилнокии ғалла ба ҳисоби миёна - 0,45%; картошка - 0,62%; зироатҳои равғани растанӣ - 0,44% ва мевагиҳо - 0,31% зиёд мегардад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

САНАДҲОИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚӢ:

1. Закон Республики Таджикистан «О дехканском (фермерском) хозяйстве», 10 мая 2002 г., №544. // Ахбори Шӯрои Олии ҶумҳурииТоҷикистон. -2003, №4.-С. 18-89.

2. Закон Республики Таджикистан «О земельной реформе», 5 марта 2002г., №594 // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2003, № 10 С. 37-42.

3. Закон Республики Таджикистан «О приватизации государственнойсобственности», 16 мая 1997 г., №465 // Ахбори Махлиси Олии ҶумҳурииТоҷикистон. 1997, №10,- С.232-236.

4. Закон Республики Таджикистан «О разгосударствлении иприватизации собственности в Республике Таджикистан»: 4 нояб. 1995 г., №194 // Ахбори Махлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1995, № 22. С. 187-192.

5. Закон Республики Таджикистан с изменениями и дополнения «Опредпринимательской деятельности в республике», 13 дек. 1996 г., №320Компаньон, 1997, №5. С. 9-10.

6. Закон РТ "О продовольственной безопасности" от 29 декабря 2010 года, № 641.

7. Закона Республики Таджикистан «О предпринимательскойдеятельности в Республике Таджикистан», 23 декабр 1992 г.:

8. Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмоли маҳсулоти асосииозуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018. Rapори

9. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451.

10. Конституция Республики Таджикистан. Душанбе, Ирфон, 2003.-С.14

11. Постановление Правительства Республики Таджикистан №458 от 8апреля 1996 года «Об использовании фьючерсных контрактов попроизводству и продаже сельскохозяйственной продукции».

12. Налоговый кодекс Республики Таджикистан. - Душанбе, 2003. - С. 150 - 153.

13. Агропродовольственная политика и вступление России в ВТО //Энциклопедия российской деревни – ИАПИ, 2008 с. 129 – 131 – 552.

14. Барономаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020.- Душанбе, 2016.- 255с.

15. Мониторинг регионального продовольственного рынка - М:Минсельхозпрод, ВНИЭСХ, 1997-93с.

16. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26 декабри соли 2018.

17. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии , 22- юми декабри соли 2017, с. 25

18. Рекомендации по организации маркетинга в системе распределениясельскохозяйственной продукции. – М.: ВНИЭСХ, 1999. - 142с.

19. Стратегияи татбиги барномаи ислоҳоти кишоварзии ҶумҳурииТоҷикистонбарои солҳои 2012-2020.

ЗАХИРАҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ:

20. Всемирная организация здравоохранения: продовольственная безопасность [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.who.int/ trade/glossay/story028/en/# (дата обращения: 01.11.2012).

21. Юрина, Е.А., Иванова, Е.В. Кластерные модели развития региональных систем / Е.А. Юрина, Е.В. Иванова // Социально-экономические явления и процессы. 2015. №10. URL: ttps://cyberleninka.ru/article/n/klasternye-modeli-razvitiya-regionalnyh-sistem (дата обращения: 20.07.2019).

22. Agropolis international-Montpellier Languedoc-Roussillon-World centre for agricultural, food and environmental sciences-Agriculture, http://www.agropolis.org/index.php (дата обращения: 12.07.2012).

23. Andersson T., Hansson E., Serger S. S., Sörvik J. The Cluster Policies Whitebook. Malmö: IKED, 2004. - 248 p.

24. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ. [манбаи электронӣ]. URL: http: // www.president.tj.

МОНОГРАФИЯҲО, КИТОБҲОИ ДАРСӢ, ВАСОИТИ ТАЪЛИМӢ:

25. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. №4-2018. Душанбе-2019.

26. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. №4-2019. Душанбе-2020.

27. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон-2019, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2020.

28. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020. Агентии омори назди

29. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2020.

30. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон-2018. Агентии омори назди

31. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2019.

32. Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ, нашри расмӣ. - Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011.-811с.

33. Абалкин, Л.И. Логика экономического роста / Л.И. Абалкин. - М.:ИЭРАН,2002.–228с.

34. Аверьянов Н. Государственное регулирование агропромышленного производства// Экономист. М., 1996, №10.

35. Агирбов Ю.И. Экономические проблемы агропромышленного и регионального плодоовощного производства в условиях перехода к рынку Ю.И. Агирбов.–М.:МСХА им. Тимирязева,1997. -252с.

36. Аграрная реформа в Российской Федерации: правовые проблемы и решения/Отв.ред.:БеляеваЗ.С.,Самончик О.А.–М,1998.-97с.

37. Аграрная экономика: Учебник. 2-е изд. Перераб.и дол./под ред.М.Н. Малыш.-СПб.:Издательство «Лань»,2002.-с.220(668)

38. Агропродовольственная политика и вступление России в ВТО//Энциклопедия российской деревни–ИАПИ, 2008г. с129–131–552с.

39. Азимов Х. Стратегия развития Таджикистана. Душанбе, 1995.-75с.

40. Акрамов Ю.А. Органическое вещество почв вертикальных поясов Таджикистана, его роль в почвообразовании и земледелии. Душанбе, Дониш-1987.

41. Албегов И.М. Государственная экономическая политика: опыт перехода к рынку/ И.М Албегов, Р. Г. Емцов, А. В. Холопов, Моск. гос. ун-т им. М.В.Ломоносова (МГУ).–М.: Делои Сервис,1998.-319с.

42. Алиев О.М. Пути устойчивого самообеспечения региона продовольствием: напримере районов Центрального Таджикистана. Душанбе-2012.

43. Алимбаев А.А, Государственное регулирование экономики. А.,1999.

44. Алле М. Условия эффективности в экономике / М. Алле. - М.: Наукадляобщества,1998.-304с.

45. Алтухов А.И. Проблемы формирования и развития зернового рынкав24.России,—М.,1998.

46. Алтухов, Развитие продовольственного рынка России. // Г.И.Макин,М.А.Бабков.–М.:АгриПресс,1999.-336с.

47. Алчиан А.А.Значение измерения полезности /А.А.Алчиан //Теория потребительского поведения и спроса / под ред. В.М. Гальперина. -СПБ.:Экон.шк.,1993.-С.337-369.

48. Аминов И.А. Продовольственный рынок:проблемы развития товарно–торгового бизнеса.–Душанбе Ирфон, 2013.

49. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекаознания /Б.Г.Ананьев.- СПБ.:Питер, 2001.–272с

50. Андреева Н.М. Организация производства и управления в АПК капиталистических стран. Н.М. Андреева, В.Н. Демьяненко-М: ВНИИТЭИСХ, 1984-60с.

51. Анищенко Н.И. Региональные особенности продовольственного обеспечения населения. Н.И.Анищенко, С.П. Носок:- Вологда,2002.

52. Асроров А.П., Джураев А. Материально-техническая база и экономический механизм реализации продовольственной программы. Душанбе, «Ирфон»,1984.- 112с.

53. Ашуров И.С Аграрная политика в условиях переходного периода. –Душанбе:Инфон.2006г.,120с.

54. Бабаев И. Продовольственная безопасность–основа здоровья и долголетия.// Материалы Республиканской научно-практической конференции «Продовольственная безопасность Таджикистан»-Душанбе: Центр стратегических исследований при Президенте РТ. Всемирная Продовольственная программа в Таджикистане, 2005.стр.35

55. Базаров Ш.Ш, Эргашев А. Пути повышени яэффективности использования инвестиций в сельском хозяйстве. Душанбе: НАСИП-АПК, 2009, 124с.

56. Барономаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020.- Душанбе, 2016.- 255с.

57. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты. Продовольственная безопасность. Раздел 1. - М.: МГФ «Знание», 2007. - 544 с.

58. Бобоев М.Р. Экономическое развитие республики в условиях рынка. - Душанбе, 1991г.

59. Беспахотный Г., Барышников Н. Возможности финансирования сельского хозяйства // Г., Беспахотный, Н. Барышников // Экономист, 2006, №10. –С. 8.

60. Борисенко Е.Н. продовольственная безопасность России, проблемы и перспективы // Е.Н., Борисенко. - М.: Экономика, 1997 с- 38.

61. Волкова С.С. Государственное регулирование продовольственных рынков России. М.,2011.- С.91-94

62. Ганиев Т. Б. Проблемы устойчивого развития сельского хозяйства (на примере Республики Таджикистан)//Т.Б. Ганиев.-М.: Диалог-МГУ, 1996.- С. 17.

63. Ганиев Т. Б. Проблемы устойчивого развития сельского хозяйства (на примере Республики Таджикистан). /Т.Б. Ганиев.-М.: Диалог-МГУ,1996. - 108с.

64. Гафуров, Б. Г. Древность и средневековые народов Средней Азии: История и культура / Б. Г. Гафуров.- М.: Наука, 1978. - 122 с.

65. Гафуров Ч,, Кудратов Р. и др. Национальный успех Таджикистана зависит от развития АПК. — Душанбе. 2003

66. Гафуров Ч., Вохидов В. и др. Модель аграрной экономики Таджикистана в XXI веке. Душанбе. - 2004

67. Гордеев А.В. Продовольственное обеспечение России // А.В. Гордеев. - М.: Колос. - 1999. - С.52.

68. Голуб, А.А. Экономика природных ресурсов / А. А. Голуб, Е.Г. Струкова. - М.: Аспект Пресс, 1999. - 319 с.

69. Государственное регулирование сельского хозяйства: концепции, механизмы, эффективность. - М.: ВИАПИ им. А. А. Никонова. «Энциклопедия российских деревень». - 2005. - 664 с.

70. Гусманов, И.У. Эффективность использования земельных ресурсов / И. У. Гусманов, М.М. Мусин. - УФА: УФМСВ, 2001. - 179 с.

71. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан: монография // К.К. Давлатов.-Воронеж: изд-во «Истоки», 2008. - 218с.

72. Дарбасов В. Р., Никифоров А. Г. Продовольственное обеспечение Якутии: теория, опыт, проблемы //В.Р. Дарбасов, А.Г. Никифоров. Новосибирск: Наука. 2007. С. 147.

73. Данилов-Данильян, В. И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) //В. И. Данилов-Данильян // Экономика и математические методы. - 2003. - № 2. - С. 14-18.

74. Даль В.Толковый словарь // В. Даль . Т.1. - М.. - 1955. - С.67.

75. Добрынин В.А. //Актуальные проблемы эономки агропромышленного комплекса: учебное пособие. - М.: Изд-во МСХА, 2001. - 162 с.

76. Дрокин В.В., Журавлев А. С., Пошехонова Г.В. Конкурентные преимущества в сельском хозяйстве как объект управления на региональном уровне // В.В., Дрокин, А. С., Журавлев, Г.В. Пошехонова //Экономика региона. 2007. № 2. С. 70-83.

77. Дудина Е.В. Обзор научных подходов к определению понятий «природные ресурсы», «природный потенциал региона», «природно-ресурсный потенциал региона» / Дудина Е.В. // Власть и управление на Востоке России. – Хабаровск, 2014. - №4. – С.50.

78. Закшевская Е.В. Эффективность функционирования агропромышленных формирований // Е.В. Закшевская //Развитие интеграционных отношений в агропромышленном производстве. Сб. науч. тр. Всерос. науч. - практ. конф. -М. -В. : ВНИЭТУСХ, 2003. -486с.

79. Зенец Н. Земельный налог в сельском хозяйстве / Н. Зенец // Вопросы экономики. - 1997. - № 8. - С. 125 - 134.

80. Зиеёв, Б.С. Эффективность использования земельных ресурсов / Б.С. Зиеёв //Вестник национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «Сино», 2014. -№2/6 (144). - С.46-47.

81. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ. -Душанбе: «Ирфон», 2018. -648с.

82. Исайнов Х.Р. Эколого-экономические основы повышения эффективности мелиорации в сельском хозяйстве (теория, методология и практика) // Х.Р. Исайнов. -М., ФГОУ ВПО РГАУ-МСХА им. К.А. Тимирязева, 2007. - С. 6.

83. Кадыров Д.Б. Доходы населения как фактор роста благосостояния // Д.Б. Кадыров. - Воронеж: Изд-во ВГУ, 2004. - 231с.

84. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс. - М.: Экономика, 1993. - 347 с.

85. Костяев А.И., Тимофеев М.У Национальная и региональная //Региональная экономика: стабилизация и развитие: Сб. науч. труд. - Т.1. - М.: ВНИЭТУСХ, 2005. - С. 500-517.

86. Комов, Н.В. Российская модель землепользования и землеустройства / Н. В. Комов. - М.: Изд-во «Новости», 2001. - 621 с.

87. Консепсияи истифодаи самаранок ва ҳифзи захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2002.-65с.

88. Концепция использования земель в Республике Таджикистан. – Душанбе: Государственный комитет Республики Таджикистан по землеустройству. - 2003. - 38 с.

89. Краснощеков В.Н. Экономический механизм природопользования в орошаемом земледелии. /В.Н. Краснощеков // Монография. – М.: ФГОУ ВПО МГУП, 2010. -187 с.

90. Кудратов Р.Р. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточночти М.: МАКС Пресс, 2005. - 214с.

91. Кудратов Р.Р. Рекомендации по организации дехканских (фермерских) хозяйств. — Душанбе, 2003.-18с

92. Кудратов Р.Р., Шукуров И.Ш. Рекомендации по применению оплаты труда руководителей и специалистов в сельском хозяйстве.— Душанбе, 2004.-14с.

93. Кузнецов, В.В. Экология и производство в аграрном секторе экономики: вопросы теории и практики / В. В. Кузнецов, В. В. Гарыкавый. - Ростов на Д.: 1997. - 228 с.

94. Лескин В.Н., Швецов А.Н. Государство и регионы: теория и практика государственного регулирования территориального развития // В.Н. Лескин, А.Н. Швецов.-М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. - С. 27.

95. Лылов А.А. Проблемы региональной продовольственной безопасности в Сибири // А.А., //Лылов Научные основы разработки и реализации региональных программ стабилизации и развития АПК, систем ведения агропромышленного производства и обеспечения продовольственной безопасности Российской Федерации. - Новосибирск: СибНИИЭСХ, 2008. - С. 152-153.

96. Лысенко, Е.Г. Эколого-экономические основы эффективности сельского хозяйства. - М.: МСХ РФ, 2000. - 269 с.

97. Мадаминов, А. А. Устойчивое развитие аграрного сектора Таджикистана (**с**остояние и переспективы): монография/А.А. Мадаминов. - Душанбе, 2006. - 228 с.

98. Маркс, К. Сочинения. Т. 23/К. Маркс. Ф. Энгельс. -2 изд. - М. - 1961. - 907 с.

99. Марцинкевич В.И. Проблема эффективности в XXI веке: экономика США // В.И., Марцинкевич. – М.: Наука, 2006. - С. 290.

100. Милосердов В.В., Милосердов К.В. Аграрная политика России -XX век. // В.В., Милосердов, К.В. Милосердов. - М.: ФГУП «ВО Минсельхоза России», 2002. - 543 с.

101. Многофункциональность сельского хозяйства и устойчивое развитие сельских территорий. - М.: ВИАПИ им. А. А. Никонова: «энциклопедия российских деревнь», 2007. - 655 с.

102. Мухаббатов Х.М. Проблемы природопользования в горных регионах Таджикистана / Х.М. Мухаббатов. - Душанбе: «Дониш», 2015. -565с.

103. Нарзикулов И.К. Проблемы развития производственых сил Таджикистана и формирования Южно-Таджиккого территориально-производственного комплекса.-Душанбе, 1975.- С.37.

104. Народное хозяйство Таджикистана 2002 г.: Статистический» ежегодник.- Душанбе, 2002;- 180 с

105. Организационно-экономические основы аграрного рынка; — Москва-Минск.-1997

106. Орипов Р:А. Региональные особенности эффективности сельского хозяйства; - Душанбе, 2003 .-20с.

107. Орешин В.П. Государственное регулирование национальной экономики // В.П.Орешин. -М.: ИНФРА-М, 2000. -124с.

108. Отчеты НИИ ЭОСХП ТАСХН за 1995-2005 гг.

109. Павленко, Н.Е. Экономика. Оценка природных и земельных ресурсов. Идеология реформ /Н.Е. Павленко. - Старый Оскол: ТНТ, 2005. - 64 с.

110. Пириев, Дж.С. Региональные проблемы сельскохозяйственного развития Таджикистана /Дж. С.Пириев . - М.: МАКС Пресс, 2004. - 54 с.

111. Пириев, Ҷ. Исайнов Ҳ. Р., Давлатов Қ. Қ., Тағоев Ҷ.Ҳ. Иқтисоди кишоварзӣ /Ҷ. Пириев, Ҳ.Р. Исайнов, Қ.Қ. Давлатов, Ҷ.Ҳ. Тағоев. Васоити таълимӣ (қисми якум). - Душанбе, «Ирфон», 2005. -273с.

112. Папенов, К.В. Экономика и природопользование / К. В. Папенов. - М.: Изд-во МГУ, 1997. - 240 с.

113. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. - М.:Соцэкгиз, 1962. - 683 с.

114. Солеҳзода А.А., Фасеҳзода И.С. Назарияи таҳлили таъмини бехатарии озуқаворнии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули стратегияи он / А.А. Солеҳзода, И.С. Фасеҳзода// монография. –Душанбе: «Ирфон», -2019. -190с.

115. Рахмонов Э.Ш. Таджикистан: по пути демократии и цивилизованного общества. -Душанбе: Изд-во «Ирфон», 1996. -230 с.

116. Руденко С.И. Обеспечение продовольственной безопасности Российской Федерации: теория, методология, практика // С.И. Руденко - Монография. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2010. - 285с.

117. Ҳакимзода А. Раҷабов Қ.Қ. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ. -Душанбе: Ирфон, 2010.-491с.

118. Шаропов, У. Развитие многотипного сельского хозяйства региона // У Шаропов. - Душанбе: Изд-во «Дониш», 2010. - 234 с.

119. Merntell A. Charting our Water Future. Economic Frameworks to Inform Decision Making. Munich. Group of Water Resources 2030. McKinsey and Company. 2009. P. 25.

120. Patricia Allen. Torether at the table. Sustainability and Sustenance in the American Agrifood System. ThePennsylvaniaStateUniversityPress, 2004. - P.183.

МАҚОЛАҲО ВА МАЪРӮЗАҲО:

121. Алиев Е., Ермуханов Д., Мухаметжанов Г., Окшантаева Н. Внешнеторговая политика Республики Казахстан // Е. Алиев., Д. Ермуханов, Г. Мухаметжанов Г., Н. Окшантаева / Транзитная экономика. - 1988. - № 2. - С. 139. - С. 131-161.

122. Ушачёв И.Г. Устойчивое развитие агропродоволсьственного сектора: основные направления и проблемы. И.Г. Ушачёв // Устойчивое развитие агропродоволсьвенного сектора как важнейший фактор социально-экономической стабильности России. –Материалы Второго Всероссийского конгресса экономистов-аграрников, 13-15 февраля 2006. г. Москва. –Ч. 1. –М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2006. –С.3-12.

123. Luis Patron. Participatory watershed landuse management approach: Interfacing science, policy and participation for effective decision making// Institute for Global Environmental Strategies, 2016, pp. 270-275.

124. David Pimental, James Houser, Erika Preiss, Omar White, Hope Fang, Leslie Mesnick, Troy Barsky, Stephanie Tariche, Jerrod Schreck, Sharon Alйert. Water Resources: Agriculture, the Environment and Society// Bio Science, Oxford University Press, Vol.47, No.2, Feb.1997, p.97-106.

125. Huttl R.F. Ecology of Post - Mining Landscapes in the Lusatian Muring District, Germany. In.: H.R. Fox, Moore H.M. and Melntosh A.D. eds: Land Reclamation: Achieving Sustaonaйle Йenefits, Йalkema Eds. Rooterdam/ Brookfield, The Nitherlands/ USA, pp. 187 - 192.

126. Шералиев, Э.Н. Земельная реформа в сельском хозяйстве Республики Таджикистан / Э.Н. Шералиев // АПК: экономика, управление. - 2010. - № 2. - С. 14 - 16.

127. Умаров Х.У., Агробизнес и устойчивое землепользование в Республике Таджикистан /Х.У.Умаров // Вестник Таджикского национального университета серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе «Сино», 2019. -№4/1. С.15-19.

128. Саидмуродова М.А. Теоретические проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях рыночных отношений

//Трансформация экономики Таджикистана: состояние, проблемы и перспективы (Материалы научно-практической конференции, 2 декабря 2011 года, г. Душанбе). -Душанбе: «Ирфон», 2011. -С. 185-190.

129. Солиев А.А., Фасихов И. С. Таъмини бехатарии озуқаворӣ дар доираи мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ва ҷаҳонишавӣ: Конфронси илмӣ-амалӣ дар мавӯи «Проблемаҳои иқтисодии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонашавӣ», -Душанбе.- 2011. -С. 74-80.

130. Солиев А.А., Фасихов И. С. Модернизация системы продовольственного обеспечения региона и ее кластеризация//Вестник Тадж.нац.ун-та.-Душанбе, 2012. -№2/2. -С.3-9.

131. Рамазанов А., О состоянии и структуре земельных ресурсов в орошаемой зоне Узбекистана //А. Рамазанов, //Пути повышения эффективности орошаемого земледелия. Научно-практический журнал. ФГБНУ «Рос-НИИПМ».- 2018. № 1(69). С.120-126.

132. Самандаров И. Х., Шоинбекова К. З., и др. Решения социальных проблем села важный фактор устойчивого развития сельского хозяйства // И. Х., Самандаров, К. З. Шоинбекова // Кишоварз, 2009. - №1(49). -С. 34-36.

133. Сатторов А.А. Сиёсати воридотивазкунӣ ҳамчун омили асосии афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ғалладонагӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ /А.А. Сатторов //Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Таъмини маҳсулоти воридотивазкунандаи ватанӣ дар шароити рушди босуботи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамоҳангии кишварҳои Осиёи Миёна” Қисми 2. -Душанбе: 2019.С.137-145.

134. Пулатов Я.Э. Водосберегающие технологии орошения и эффективность использования воды в сельском хозяйстве // Я.Э. Пулатов. Экология и строительство. - 2017. - № 4. -С. 21-26.

135. Сеитбурханов А.Г. Научно-методические основы сохранения водных, земельных и биологических ресурсов Кыргызстана // А.Г. Сеитбурханов. Электронный научно-практический журнал «Синергия» ВЭПИ. - 2015. № 2. С. 53-62.

136. Пириев Дж. С., Курбанов М. Р. Новые подходы к аграрной политике в контексте устойчивого развития // Дж. С. Пириев, М. Р. Курбанов //Вестник ТНУ. Серия экономических наук. - Душанбе: «Сино», 2014. - № 2/1 (127). -С. 88-92.

137. Аминов И. Товарно-торговый бизнес в сфере продовольственного рынка в условиях перехода на индустриально-аграрный путь развития страны// И. Аминов //Вестник ТНУ. Серия экономических наук. –Душанбе: «СИНО», 2013. -№2/4 (114). –С. 3-9.

138. Ушачев, И.Г. Перспективы развития АПК России в условиях глобальной и региональной интеграции // И.Г.Ушачев //АПК: Экономика, управление, -2014. -№1, -С.3.

139. Паёми Президенти мамлакат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалии раҳмон ба маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон аз 20 январи соли 2016. // Газетаи садои мардум аз 24 январи соли 2016. -С.2.

140. Фасихов И.С. Некоторые вопросы продовольственной безопасности в Республике Таджикистан 70-летию Н. Гадоева «Аграрная политика в Таджикистане»: Материалы научно-практ. конф. –Душанбе, 2008.-С.125-127.

141. Одинаев Х.А., Вохидов В.В. Формирование системы государственного регулирования развития АПК: проблемы и перспективы //Х.А., Одинаев, В.В. Вохидов // Вестник ТГНУ: Серия экономических наук. - 2007. - №6 (38).- С. 3-10.

142. Одинаев, Х. А. Приоритетные направления и перспективы развития агропромышленного комплекса Таджикистана / Х. А. Одинаев, В. В. Вохидов и др.//Вестник Таджикиского государственного национального Университета. - 2008. - № 1. - С. 5-15.

143. Никонов, А.А. Социально-экономические проблемы аграрной реформы в РФ / А. А Никонов // АПК: экономика, управление. - 1993. - №3. - С. 32-33.

144. Маслова, И. Анализ оценки земельных ресурсов // И. Маслова // Экономист. - 1999. - № 10. - С. 83 – 86.

145. Мадаминов А.А. Реорганизация аграрного сектора путь к устойчивому развитию сельского хозяйства./Юбзорная информация. НПИ Центр, 2001, №8

146. Мадаминов А.А. Производство конкурентоспособной продукции - основа устойчивого развития АПК. Душанбе, Кишоварз, 2003.- №2.- С.54- 60

147. Михневич С. Либерализация мировой торговли сельхозпродукцией и проблема продовольственной безопасности // С. Михневич // МЭ и МО. - 2003. - № 1.-С.36.

148. Лысоченко А.А., Теоретический аспект концепции обеспечения продовольственной безопасности регионов России // А.А., Лысоченко //Региональная экономика. -№3 (96). - С. 64-68.

149. Киёмидинов Х. Эволюция подходов к формированию понятия – продовольственная безопасность // Х. Киёмидинов // Вестник ТНУ. Серия экономических наук. - Душанбе: «Сино», 2008. - № 2 (47). –С. 192-195.

150. Киёмидинов Х.К., Усманова М.А. Импортозамещание и продоволственная безопасность/Х.К. Киёмиддинов., М.А. Усманова //Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Таъмини маҳсулоти воридотивазкунандаи ватанӣ дар шароити рушди босуботи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамоҳангии кишварҳои Осиёи Миёна” Қисми 2. -Душанбе: 2019.С.56-60.

151. Исайнов Х.Р. Водно-ирригационные ресурсы Центральной Азии: эколого-экономические аспекты их использования // Х.Р. Исайнов. //Вестник ТНУ. Серия экономических наук. – Душанбе: «СИНО», 2014. - №2/11 (155). – С. 33-39.

152. Голубев, Е.С. Эволюционная основа устойчивого развития / Е. С. Голубев // Аграрная наука. - 1997. - № 2. - С. 14 - 16.

153. ВольскийА. Условия совершенствования государственного управления экономики. //Экономист.- №9.-2007.- С.5

154. Вахидов В.В. и др. Продовольственная самообеспеченность и стратегия ростааграрного производства //ЭкономикаТаджикистана: стратегия развития. Душанбе, 2001, №4, с.88-97.

155. Валиев Ҳ.Х. Ханбаҳои стратегии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар Тоҷикистон/ [.Х. Валиев // Конференсияи илмӣ-амалии хумҳуриявӣ “Таъмини маҳсулоти воридотивазкунандаи ватанӣ дар шароити рушди босуботи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамоҳангии кишварҳои Осиёи Миёна” Ʀисми 2. - Душанбе: 2019. С.24-29.

156. Богер И. Б. Формирование механизма регулирования регионального продовольственного рынка // И.Б. Богер //Российское предпринимательство. - 2012. - № 7 (205). -С. 145-150.

157. Бахроми Т. Проблема продовольственной безопасности Республики Таджикистан // Т. Бахрами // Экономика Таджикистан: стратегия развития.- 2007. -№3.- С.122-133.

158. Байматов А.А. Региональные аспекты формирования и развития рыночных отношений// Научно-теоретический журнал «Вестник ТГУПБП» (Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики), №1(49)2012.–с.40-49,245с.

159. Бабаджанов Д.Д. Оценка развития органического сектора сельского хозяйства в Согдийской области / Д.Д. Бабаджанов // Вестник ТГУ ПБП. –2011.-№2.-С. 44-48.

160. Ашуров И.С. Амнияти озуқаворecht Тоҷикистон/Маводи конференсияи илмӣ-назариявии таҳти унвони «рушди босуботи комплекси агросаноатӣ-омили муҳими таъмини амниятиозуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». Қурғон-теппа-2017.Саҳ.- 291.

161. Асроров И. А Основные направления углубления аграрной реформыв Таджикистане // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2009 № 3.170с.

162. Авезов, А. Х. Конкурентоспособность региона и метод ее оценки / А.Х. Авезов, Ш. Рахими // Вестник Череповецкого государственного

университета. Серия экономических наук. – №1 (45) Т.1. - Череповец, 2013. –с.62–65.

ДИССЕРТАТСИЯ ВА АВТОРЕФЕРАТҲО:

163. Бобохонов Д.Д. Мушкилоти рушди хохагиҳои деҳгонии (фермерии) вилояти Суғд дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ./ Автореф. дисс.н.и.и., Душанбе, 2004г.

164. Бобошоев Ш.М. Основы реализации политики импортозамещения республики Таджикистан в условиях глобализации / Ш.М. Бобошоев //Дис…на соискание ученой степени кандидатаэкономических наук. 08.00.14. «Мировая экономика» 2018.

165. Ҳусейнов, М.Н. Ташаккули кластерҳои боғу токпарварӣ дар комплекси агросаноатии минтақавӣ (дар мисоли ноҳияҳои тобеи Ҷумҳурии Тоҷикистон) / М.Н. Ҳусейнов. дисс. барои дарёфти уновнӣ н.и.и., Душанбе, 2019.-С.28.

166. Исанова М.Ҳ. Ҷанбаҳои минтақавии таъмини бехатарии озуқаворӣи аҳолӣ (дар мисоли ноҳияҳои тобеи маркази Тоҷикистон) / Исайнова М.Ҳ. дисс. барои дарёфти уновнӣ н.и.и., Душанбе, 2023.-С.28.

ИНТИШОРОТИ ДОВТАЛАБ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд:

[1-М]. Расулов Дж.К. /Проблемы рационального использования земельных ресурсов в Республике Таджикистан. [Текст]// Ашуров И.С., Расулов Дж.К., Рахимов З., Паймон Джуразода, Куватов М.А. //Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава: серия гуманитарных и экономических наук. Том 2. 2017. № 1-4 (49). – С.269-275. ISSN 2309-6764.

[2-М]. Расулов Ҷ.Қ. Проблемаҳои истифодаи захираҳои энергия дар минтақаи Хатлон [Матн] // Расулов Ҷ.Қ., Раҳимов З.С., Куватов М.А. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав. Том 2. – Бохтар. – 2018. - №1/4(57)- С.97-103. ISSN 2663-5534.

[3-М]. Расулов Дж.К. Особенности инновационной деятельности в сельском хозяйстве [Текст]/ Расулов Дж.К., Сафарова А.Дж., Баходурова К. //Вестник ТГАУ имени Шириншоха Шохтемура, Теоретический и научно-производственный журнал “Кишоварз”. 2019. № 1 (81). – С.161-164. ISSN 2074-5435.

[4-М]. Расулов Ҷ.Қ. Истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиии минтақа ҳамчун омили муҳими таъмини бехатарии озуқаворӣ [Матн] / Расулов Ҷ.Қ., Шералиев Э.Н.// Маҷаллаи назариявӣ ва илмию истеҳсолӣ “Кишоварз”. 2021 №4.- С.134-138. ISSN 2074-5435.

[5-М]. Расулов Дж.К. Уровень продовольственной безопасности в условиях устойчивого развития. [Текст]// Расулов Дж.К. //Вестник РТСУ. 2021. №3-4(75)- С.152-158. ISSN 2077-8325.

[6-М]. Расулов Ҷ.Қ. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа. [Матн] // Умаров Х., Расулов Ҷ.Қ.//Маҷаллаи илмии Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2023. №4/2 (50).- С.406-412. ISSN 2308-054X.

Дар дигар нашрияҳо:

[7-М]. Расулов Дж.К. Государственные функции регулирования механизмов привлечения инвестиций в энергетику и их реализация в Республики Таджикистан [Текст]/ Расулов Дж.К. Материалы республиканской научно–практической конференциии на тему: «Эффективность использования финансово-кредитных и установление оптимальных пропорций финансовых ресурсов для обеспечения ускоренного и эффективного развития экономики Республики Таджикистан» (4 мая 2018). Душанбе. - С. 156-160.

[8-М]. Расулов, Ҷ.Қ. Танзими давлатии бехатарии озуқаворӣ ва рушди бозори озуқаворӣ дар минтақа [Матн]/ Ҷ.Қ. Расулов, Ҷ.М. Бобоев // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи "Худидоракунии маҳаллӣ: дастовардҳо, мушкилот ва дурнамои рушд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" (11-12 ноябри соли 2022). – Душанбе: АИДНПҶТ. - 2022. - С. 342-348.

[9-М]. Расулов Ҷ.Қ. Сармоягузорӣ ба рушди минтақаи Хатлон ҳамчун самти муҳимми таъмини бехатарии озуқаворӣ [Матн] / Ҷ.Қ. Расулов, Ҷ.М. Бобоев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Афзалиятҳои рушди бахши молиявӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ» бахшида ба Рӯзи кормандони мақомоти молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (07.12.2023с). – Душанбе: ДДМИТ. 2023. – С.103-106.

[10]. Расулов Ҷ.Қ. Таъмини бехатарии озуқаворӣ- самти муҳими сиёсати воридотивазкунандаи давлат [Матн] / Ҷ.Қ. Расулов, Э.Н. Шералиев, Ҷ.М. Бобоев// Маҷмуи мақолаҳои конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи "Татбиқи сиёсати мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ" (23.12.2023с). - Душанбе: ДДМИТ. 2023. – С.67-71.